

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις
Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές»

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ:
*Μελέτη ενδεικτικών περιπτώσεων***

Διπλωματική εργασία
Ελευθερία Κώνστα
Α.Μ.: 216614321027

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ιφιγένεια Τουρναβίτου

Τριμελής επιτροπή:
Ιφιγένεια Τουρναβίτου
Ιωάννης Βαραλής
Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν

Βόλος, Μάρτιος 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	4
A. Πηγές	5
B. Βοηθήματα	6
B.1. Ελληνικά	6
B.2. Ξενόγλωσσα	7
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	14
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ : ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	22
1.1 Έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς	22
1.2. Οι κοινωνικές και πολιτικές χρήσεις του όρου «πολιτιστική κληρονομιά»	266
1.2.1 Πολιτιστική κληρονομιά και τουρισμός	28
1.3 Η έννοια της "ιδιοκτησίας"	30
1.3.1 Ποιος «κατέχει» το παρελθόν;	31
1.3.2 Αυτόχθονες λαοί	35
1.4 Κληρονομιά, μουσεία και αίθουσες τέχνης	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ : Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΩΣ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	38
2.1 Η επιστήμη της αρχαιολογίας	38
2.2. Ιστορική αναδρομή	39
2.3 Το έργο των αρχαιολόγων	41
2.4. Αρχαιοκαπηλία- Η λεηλασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς	43
2.4.1 Αίτια αρχαιοκαπηλίας	44

2.4.2 Εμπόριο αρχαιοτήτων	46
2.4.3 Νομιμοποίηση	49
2.4.4 Ο ρόλος των οίκων δημοπρασιών	51
2.5 Επιπτώσεις από την λαθρανασκαφή και το παράνομο εμπόριο	53
2.6 Αντιμετώπιση του φαινομένου	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	60
3.1 Ιστορική αναδρομή	60
3.2 Οργανισμοί και κράτη	62
3.3 Οι σημαντικότερες συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	64
3.3.1. Η σύμβαση της UNESCO του 1970	64
3.3.1α Οι σημαντικότερες αλλαγές και το παρασκήνιο που τις συνόδεψαν	66
3.3.2 Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο των συγκρούσεων	69
3.3.3 Η σύμβαση UNITROID	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ : ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΟΚΑΠΗΛΙΑΣ	75
4.1. Η κληρονομιά του κυκλαδικού πολιτισμού	75
4.1.2 Τα κυκλαδικά ειδώλια – Σιωπηλοί μάρτυρες του παρελθόντος	77
4.1.3 Το ζήτημα της χρήσης και του συμβολισμού των ειδωλίων	79
4.1.4 Οι ερμηνευτικές δυσχέρειες	79
4.1.5 Αρχαιολογικό πλαίσιο και ειδώλια	82
4.2. Η αποδόμηση ενός μνημείου ως αποτέλεσμα αρχαιοκαπηλίας	83

4.2.1 Η πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου	83
4.2.2 Η εκκλησία της Παναγίας της Κανακαριάς	85
4.2.3 Η συστηματική σύληση του βυζαντινού μνημείου	86
4.2.4 Η απογύμνωση του μνημείου και η σημασία της	88
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	92

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

- A.** Υπουργείο Πολιτισμού, Γραφείο Τύπου, Δελτίο Τύπου, Αθήνα 1 Οκτωβρίου
- B.** Υπουργείο Πολιτισμού, Τμήμα Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών, Ενημερωτικό σημείωμα, Αθήνα 10 Σεπτεμβρίου 2014
- Γ.** Υπουργείο Πολιτισμού, Τμήμα Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών Ενημερωτικό σημείωμα, Αθήνα 8 Ιουνίου 2015
- Δ.** Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus v. Goldberg / 717 F.Supp. 1374, S.D.Ind.,1989. Aug. 3, 1989
- E.** United States Court Of Appeals For The Seventh Circuit: AUTOCEPHALOUS GREEK-ORTHODOX CHURCH OF CYPRUS and THE REPUBLIC OF CYPRUS, Plaintiffs-Appellees, vs. GOLDBERG AND FELDMAN FINE ARTS, INC., and PEG GOLDBERG, Defendants-Appellants, No. 89-2809, 917 F.2d 278, 1990 U.S. App. Decision/ October 24, 1990, Decided

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Πηγές

Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, έκδ. C. Hude, Oxonii 1927

Σύμβαση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, Χάγη 1954 (N.1114/1981, ΦΕΚ Α' 6).

1ο Πρωτόκολλο - (N.1114/1981, ΦΕΚ Α' 6).

2ο Πρωτόκολλο - Χάγη 1999 (N.3317/2005, ΦΕΚ Α' 45).

Σύμβαση για τα ληπτέα μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών, Παρίσι 1970 (N.1103/1980, ΦΕΚ Α' 297).

Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, Παρίσι 1972 (N.1126/1981, ΦΕΚ Α' 32).

UNIDROIT. Σύμβαση σχετικά με τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά, Ρώμη 1995 (N.3348/2005, ΦΕΚ Α' 144).

Convention on Cultural Property Implementation Act, 19, U.S.C. pp.2601-2613, 1983.

Μνημόνιο Συνεργασίας Μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής Σχετικά Με την Επιβολή Εισαγωγικών Περιορισμών σε Κατηγορίες Αρχαιολογικού και Βυζαντινού Εκκλησιαστικού Εθνολογικού Υλικού Μέχρι και τον 15ο Αιώνα μ.Χ. της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αθήνα, Ιούλιος 2011.

Archeological Institution of America (AIA), Code of Ethics, December 29, 1990, amended at December 29, 1997.

http://www.archaeological.org/pdfs/AIA_Code_of_EthicsA5S.pdf

American Association of Museums (AAM), Code of Ethics, 2000.

<http://aamus.org/museumresources/ethics/upload/Code-of-Ethics-for-Museums.pdf>

American Association of Museums (AAM), Standards Regarding Archaeological Material and Ancient Art, July 2008.

<http://www.aamus.org/museumresources/ethics/upload/Standards-Regarding-Archaeological-Material-and-Ancient-Art.pdf>

B. Βοηθήματα

B.1. Ελληνικά

Αδάμ Βελένη Π., επιμ., *ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ ΤΕΛΟΣ / TRAFFICKING OF ANTIQUITIES: STOP IT*, κατάλογος έκθεσης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης & Δ/ση Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών, Θεσσαλονίκη 2012

Αποστολίδης 2006: Αποστολίδης Α., *Αρχαιοκαπηλία και εμπόριο αρχαιοτήτων: μουσεία, έμποροι έργων τέχνης, οίκοι δημοπρασιών, ιδιωτικές συλλογές*, Αθήνα 2006

Γκιολές 2000: Γκιολές Ν., *Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο*, Λευκωσία 2000

Γκιολές 2007: Γκιολές Ν., *Παλαιοχριστιανική μνημειακή ζωγραφική (π. 300-726)*, Αθήνα 2007

Δημακοπούλου 1996: Δημακοπούλου Κ., *Ο θησαυρός των Αηδονιών: σφραγίδες και κοσμήματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο*, Αθήνα 1996

Κύπρος 1994: Επιτροπή για τη Διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Κύπρου, Ακαδημία Αθηνών, *Κύπρος : 9000 χρόνων έργα πολιτισμού λεηλατούνται = Cyprus : the Plundering of a 9000 Year- Old Civilization*, Αθήνα 1994

Barber 1994: Barber, R. L. N., *Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα 1994

Broodbank 2009: Broodbank C., *Οι πρώιμες Κυκλάδες. Μια ανάλυση στο πλαίσιο της νησιωτικής αρχαιολογίας*, Αθήνα 2009

Dickinson 2003: Dickinson O., *Αιγαίο: Εποχή του χαλκού*, Αθήνα 2003

Ντούμας 2000: Ντούμας Χ., *Η Συλλογή Κυκλαδικής Τέχνης Ν.Π. Γουλανδρή*, Αθήνα 2000

Παπαγεωργίου 2000: Παπαγεωργίου Α., *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, Λευκωσία 2010

Renfrew, Bahn 2001: Renfrew C., Bahn P., *Αρχαιολογία: Θεωρίες, Μεθοδολογία και Πρακτικές εφαρμογές*, Αθήνα 2001

Renfrew 1991: Renfrew C., *Η Συλλογή Κυκλαδικής Τέχνης Ν.Π. Γουλανδρή*, Νέα Υόρκη 1991

Treuil, Darcque, Poursat, Touchais 1996: Treuil R., Darcque P., Poursat J.-Cl., Touchais G., *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, Αθήνα 1996

Hölscher 2005: Hölscher T., *Κλασική Αρχαιολογία, Βασικές Γνώσεις*, Θεσσαλονίκη 2005

Hadjisavvas 1991: Hadjisavvas S., *Καταβολές 1: Αρχαιολογική επισκόπηση 20 κατεχομένων σήμερα χωρίων της Επαρχίας Αμμοχώστου*, Λευκωσία

Χοτζάκογλου 2008: Χοτζάκογλου Χ., *Τα θρησκευτικά μνημεία στην τουρκοκρατούμενη Κύπρο*, Λευκωσία 2008

B.2. Ξενόγλωσσα

Arnott 1990: Arnott R., "Early Cycladic Objects from Ios Formerly in the Finlay Collection", *BSA* 85 (1990) 1-14

Bailey 1994: Bailey D.W., "Reading Prehistoric Figurines as Individuals", *World Archaeology* 25 (1994) 321-331

Bailey 1996: Bailey D., "The Interpretation of Figurines: The Emergence of Illusion and New Ways of Seeing", *CAJ* 6 (1996.2) 291-295

Banteka 2016: Banteka N., "The Parthenon Marbles Revisited: A New Strategy for Greece", *University of Pennsylvania Journal of International Law* 37 (2016), 1231-1271

Barkan 1998: Barkan E., "Collecting Culture: Crimes and Criticism", *American Literary History* 4 (1998), 753-770

Birov 1998: Birov V.A., "Prize or Plunder?: The Pillage of Works of Art and the International Law of War", *New York University Journal of International Law and Politics* 30 (1998.1-2) 201-249

Blake 2000: Blake J., "On Defining the Cultural Heritage", *International and Comparative Law Quarterly* 49 (2000) 61-85

Boardman 2000: Boardman J., "The Elgin Marbles: Matters Of Fact and Opinion", *International Journal of Cultural Property* 9 (2000) 233-262

Bogdanos 2005: Bogdanos M., "The Casualties of War: The Truth about the Iraq Museum", *AJA* 109 (2005) 477-526

Bourdieu 1977: Bourdieu P., *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge 1977

Boylan 2001: Boylan P.J., "Illicit Antiquities: The Concept of Cultural Protection in Times of Armed Conflict: From the Crusades to the New Millennium", στο: Tubb K.B., Brodie N., επιμ., *Illicit Antiquities*, London 2001, 43-108

- Brent 2001: Brent M., "Faking African Art", *Archaeology* 54 (2001) 27-32
- Brian, Asbworth, Tunbridge 2005: Brian G., Asbworth G.J., Tunbridge J.E., "The Uses and Abuses of Heritage", στο: Corsane G., *Heritage, Museums and Galleries: An Introductory Reader*, London 2005, 26-37
- Brodie, Doole, Renfrew 2001: Brodie N., Doole J., Renfrew C., *Trade in Illicit Antiquities: The Destruction of the World's Archaeological Heritage*, Cambridge 2001
- Brodie, Morag, Luke, Tubb 2008: Brodie N., Morag M.K., Luke C., Tubb K.W., *Archaeology, Cultural Heritage and the Antiquities Trade*, Florida 2008
- Broodbank 1992: Broodbank, C., "The Spirit is Willing: Review-Article of Colin Renfrew, The Cycladic Spirit", *Antiquity* 66 (1992) 542-546
- Broodbank 2003: Broodbank, C., *An Island Archaeology of the Early Cyclades*, Cambridge 2000
- Canouts, McManamon 2001: Canouts V., McManamon F.P., "Protecting the Past for the Future: Federal Archaeology in the United States", στο: Brodie, Doole, Renfrew 2001, 97-108
- Carman 2003: Carman J., *Archaeology & Heritage, An Introduction*, Leicester University Press 2003
- Caskey 1971: Caskey J.L., "Marble Figurines from Ayia Irini in Keos", *Hesperia* 40 (1971) 113-126
- Christie's 1999: *Christie's Important Antiquities, Wednesday 21 April 1999*, London 1999
- Coggins 1969: Coggins C., "Illicit Traffic of Pre-Columbian Antiquities", *Art Journal* 29 (1969) 94-98
- Cornu, Renold 2010: Cornu M., Renold M.-A., "New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution", *International Journal of Cultural Property* 17 (2010) 1-31
- Corsane 2005: Corsane G., *Heritage, Museums and Galleries: An Introductory Reader*, London 2005
- Davis 1984: Davis J.L., "A Cycladic Figure in Chicago and the Non-Funeral Use of Cycladic Marble Figures", στο: Fitton, J.L., επιμ., *Studies in Memory of N.P. Goulandris*, London 1984, 15-21
- Davies 1996: Davies N., *Europe: A History*, Oxford 1996

Doumas 1987: Doumas Ch., "Early Cycladic Society: The Evidence from the Graves" στο: Laffineur, R., επιμ., *THANATOS. Les coutumes funéraires en Egée à l'âge du bronze, Aegeum 1*, Liège 1987, 15-18

Doumas 1991: Doumas Ch., "The Discovery of Early Cycladic Civilization", στο: Renfrew C., *The Cycladic Spirit. Masterpieces from the N.P. Goulandris Collection*, Athens 1991, 34-38

Georgiou-Hadjitofi 2000: Georgiou-Hadjitofi, T.L., "Cyprus: the Long Return Home, in Committee for the Protection of the Cultural Heritage of Cyprus", στο: *Cyprus: A Civilization Plundered*, Athens Committee for the Protection of the Cultural Heritage of Cyprus, Athens 2000, 222-235

Gerstenblith 2009: Gerstenblith P., "2008 Cultural Heritage Legal Summary", *JFA 34* (2009) 78-84

Getz-Preziosi, 1981: Getz-Preziosi P., "The Male Figure in Early Cycladic Sculpture", *Metropolitan Museum Journal 15*, 5-33.

Gerstenblith 2010: Gerstenblith P., "2008 Cultural Heritage Legal Summary", *JFA 35* (2010) 237-243

Gill, Chippindale 1993: Gill D.J., Chippindale C., "Material and Intellectual Consequences of Esteem for Cycladic Figures", *Archaeology 97* (1993) 601-659

Graham, Howard 2008: Graham B., Howard P, *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, Aldershot 2008

Greenfield 1989: Greenfield J., *The Return of Cultural Treasures*, Cambridge 1989

Glyn 1975: Glyn D., *150 Years of Archaeology*, London 1975

Guibernau 1996: Guibernau M., *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, Cambridge 1996

Haaland, Halaand 1996: Haaland, G., Haaland, R., "Levels of Meaning in Symbolic Objects", *CAJ 6* (1996) 295-300

Hadjisavvas 2001: Hadjisavvas S., "The Destruction of the Archaeological Heritage of Cyprus", στο: Brodie, Doole, Renfrew 2001, 133-139

Hakiwai 2005: Hakiwai A.T, "The Search for Legitimacy: Museums in Aotearoa, New Zealand. A Maori Viewpoint", στο: Corsane 2005, 154-163

Hamilton 1996: Hamilton N., "The Personal is Political", *CAJ 6* (1996) 282-285

Hendrix 1997-1998: Hendrix E., "Painted Ladies of the Early Bronze Age", *The*

- Metropolitan Museum of Art Bulletin* 55 (1997-1998) 4-15
- Hodder 1986: Hodder I., *Reading the Past*, Cambridge 1986
- Hodder 1991: Hodder I., *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge 1991
- Hodder 1999: Hodder I., *The Archaeological Process*, Oxford 1999
- Hoffman 2002: Hoffman G.L., "Painted Ladies: Early Cycladic II Mourning Figures?", *AJA* 106 (2002) 525-550
- Hunt D., *Footprints in Cyprus: An Illustrated History*, London 1982
- Kaiser 1990: Kaiser T., "The Antiquities Market", *JFA* 17 (1990.2) 205-210
- Kersel 2006: Kersel M., "From the Ground to the Buyer: A Market Analysis of the Trade in Illegal Antiquities", στο: Brodie, Morag, Luke, Tubb 2008, 188-205
- Kibris* 1999. "Antiquities found in Gypsou" (21-4-1999)
- Kleiner 2009: Kleiner F., *Gardner's Art through the Ages: A Global History*, Boston 2009
- Kokkou, 1977: Kokkou, A., *The Care of the Antiquities in Greece and the First Museums*, Athens 1977
- Korka-Stamatoudi 2014: Korka E., Stamatoudi Ir., "The Parthenon Marbles Issue - Legal, Ethical and Political Issues" στο: *3rd International Conference of Experts on the Return of Cultural Property*, Athens 2014
- Livingstone 1992: Livingstone D.N., *The Geographical Tradition*, Oxford 1992
- Lowenthal 1998: Lowenthal D., *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge 1998
- Lowenthal 1985: Lowenthal D., *The Past is a Foreign Country*, New York 1985
- Marthari 2001: Marthari M., "Altering Information from the Past: Illegal Excavations in Greece and the Case of the Early Bronze Age Cyclades", στο: Brodie, Doole, Renfrew 2001, 161-172
- Marthari 2000: Marthari, M., "Museum Exhibitions and the Role of the Archaeologist in the Greek Archaeological Service: The Case of the Presentation of the Early Cycladic World", στο: *The Future of our Past: the Perspectives of the Archaeological Service and Greek Archaeology, Acts of the 4th Conference of the Union of the Greek Archaeologists held at the Ministry of Culture, November 24-26, Athens, 2000*,

Athens, forthcoming (In Greek)

Matsuda 1998: Matsuda D.J., "The Ethics of Archaeology, Subsistence Digging, and Artefact Looting in Latin America: Point, Muted Counterpoint", *International Journal of Cultural Property* 7 (1998) 87-97

Megaw, Hawkins 1977: Megaw A.H.S., Hawkins E.J.W., *The Church of the Panagia Kanakaria at Lythankomi in Cyprus. Its Mosaics and Frescoes*, Washington 1977

Meltzer, Fowler, Sabloff 1986: Meltzer D.J., Fowler D.D., Sabloff J.A., "Society for American Archaeology", στο: *idem., επιμ., American Archaeology, Past and Future: A Celebration of the Society for American Archaeology, 1935-1985*, Washington D.C. 1986

Merriman 1999: Merriman N., *Making Early Histories in Museums*, London 1999

Merryman, Elsen 2002: Merryman J.H., Elsen A.E., *Law, Ethics and the Visual Arts*, New York 2002

Merryman 1990: Merryman J.H., "'Protection' of the Cultural 'Heritage'?", *The American Journal of Comparative Law* 38 (1990) 513-522

Merryman 1986: Merryman J.H., "Two Ways of Thinking about Cultural Property", *The American Journal of International Law* 80 (1986) 831-853

Merryman 1985: Merryman J.H., "Thinking about the Elgin Marbles", *Michigan Law Review* 83 (1985) 1880-1923

Meskill 2013: Meskill L., "UNESCO's World Heritage Convention at 40", *Current Anthropology* 54 (2013) 483-494

Murray, Smith, Walters 1970: Murray A.S., Smith A.H., Walters H.B., *Excavations in Cyprus: Bequest of Miss E.T. Turner to the British Museum*, London 1900 (ανατ. 1970)

O'Keefe, Prott 1984: O'Keefe P.J., Prott L.V., *Law and the Cultural Heritage, Volume 1: Discovery and Excavation*, Abingdon, Oxon 1984

O'Keefe 2000: O'Keefe P.J., *Commentary on the UNESCO 1970 Convention on Illicit Traffic*, Leicester 2000

Pantos 2000: Pantos, P., *Greece and the Greek Legislation about Antiquities. Proceedings of the Meeting: Cultural Property: Return and Illicit Trade*, Athens 2000

Papageorgiou 1999: Papageorgiou, A., *The Church of the Virgin Kanakaria at Lythrangomi*, στο: *Committee for the Protection of the Cultural Heritage of Cyprus* 1999, 154-167

- Phuong 2004: Phuong C., "The Protection of Iraqi Cultural Property", *The International and Comparative Law Quarterly* 53 (2004) 985-998
- Pilides 2014: Pilides D., "Repatriating Antiquities: The Case of Cyprus", στο: *3rd International Conference of Experts on the Return of Cultural Property*, Athens 2014
- Post 1994: Post H.H., "Some Curiosities in the Sources of the Law of Armed Conflict Conceived in a General International Legal Perspective", *New York University Journal of International Law and Politics* 25 (1994) 83-117
- Prosler 1996: Prosler M., "Museums and Globalization", στο: Macdonald S., Fyfe G., επιμ., *Theorizing Museums: Representing Identity and Diversity in a Changing World*, Oxford 1996, 21-44
- Prott, Strong 1999: Prott L.V., Strong I., *Backgrounds Materials on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*, Paris 1999
- Quntar 2013: Quntar S., "Syrian Cultural Property in the Crossfire: Reality and Effectiveness of Protection Efforts", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies* 4 (2013) 348-351
- Renfrew 1984: Renfrew C., "Speculations on the Use of Early Cycladic Sculpture", στο: Fitton J.L., επιμ., *Studies in Memory of N.P. Goulandris*, London 1984, 24-35
- Renfrew 1991: Renfrew C., *The Cycladic Spirit. Masterpieces from the N.P. Goulandris Collection*, Athens 1991
- Renfrew 1993: Renfrew C., "Collectors are the Real Looters", *Archaeology* 46 (1993) 16-17
- Renfrew 2001: Renfrew C., *Loot, Legitimacy and Ownership*, London 2001
- Rijn 1994: Rijn Van Michael, *Hot Art - Cold Cash*, London 1994
- Rose 1993: Rose M., "Greece Sues for Mycenaean Gold", *Archaeology* 46 (1993) 26-30
- Sacopoulo 1975: Sacopoulo M., *La Théotokos à la mandorle de Lythrankomi*, Paris 1975
- Sersic 1996: Sersic M., "Protection of Cultural Property in Time of Armed Conflict", *Netherlands Yearbook of International Law* 27 (1996) 3-38
- Shaw 2014: Shaw G.J., "Giovanni Battista Belzoni. 1778-1823. Exploring Ancient Egypt", στο: Fagan B., επιμ., *The Great Archaeologists*, London 2014
- Sherratt 2000: Sherratt, S. *Catalogue of Cycladic Antiquities in the Ashmolean*

Museum: The Captive Spirit, Oxford 2000

Sokal Papa 2008: Sokal Papa M., "The US Legal Response to the Protection of the World Cultural Heritage", στο: Brodie, Kersel, Luke, Tubb 2008, 36-67

Spiegler, Kaye 2001: Spiegler H.N., Kaye L.M., "American Litigation to Recover Cultural Property: Obstacles, Options, and a Proposal", στο: Brodie, Doole, Renfrew 2001, 121-132

Stone 2005: Stone P., "Presenting the Past: A Framework for Discussion", στο: Corsane 2005, σελ. 215-224

Swain 2007: Swain H., *An Introduction to Museum Archaeology*, Cambridge 2007

Throckmorton P., "The World's Worst Investment: The Economics of Treasure Hunting with Real-Life Comparisons", στο: Prott, Strong 1999, 178-183

The Swedish Expedition 1940: The Swedish Cyprus Expedition, Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931, Stockholm 1940

Trotzig 1993: Trotzig G., "The New European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage", *Antiquity* 67 (1993.255) 414-415

Tzanidaki 2000: Tzanidaki J.D., "Rome, Maastricht and Amsterdam. The Common European Heritage", *Archaeological Dialogues* 7 (2000) 20-33

Ucho 1969: Ucho P., "Ethnography and Archaeology Interpretation of Funerary Remains", *World Archaeology* (1969) 262-280

Vitelli 1982: Vitelli D.K., "The Antiquities Market", *JFA* 9 (1982) 273-278

Wright 2009: Wright P., *On Living in an Old Country: The National Past in Contemporary Britain*, Oxford 2009

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Αρχαιολογικές θέσεις που έχουν καταστραφεί από τον ISIS:

<http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology/> (16-3-2017)

Έθνος, «Χρυσές «μπίζνες» με αρχαίους θησαυρούς»:

<http://www.ethnos.gr/politismos/arthro/xryses mpiznes me arxaious thisaurous-64306333/> (3/2/2017)

Έθνος, «Ο οίκος Christie's απέσυρε την Αφροδίτη»:

<http://www.ethnos.gr/politismos/arthro/o oikos christie s apesyre tin afrodit-64595662/> (3-2-2017)

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Δελτίο Τύπου, "Return of illegally exported cultural objects: simpler rules approved by culture MEPs", 10.4.2014

<http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20140407IPR42640/html/Return-of-illegally-exported-cultural-objects-culture-MEPs-back-simpler-rules> (2-3-2017)

Η Ομάδα της Γλασκόβης λαμβάνει υποτροφία για τη μελέτη του παράνομου

εμπορίου αρχαιοτήτων : <https://www.theguardian.com/uk/scotland-blog/2012/feb/13/glasgow-team-gets-1m-grant-to-study-illegal-trade-in-antiquities> (4/2/2017)

Η UNESCO προειδοποιεί: τουλάχιστον 31 μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς κινδυνεύουν άμεσα από εξαφάνιση:

http://www.huffingtonpost.gr/2016/06/02/culture-unesco-report-toulaxiston-31-mnhmeia-pagkosmias-klhronomias-kindynevous-apo-eksafanisi_n_10222106.html (16-3-2017)

Καθημερινή, «Καταστρέφονται αρχαιολογικοί θησαυροί»:

<http://www.kathimerini.gr/806569/article/epikairothta/kosmos/katastrefontai-arxaiologikoi-8hsayroi> (16-2-2017)

Καταστροφή της αρχαιολογικής κληρονομιάς της Συρίας:

<http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology/> (16-3-2017)

Καταστροφή του ναού Βάαλ-Δία στη Συρία:

http://www.huffingtonpost.gr/2015/08/24/diethnes-palmyra-jihadistes_n_8029384.html (16-3-2017)

Λεξικό της κοινής νεοελληνικής: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/

(26-12-2016)

Ναυτεμπορική, «Αττικός αμφορέας, προϊόν αρχαιοκαπηλίας, σε δημοπρασία στο Λονδίνο»: <http://www.naftemporiki.gr/story/1123916/attikos-amforeas-proion-arxaiokapilias-se-dimoprasia-sto-londino> (28-2-2017)

Παράνομες ανασκαφές στην Απάμεια μέσω Google Earth: <http://traffickingculture.org/data/data-google-earth/looting-at-apamea-recorded-via-google-earth/> (4/2/2017)

Πληροφορίες για την γέφυρα Μόσταρ διαθέσιμες: <http://whc.unesco.org/en/list/946> (28-2-2017)

Πώληση κυκλαδικού ειδωλίου τον Δεκέμβριο του 2010: <http://www.telegraph.co.uk/culture/art/artsales/8201038/Its-not-only-modern-art-fetching-big-figures.html> (19-3-2017)

Πώληση κυκλαδικού ειδωλίου τον Δεκέμβριο του 2015: <http://blogs.barrons.com/penta/2016/03/26/antiquities-buying-tips/?mod=BOLBlog> (19-3-2017)

Σε σχεδόν 100 υποθέσεις εμπλέκεται το κύκλωμα αρχαιοκάπηλων της Πάτρας: <http://www.skai.gr/news/greece/article/326714/se-shedon-100-upotheseis-ebleketai-to-kukloma-arhaiokapilon-tis-patras/> (4/2/2017)

Συνέντευξη του διοικητή του Τμήματος Δίωξης Αρχαιοκαπηλίας της ΓΑΔΑ, κ. Χριστόλογου: <http://provocateur.gr/archive/5332/h-arxaiokaphlia-twn-neoploytwn-kai-twn-mafiozwn -3/2/2017>

Συνέντευξη της Irina Bokova, Γενικής Διευθύντριας της UNESCO: <http://whc.unesco.org/en/news/1244/> (16-3-2017)

Συνέντευξη της Γενικής Διευθύντριας της UNESCO Irina Bokova στην Independent: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/unesco-chief-irina-bokova-accuses-islamist-groups-of-cultural-cleansing-isis-a6679761.html> (16-3-2017)

ΤΟ ΚΥΚΛΩΜΑ -ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ ΣΤΑ ΑΔΥΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΩΝ:
<https://www.youtube.com/watch?v=XKtsvLMagCw> (28-2-2017)

Τοτέμ: η επιστροφή του G'psgolox Pole
https://www.nfb.ca/film/totem_the_return_of_the_gpsgolox_pole/ (27-2-2017)

Brodie N., 1998: *Culture without Context*, Number 9. Available at: <http://traffickingculture.org/publications/culture-without-context-2001-issue-9-cambridge-mcdonald-institute-for-archaeological-research/> (2-3-2017)

Brodie N., 1999: *The Concept of Due Diligence and the Antiquities Trade, Culture without Context*, Number 5. Available at:
<http://traffickingculture.org/app/uploads/2012/07/CWC-5.pdf> (2-3-2017)

Brodie N., Doole, J and Watson, P. 2000: *Stealing History: The illicit trade in cultural material*. Cambridge: the McDonald Institute for Archaeological Research. Available at: <http://traffickingculture.org/publications/culture-without-context-2001-issue-9-cambridge-mcdonald-institute-for-archaeological-research/> (2-3-2017)

English Oxford Living Dictionary:
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/archaeology> (26-12-2016)

Trafficking Culture, Researching the global traffic in looted cultural objects:
<http://traffickingculture.org/publications/> (2-3-2017)

Πρόλογος

Με την σκέψη ότι επαγγελματικά είχε εκπληρωθεί το μεγαλύτερο μέρος των προσωπικών φιλοδοξιών μου, θεώρησα ότι είχε ήδη κλείσει ένα κεφάλαιο στη ζωή μου. Ερευνητικά-επιστημονικά, όμως, δεν είχε κορεστεί πλήρως η δίψα μου για μάθηση, ενώ ήδη από τα μαθητικά μου χρόνια με ενδιέφερε η επιστήμη της αρχαιολογίας. Έχοντας βαθιά την πεποίθηση ότι η αρχαιολογία, στο επίπεδο της διεπιστημονικής προσέγγισης, αποτελεί έναν από τους ομόκεντρους κύκλους που άπτονται των περισσότερων τομέων του επιστητού, ένιωσα την ανάγκη να μελετήσω την επαφή της με την ιστορία και την κοινωνική ανθρωπολογία. Στη σημερινή εποχή, με την πολυεπίπεδη κρίση που μαστίζει τη χώρα μας, θεωρώ ότι επιβάλλεται η μελέτη του παρελθόντος, που θα βοηθήσει στην κατανόηση του παρόντος (με τις παθογένειες, τα προβλήματα και τις στρεβλώσεις που το χαρακτηρίζουν), αλλά και στις αποφάσεις που οφείλουμε να λάβουμε για τη στάση μας ως άτομα και πολίτες για τις μελλοντικές εξελίξεις.

Κατά την επιλογή του θέματος της διπλωματικής εργασίας- πρυτάνευσε η ιδέα ότι αυτή θα πρέπει να συνδυάζει την επιστήμη που βασικά υπηρετώ, την Νομική, και την επιστήμη που αγαπώ, την Αρχαιολογία. Με αυτές τις σκέψεις οδηγήθηκα εξ ορισμού στα ζητήματα που τίθενται στην σημερινή εποχή ως προς την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών. Η πρώτη μου επαφή με τον κόσμο της αρχαιοκαπηλίας προήλθε μέσω της άσκησης των καθηκόντων μου ως ανακρίτριας στην περιοχή της Θεσσαλίας. Με έκπληξη διαπίστωσα την έκταση του φαινομένου στην ελληνική επικράτεια αλλά και την σχετική αδυναμία των κρατικών δομών να διαφυλάξει και να προστατεύσει τους αρχαιολογικούς χώρους, συνιστάμενη κυρίως στην έλλειψη ενός κεντρικού σχεδιασμού και στην αδυναμία των αστυνομικών αρχών να επέμβουν προληπτικά στην εν λόγω εγκληματική δραστηριότητα. Η συνεχόμενη καταστροφή των αρχαιολογικών θέσεων στην περιοχή της Μεσοποταμίας, όπου άνθισαν οι πρώτοι πολιτισμοί, κατά τα τελευταία χρόνια λόγω του πολέμου που μαίνεται στην περιοχή, σε συνδυασμό με την παρακολούθηση του μεταπτυχιακού σεμιναρίου «*Άνθρωπος και Θάνατος. Η αρχαιολογία του θανάτου και η κοινωνικής της διάσταση στην Αιγαιακή Προϊστορία*» που προσέφερε η κ. Τουρναβίτου, με οδήγησε στην απόφαση

να ασχοληθώ περισσότερο σε βάθος με το ζήτημα.

Η μελέτη του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας και οι επιπτώσεις του στην εργασία του αρχαιολόγου αλλά και η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε σχέση με την δημιουργία της εθνικής ταυτότητας λαών και εθνών ως μιας αέναης συνέχειας του παρελθόντος τους, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς από τους Έλληνες ερευνητές. Η έρευνα του φαινομένου από την πλευρά των αρχαιολόγων υπήρξε αποσπασματική και συχνά περιπτωσιολογική, όπως αυτή του θησαυρού των Αηδονιών ή της κλοπής του Μουσείου της Κορίνθου, ενώ από την πλευρά των νομικών υπήρξε εμμονή στην ανάλυση των διεθνών συμβάσεων και του εσωτερικού δικαίου. Αντίθετα, σε διεθνές επίπεδο υπάρχει μεγάλη και ιδιαίτερα ποικίλη βιβλιογραφία, η οποία ασχολείται με θέματα που άπτονται από τον - προσδιορισμό του περιεχομένου των σχετικών όρων και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, την αντιμετώπιση του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας και του παράνομου εμπορίου έως και τον τρόπο της ορθής διαχείρισής της, τομέας που μόνο τα τελευταία χρόνια έχει τραβήξει το ενδιαφέρον των Ελλήνων ερευνητών.

Δεδομένου ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων αποτελεί παγκοσμίως ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο φαινόμενο, με την παρούσα μελέτη επιδιώκεται η από θεωρητικής απόψεως προσέγγισή του, με στόχο την κατανόηση της ανεπανόρθωτης ζημιάς που λαμβάνει χώρα όταν η αρχαιολογική συνάφεια, το αρχαιολογικό «context», χάνεται με τη λαθρανασκαφή και μαζί του η ιστορική γνώση για τις κοινωνίες του παρελθόντος. Η προσέγγιση των παραπάνω θεμάτων πραγματοποιείται μέσα από την επισκόπηση της διαθέσιμης ξένης βιβλιογραφίας, την διερεύνηση του όρου «πολιτιστική κληρονομιά», της ερευνητικής εργασίας του αρχαιολόγου και της ερμηνευτικής προσέγγισης των αρχαιολογικών καταλοίπων, της λαθραίας ανασκαφής, των διεθνών νομικών κειμένων, την κριτική θεώρηση της εφαρμοζόμενης πολιτικής για τον περιορισμό της αρχαιοκαπηλίας, καθώς και της επισταμένης μελέτης ενδεικτικών περιπτώσεων (case-studies). Η καταγραφή, ανάλυση και αξιολόγηση του πλαισίου της πολιτιστικής κληρονομιάς θα αναδείξει τα ισχυρά σημεία και τις αδυναμίες του πλαισίου διαχείρισης και προστασίας των αρχαιοτήτων σε διεθνές και σε τοπικό επίπεδο.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου σε όλους εκείνους που με τον δικό του μοναδικό τρόπο ο καθένας συντέλεσε στην ολοκλήρωση της συγγραφής

της παρούσας διπλωματικής εργασίας μου. Καταρχήν την κ.Αναστασία Ράμμου, Προϊσταμένη του Τμήμα Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών για την πολύτιμη βοήθειά της στην κατανόηση του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας στην Ελλάδα, την κ. Τασούλα Χατζητοφή, ιδρύτρια του μη κερδοσκοπικού Οργανισμού Walk of Truth (WoT), για τις πολύτιμες πληροφορίες για την κλοπή της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου και τέλος τον Αμερικανό δικηγόρο Τόμας Κλάιν, δικηγόρο της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Κύπρου κατά της GOLDBERG & FELDMAN FINE ARTS INC” για τις σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τον δικαστικό χειρισμό της υπόθεσης αλλά και αποστολή των κειμένων των αποφάσεων των αμερικανικών δικαστηρίων. Ιδιαίτερα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κ. Ιφιγένεια Τουρναβίτου για την διεισδυτική της ματιά στην επεξεργασία του υλικού, τον κ. Ιωάννη Βαραλή για τις ακριβείς και ουσιαστικές παρατηρήσεις του ως προς την τελική διαμόρφωση της μελέτης μου, αλλά και τον κ. Αλέξανδρο Μαζαράκη-Αινιάνα για την συμμετοχή του στην Τριμελή Εξεταστική Επιτροπή και για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις του.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο περίπου 40.000 πολιτιστικά αγαθά διακινούνται παράνομα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός επιστρέφεται στις χώρες προέλευσης¹. Στη δεκαετία του 1970 ο Hester Davis, πρωτοπόρος στον τομέα της αρχαιολογίας, έγραψε ότι η αρχαιολογία θα αντιμετώπιζε κρίση και εάν δεν ληφθούν άμεσα μέτρα θα υπάρχουν λίγες, μη διαταραγμένες αρχαιολογικές θέσεις μέχρι το έτος 2000². Ωστόσο, στις αρχές της νέας χιλιετίας, είμαστε σε θέση να πούμε ότι το ποσοστό των λαθρανασκαφών έχει μειωθεί. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αρχαιολογικές θέσεις δεν βρίσκονται σε κίνδυνο λόγω της συνεχιζόμενης ανάπτυξης, της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και του ανθρώπινου παράγοντα. Αλλά τί συνέβη στο διάστημα ανάμεσα στον συναγερμό του Hester Davis και στο σήμερα, που βοήθησε να επιβραδύνει τη καταστροφή; Η απάντηση είναι η νομοθεσία, η βελτίωση της κατάρτισης του προσωπικού επιβολής του νόμου, οι δικηγόροι και τα δικαστήρια, και η ευαισθητοποίηση του κοινού σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι συνήθειες λεηλασίες που σχετίζονται με τη δημιουργία συλλογής αντικειμένων ως αναμνηστικά μειώνεται, καθώς αυξάνονται οι δημόσιες προσπάθειες εκπαίδευσης και ενημέρωσης των πολιτών. Σοβαροί συλλέκτες και έμποροι, ωστόσο, εξακολουθούν να αποτελούν το κυρίως πρόβλημα. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η διακίνηση της αρχαιολογικής και πολιτιστικής κληρονομιάς συνεχώς αυξάνεται σε διεθνές επίπεδο, καθώς το πολιτιστικό υλικό θεωρείται εμπόρευμα από τις χώρες «πηγή» (συνήθως στον αναπτυσσόμενο κόσμο) προωθούμενο στις χώρες «ζήτησης» (συνήθως στον ανεπτυγμένο κόσμο). Η παρούσα μελέτη στο πρώτο μέρος θα επικεντρωθεί στην ανάπτυξη των θεμάτων που σχετίζονται με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, θέτοντας τους προβληματισμούς που προέκυψαν στην διαδρομή του χρόνου σχετικά με τον ορισμό της, ζητήματα περί κληρονομικότητας και ιδιοκτησίας, δίνοντας έμφαση στις κοινωνικές και πολιτικές σηματοδοτήσεις του όρου αλλά και στον ρόλο των μουσείων και αιθουσών τέχνης στην διαχείριση των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί να εισαχθούν μερικά από τα κύρια θέματα που αφορούν στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδιαίτερα εκείνα που σχετίζονται με τον τομέα της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Ο στόχος είναι να αναδείξει πώς αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους για να δημιουργήσουν την πολυπλοκότητα του φαινομένου που ονομάζουμε «κληρονομιά».

Κατόπιν θα επιχειρηθεί στο ανωτέρω πλαίσιο να συζητηθεί το πρόβλημα της αρχαιοκαπηλίας σε σχέση με την αρχαιολογία, εντοπίζοντας τα ιδιαίτερα ζητήματα που προκύπτουν για τους επιστήμονες της αρχαιολογίας, καθώς τίποτε δεν μπορεί να αντικαταστήσει την αξία συμφραζόμενων που χάνονται σε λαθρανασκαμμένες αρχαιολογικές θέσεις. Σύμπτωμα αλλά και για πολλούς αιτία της λεηλασίας των αρχαιολογικών χώρων αποτελεί το εμπόριο, γεγονός που εισάγει στην μελέτη μας ηθικά ζητήματα όσον αφορά στην παρακολούθηση της κίνησης των καταλοίπων και την προέλευσή τους, τις διατυπωθείσες απόψεις σχετικά με την κυριότητα των πολιτιστικών αγαθών, καθώς και ακαδημαϊκές ανησυχίες σχετικά με την απόκτηση

¹ European Parliament (2014), Press Release, "Return of illegally exported cultural objects: simpler rules approved by culture MEPs", 10.4.2014 <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20140407IPR42640/html/Return-of-illegally-exported-cultural-objects-culture-MEPs-back-simpler-rules> (2-3-2017)

² Meltzer, Fowler, Sabloff 1986, 149.

της γνώσης μεταξύ του υλικού και των αρχικών «contexts» από τα οποία έχουν αφαιρεθεί παράνομα. Δυστυχώς σε πολλές χώρες προέλευσης, η αρχαιολογία και η υλική κληρονομιά προβάλλεται ως οικονομικός πόρος που μπορεί να συμβάλει στην καταπολέμηση της φτώχειας. Υπάρχουν, επίσης, θέματα που αφορούν το ποιος ωφελείται από την αγορά όσον αφορά την εκτίμηση των κερδών. Η αρχαιολογική κληρονομιά χωρών με πλούσιο πολιτιστικό παρελθόν υπέφερε σημαντικά από τις δραστηριότητες των αρχαιοκάπηλων κατά την διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, όταν οι κυνηγοί θησαυρών όλων των ειδών, κρυπτόμενοι πίσω από τη μάσκα της «αρχαιολογικής έρευνας», στέρησαν από τους λαούς ορισμένους από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς θησαυρούς. Η ζημία που προκαλείται "επί τόπου" σε αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία από μη συστηματική ανασκαφή είναι πλέον καλά τεκμηριωμένη από ένα μεγάλο αριθμό μελετών που έχουν χρησιμοποιήσει αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα, έρευνα πεδίου, φωτογραφική μαρτυρία, και συνεντεύξεις πληροφοριοδοτών. Καθώς το λαθρεμπόριο πολιτιστικών αγαθών αποτελεί διεθνές φαινόμενο μεγάλης κλίμακας και θεωρείται μια από τις σοβαρότερες μορφές εγκληματικής δραστηριότητας, η ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε τοπικό, περιφερειακό και, κυρίως, σε διεθνές επίπεδο είναι απαραίτητη θέτοντας ως άμεση προτεραιότητα την καταπολέμηση της παράνομης διακίνησής τους. Η σοβαρότητα του ζητήματος και η ανάγκη καταπολέμησής του μέσω διεθνικών δράσεων αποδεικνύεται από το γεγονός ότι έχει προσελκύσει το αυξανόμενο ενδιαφέρον πολλών διεθνών οργανισμών (π.χ. Unesco, Interpol, Συμβούλιο της Ευρώπης, Διεθνές Ινστιτούτο για την Ενοποίηση του Ιδιωτικού Δικαίου -Unidroit) και την σύναψη διεθνών συνθηκών για την προστασία τους.

Τέλος, εξετάζονται δυο σημαντικές περιπτώσεις λεηλασίας αρχαιολογικών χώρων. Πρώτη εξετάζεται η περίπτωση του κυκλαδικού πολιτισμού και η εκτεταμένη λαθρανασκαφή των νεκροταφείων στα νησιά των Κυκλάδων που είχε ως αποτέλεσμα να τίθενται ερμηνευτικά ερωτήματα γύρω από τα κυκλαδικά ειδώλια και την χρήση τους στις προϊστορικές κοινωνίες της περιοχής. Ακολούθως, παρουσιάζεται και μια άλλη μορφή λεηλασίας, αυτής της αποδόμησης ενός μνημείου με την αφαίρεση σημαντικών στοιχείων του οικήματος, όπως αυτή της αφαίρεσης των περίφημων ψηφιδωτών της Παναγίας της Κανακαριάς³ στην Κύπρο.

³ Διεθνώς πιο γνωστή είναι η λεηλασία του αρχαιολογικού χώρου Angkor Wat της Καμπότζης, όπου επί σειρά ετών, αφαιρούνταν από αρχαιοκάπηλους τμήματα από τους ναούς, συγκεκριμένα τα κεφάλια από αγάλματα του Βούδα τα οποία πωλούνται στην διεθνή αγορά έργων τέχνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ : ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

1.1. Έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η σημασία του όρου πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί αντικείμενο έντονου προβληματισμού, καθώς στον όρο αναφέρονται τόσο οι ιστορικοί, οι αρχαιολόγοι, οι ανθρωπολόγοι αλλά και εκείνοι που ασχολούνται με την διατήρηση και τη διαχείρισή της. Το 1969 το Συμβούλιο της Ευρώπης, υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς, όριζε ότι *«όλα τα ερείπια και τα αντικείμενα ή άλλα ίχνη της ανθρώπινης ύπαρξης, που μαρτυρούν εποχές και πολιτισμούς, για τα οποία οι ανασκαφές ή ανακαλύψεις είναι η κύρια πηγή ή μία από τις κύριες πηγές των επιστημονικών πληροφοριών, θα πρέπει να θεωρούνται ως αρχαιολογικά αντικείμενα»* (άρθρο 1). Με την Διεθνή Σύμβαση της Ρώμης του 1995, Σύμβαση Unidroit, για τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά, εισάγεται ο όρος «πολιτιστικά αγαθά», όπου κατά την έννοια της Σύμβασης, νοούνται τα αγαθά που για λόγους θρησκευτικούς ή μη έχουν σημασία για την αρχαιολογία, την προϊστορία, την ιστορία, την λογοτεχνία, την τέχνη ή την επιστήμη και ανήκουν σε μια από τις κατηγορίες που απαριθμούνται στο παράρτημα της Σύμβασης. Κατά τη Διεθνή Επιτροπή για τη Διαχείριση Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (International Committee for Archaeological Heritage Management) η κληρονομιά αποτελείται από *«τα κατάλοιπα αντικείμενα και τυχόν άλλα ίχνη της ανθρωπότητας από το παρελθόν»*, που μπορεί να απεικονίζουν την ιστορία της ανθρωπότητας και τη σχέση της με το φυσικό περιβάλλον πάνω στη γη ή κάτω από το νερό⁴.

Η κληρονομιά συχνά ορίζεται με νομικούς όρους καθώς η προστασία της αποτελεί αντικείμενο της νομοθεσίας. Οι όροι που χρησιμοποιούνται όμως για να καθοριστεί το αντικείμενο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς από νομικής πλευράς ποικίλει ανάλογα με το πρόσημο που επιδιώκεται κάθε φορά να αποδοθεί. Η Greenfield εξετάζει τη χρήση και την έννοια των όρων «πολιτιστικά αγαθά», «πολιτιστική κληρονομιά», «πολιτιστικά λείψανα» και «πολιτιστικός θησαυρός»⁵. Οι O'Keefe και Prott⁶ έδειξαν μια προτίμηση για τον όρο «κατάλοιπο» (relic), ενώ η Greenfield προτιμά τον όρο «πολιτιστικός θησαυρός», και ο Palmer και οι συνεργάτες του προτιμούν τον όρο «πολιτιστικό αγαθό». Οι διαφορές στην επιλογή του όρου καταδεικνύουν την πρόθεση πίσω από την επιλογή. Η Greenfield επιδιώκει να διαχωριστούν από τους πολιτιστικούς θησαυρούς όσα αποτελούν «μόνο εξαιρετικά ή μοναδικά αντικείμενα ως ορόσημα», ενώ προσπαθεί να προσδιορίσει νομικά κριτήρια για την επιστροφή των αντικειμένων αυτών στην αρχική τους θέση. Επικεντρώνεται στην έννοια του κατάλοιπου ως αποδεικτικό στοιχείο του «πολιτισμού». Τους O'Keefe και Prott απασχολεί η νομοθετική κάλυψη όλων των στοιχείων της κληρονομιάς και έτσι αναζητούν έναν όρο για τα επιμέρους στοιχεία που είναι ευρύς και κατά συνέπεια όσο το δυνατόν πιο περιεκτικός: γι' αυτούς, «κατάλοιπο» είναι ένας όρος που περιγράφει τη φυσική μορφή ενός στοιχείου, δεν έχει καμία αξία και δεν προσδίδει καμία ένδειξη. Η Greenfield στοχεύει κυρίως στην ευρεία χρήση ενός όρου, που θα περιλαμβάνει όπως αναφέρει *«τόσο τη Μόνα Λίζα*

⁴ Trotzig, G. June 1993, 414-415.

⁵ Greenfield 1989, 225-255.

⁶ O'Keefe, Prott 1984, 434.

όσο και μια φωτογραφία στο σαλόνι του Γάλλου εργάτη σιδηρουργίας», και με σκωπτική διάθεση θεωρεί ότι η επέκταση της έννοιας της «πολιτιστικής κληρονομιάς» θα μπορεί να περιλαμβάνει ακόμη και τα ανθρώπινα απορρίμματα⁷.

Ο όρος «πολιτιστικό αγαθό» έχει πιο στενό πεδίο από εκείνο της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς έχει την έννοια ενός συνόλου αντικειμένων ιδιαίτερης σημασίας για τις επερχόμενες γενιές, και το οποίο αποτελεί σύμβολο για την πολιτιστική ταυτότητα ενός λαού. Το ισχυρότερο επιχείρημα κατά της χρήσης του όρου είναι ότι έχει περιορισμένο εννοιολογικό περιεχόμενο για να καλύπτει, τόσο υλικά όσο και άυλα στοιχεία. Μνημεία και συγκροτήματα κτιρίων, χώροι αρχαιολογικής ή ιστορικής σημασίας, αρχαία έργα τέχνης (συμπεριλαμβανομένων ζωγραφιών των σπηλαίων), εθνογραφικά στοιχεία, θέσεις που σχετίζονται με την ανάπτυξη μιας τεχνολογίας ή βιομηχανία, τοπία και τοπογραφικά χαρακτηριστικά, τάφους, ιερούς τόπους και τελετουργικούς χώρους, μουσικά όργανα, αντικείμενα που σχετίζονται με ορισμένους ιστορικούς χαρακτήρες, νομίσματα, σκαλιστά οφιδίου ή ελεφαντόδοντου, απολιθώματα, σκελετικά υπολείμματα, και πολλά ακόμα, αφορούν μόνο τα υλικά κατάλοιπα που αποτελούν συνήθως το αντικείμενο της νομικής προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Υπάρχουν επίσης στοιχεία του άυλου πολιτισμού που σαφώς θα πρέπει να περιλαμβάνονται, για παράδειγμα, η τεχνογνωσία που σχετίζεται με ένα συγκεκριμένο τύπο πλοίου ή κτιρίου, η προφορική ποίηση ή οι μουσικές παραδόσεις, τα τελετουργικά έθιμα, οι πτυχές του τρόπου ζωής ορισμένων κοινωνιών και η ειδική σχέση μεταξύ ορισμένων λαών με τη γη που κατοικούν. Ο όρος «πολιτιστική κληρονομιά» περιλαμβάνει όχι μόνο την υλική κληρονομιά, ήτοι τα ακίνητα και τα κινητά, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο αρχαιολογικό, ιστορικό, εθνολογικό, καλλιτεχνικό ή και επιστημονικό ενδιαφέρον, αλλά και την άυλη κληρονομιά, δηλαδή τη γλώσσα, τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις, τη μουσική, την ποίηση, το χορό ακόμα και τις διατροφικές συνήθειες⁸, με συνέπεια ο όρος «πολιτιστικό αγαθό» να παρουσιάζεται «ανεπαρκής» ως νομικός όρος. Εντούτοις, μόνο δύο κείμενα της UNESCO αναφέρουν τον όρο «πολιτιστική κληρονομιά» στους τίτλους τους, και τα δύο ασχολούνται με την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά⁹. Επίσης, η ιδέα της κληρονομικότητας είναι κεντρικής σημασίας για τη δύναμη του όρου πολιτιστική κληρονομιά, αφού αποτελεί πολύτιμο πόρο που οι κοινωνίες επιθυμούν να διατηρήσουν, προκειμένου να περάσουν στις επόμενες γενιές ως κληρονομιά τους. Αυτή η άποψη της πολιτιστικής κληρονομιάς βρίσκεται πίσω από ένα μεγάλο μέρος της ρητορικής του διεθνούς δικαίου σχετικά με την επιβολή της χρήσης του όρου. Στη Σύμβαση της UNESCO του 1972 καθίσταται αυτό σαφές ως καθήκον που ανατίθενται στα συμβαλλόμενα μέλη στο άρθρο 4: «... για τη διασφάλιση της ταυτότητας, την προστασία, τη διατήρηση, την παρουσίαση και τη μετάδοση στις μελλοντικές γενιές της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς». Η διεύρυνση της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης απεικονίζεται στις εργασίες που άρχισαν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 με στόχο τον προσδιορισμό της έννοιας των πολιτιστικών τοπίων ως ένα νέο στοιχείο της πολιτικής της πολιτιστικής κληρονομιάς. Παρά το γεγονός ότι

⁷ Greenfield 1989, 253.

⁸ Blake 2000, 83-84.

⁹ Η Σύμβαση για την Διαφύλαξη της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972 και η Σύσταση της ΟΥΝΕΣΚΟ που αφορά την Προστασία σε εθνικό επίπεδο της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της 16ης Νοεμβρίου 1972.

εξακολουθεί να είναι ένα φυσικό στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα πολιτιστικά τοπία μας φέρουν πιο κοντά στα άυλα στοιχεία δεδομένου ότι η μελέτη τους συχνά σχετίζεται με εθνογραφικές πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, καθώς και τις στενές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ ορισμένων τοπίων και της πολιτιστικής ταυτότητας. Το 1993, η σύνοδος κορυφής του Συμβουλίου της Ευρώπης έκανε μια άμεση σύνδεση μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς και της διάστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ζητώντας να «εκφράσουν σε νομικό επίπεδο τις αξίες που καθορίζουν την ευρωπαϊκή μας ταυτότητα», γεγονός που καταδεικνύει επίσης μια σχέση μεταξύ των πολιτικών στόχων της πλουραλιστικής δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της πολιτιστικής κληρονομιάς και του ρόλου της στην κατασκευή της ταυτότητας. Μετά από αυτό, τα κείμενα που προέρχονται από τη Διάσκεψη του Ελσίνκι των αρμόδιων Υπουργών για την Πολιτιστική Κληρονομιά (1995) αναγνώρισαν ότι οι ισχύοντες ορισμοί της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι περιορισμένοι. Τα νέα στοιχεία που πρέπει να περιλαμβάνονται σε γενικές γραμμές αφορούν τις άυλες πτυχές της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως και στην διεπαφή μεταξύ υλικών στοιχείων και την αίσθηση της πολιτιστικής ταυτότητας. Το τελικό κείμενο από τη Διάσκεψη του Ελσίνκι το 1995, για παράδειγμα, αναφέρει ότι οι ορισμοί της πολιτιστικής κληρονομιάς εξακολουθούν να είναι περιοριστικοί και ότι: "Η σχέση που πρέπει να υπάρχει μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο ανήκει υποτιμάται. Τέλος, με βάση την αρχιτεκτονική και αρχαιολογική κληρονομιά, οι ορισμοί αυτοί επικεντρώνονται στη φυσική πλευρά, αγνοώντας εντελώς το ζήτημα της λειτουργίας τους στη σύγχρονη κοινωνία."¹⁰

Η «κληρονομιά» είναι σαφώς μια διεπιστημονική έννοια. Κάθε ορισμός της περιλαμβάνει ορισμένα μόνο χαρακτηριστικά και αποκλείει άλλα¹¹. Αυτή η διπλή δράση - της ένταξης και του ταυτόχρονου αποκλεισμού - είναι ένα προϊόν της διαδικασίας κατηγοριοποίησης που βρίσκεται στην καρδιά της πολιτιστικής κληρονομιάς. Είναι σαφές από αυτή τη σύντομη επισκόπηση ότι οι απόψεις δίστανται μεταξύ των ερευνητών που ερευνούν το ανθρώπινο παρελθόν ως προς τη φύση του φαινομένου που αποτελεί αντικείμενο της έρευνάς τους, αν και σε μεγάλο βαθμό ασχολούνται με τα ίδια αντικείμενα, ασχέτως με την ονομασία που τους δίνουν. Αντίθετα, εκείνοι που ασχολούνται με τη διατήρηση και τη διαχείριση του αρχαιολογικού υλικού χρησιμοποιούν μια σειρά από διαφορετικούς όρους, που σε μεγάλο βαθμό αναφέρονται στο ίδιο σύνολο αντιλήψεων.

Καθώς η Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα προέκυψε από μια σειρά διαδοχικών «επαναστάσεων» που μετασχημάτισαν τις κοινωνίες μεταξύ του 16^{ου} και 18^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα να αντικατασταθούν οι μεσαιωνικές δομές εξουσίας της εκκλησίας και της αριστοκρατίας με μια αναγνωρίσιμη καπιταλιστική και κοσμική ελίτ, «είναι αδιαμφισβήτητο ότι η διαδικασία εκσυγχρονισμού επέκτεινε το ρόλο του εθνικισμού πέρα από όλα τα προηγούμενα όρια»¹². Στην διαδικασία δημιουργίας ενός εθνικού κράτους, πατρίδα ενός ενιαίου ομοιογενούς έθνους, η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί πρωταρχικό μέσο για την ανακάλυψη ή τη δημιουργία και την μετέπειτα φροντίδα της εθνικής ταυτότητας¹³. Η αναπαράσταση του παρελθόντος που

¹⁰ Blake 2000, 72-75.

¹¹ Merryman 1990, 518.

¹² Davies 1996, 821 και Brian, Asbworth, Tunbridge, 2005, 27-35.

¹³ Guibernau 1996, 87.

χαρακτηρίζεται ως «εθνική κληρονομιά», αναπτύχθηκε συγχρόνως με το «έθνος». Το έθνος-κράτος απαιτούσε εθνική κληρονομιά για διάφορους λόγους. Η εθνική κληρονομιά βοήθησε στην καταπολέμηση των απαιτήσεων των λοιπών κρατών πάνω στην επικράτεια του έθνους ή του λαού, προωθώντας ταυτόχρονα και αξιώσεις και σε άλλο έδαφος. Στη συνέχεια, η ανάδειξη της εθνικής κληρονομιάς αποτέλεσε μια σημαντική ευθύνη των κυβερνήσεων και οι πολλαπλές αναγνώσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει γίνει στις περισσότερες χώρες σχεδόν το μονοπώλιο των εθνικών κυβερνήσεων. Υπάρχει, λοιπόν, η εθνικιστική άποψη του πολιτιστικού υλικού, ο λόγος των εθνών που τονίζει τη σχέση μεταξύ των πολιτιστικών αγαθών και της εθνικής κληρονομιάς, και η οποία αναμένει τέτοια αντικείμενα να παραμείνουν στη χώρα καταγωγής τους. Από την άλλη η διεθνιστική άποψη υποστηρίζει ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι διεθνής και ότι τα αντικείμενα πρέπει να είναι ελεύθερα να κυκλοφορούν¹⁴. Τέλος, υπάρχει εικόνα του αντικειμένου- πλαίσιο των αρχαιολόγων και εθνολόγων, η οποία δίνει πρωταρχική έμφαση στις πληροφορίες που αντλούνται μεταξύ ενός αντικειμένου και του αρχικού πλαισίου του¹⁵. Η Σύμβαση του 1970, για παράδειγμα, αντικατοπτρίζει ένα σύγχρονο αγώνα μεταξύ των αναπτυσσόμενων και ανεπτυγμένων κρατών για τον έλεγχο των έργων τέχνης και των αρχαιολογικών ευρημάτων στο ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο της μετα-αποικιοκρατικής εποχής. Αντίθετα, η Σύμβαση του 1972 μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλά μια άλλη ιδεολογική θέση, μια παγκόσμια προσέγγιση ως προς την προστασία των φυσικών και πολιτιστικών πόρων ως «κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας».

Ο Lowenthal στο έργο του *The Past Is A Foreign Country* (1985) πραγματεύεται το πώς η ιστορία, η μνήμη και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του παρελθόντος που χρησιμοποιούνται για να αποκαλύψουν το παρελθόν συναλλάσσονται για τη δημιουργία ενός παρελθόντος της δικής μας αρεσκείας-ενός εύπλαστου παρελθόντος. Εισήγαγε έννοιες, όπως η επιλεκτική μνήμη, η εφεύρεση και η λήθη, γεγονός που επηρέασε τους επόμενους μελετητές, όπως το επιβεβαιώνει η μετέπειτα εκτενής βιβλιογραφία. Εδώ είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι παρέθεσε το διάσημο δοκίμιο του Hobsbawm για τις εφευρετικές παραδόσεις, μια έννοια που έχει γίνει καθοριστικά σημαντική στις μελέτες για την κληρονομιά, ιδίως όσον αφορά στην άυλη κληρονομιά, και στη συζήτηση σχετικά με την αυθεντικότητα. Την ίδια χρονιά, ο καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Stanford J.H. Merryman στο άρθρο του «Two Ways of Thinking About Cultural Property» μίλησε περί αντιπαράθεσης πολιτιστικού εθνικισμού και πολιτιστικού διεθνισμού και διατύπωσε τις αρχές του πολιτιστικού διεθνισμού, σύμφωνα με τις οποίες τα κράτη αγοράς και τα μουσεία τους προκρίνουν τη σημασία έκθεσης στα οικουμενικά μουσεία της Δύσης, επιθυμούν το ελεύθερο εμπόριο, και αρνούνται τις επιστροφές. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις αρχές της δεκαετίας του '90 το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά οδήγησε στην δημιουργία δυο νέων περιοδικών, του *International Journal of Cultural Property* (1992) και του *International Journal of Heritage Studies* (1994). Στον καθορισμό της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς σημαντική υπήρξε η συμβολή του συλλογικού τόμου με τίτλο *Heritage, Museums and Galleries: An Introductory Reader* με την επιμέλεια του Gerard Corsane (2005) στον

¹⁴ Merryman 1986, 831

¹⁵ Brodie 2005, 128

οποίο οι μελετητές επεξεργάζονται τους όρους «πολιτιστική κληρονομιά», τον ρόλο των μουσείων στη διαμόρφωση της εικόνας του «πολιτιστικού αγαθού» κατά τα δυτικά πρότυπα και το συνεχή διάλογο μεταξύ μουσείων και πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε αντίθεση με τα περισσότερα εγχειρίδια για την κληρονομιά που συζητούν τη δημιουργία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως ένα πολιτιστικό φαινόμενο ο John Carman το 2003 στο βιβλίο του *Archaeology and Heritage: An Introduction* τολμά μια νέα προσέγγιση, καθώς παρουσιάζει ιδέες για το πώς αντιλαμβανόμαστε τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, ενώ μελετώντας μάλιστα την διαχείριση της κληρονομιάς θέτει ζητήματα που σχετίζονται με την ερμηνεία του ανθρώπινου παρελθόντος.

1.2. Οι κοινωνικές και πολιτικές χρήσεις του όρου «πολιτιστική κληρονομιά»

Η πολιτιστική κληρονομιά είναι μια γνώση, ένα πολιτιστικό προϊόν αλλά και ένα πολιτικό μέσο, καθώς αποτελεί μέρος του παρελθόντος που σήμερα καλείται να ικανοποιήσει σύγχρονους οικονομικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς ή κοινωνικούς σκοπούς. Ως εκ τούτου, η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να οπτικοποιηθεί ως πόρος. Σαφώς, είναι ένας οικονομικός πόρος, καθώς μπορεί να αξιοποιηθεί παντού ως κύριο συστατικό στρατηγικών για την προώθηση του τουρισμού, της οικονομικής ανάπτυξης, της αγροτικής και αστικής ανάπτυξης. Αλλά η κληρονομιά συμβάλει επίσης στο να καθοριστούν οι έννοιες του πολιτισμού και της κοινωνίας, είναι ένας πολιτικός πόρος, και ως εκ τούτου διαθέτει μια σημαντική κοινωνικο-πολιτική λειτουργία. Κατά συνέπεια, συνοδεύεται συχνά από μια μεγάλη σειρά από ταυτίσεις και ενδεχόμενες συγκρούσεις, κυρίως όταν η κληρονομιά και αντικειμένων εμπλέκονται σε θέματα νομιμοποίησης των δομών εξουσίας¹⁶. Η κληρονομιά είναι μια γνώση, ένα πολιτιστικό προϊόν και ένα πολιτικό μέσο. Κατά τον Livingstone¹⁷, η φύση της εν λόγω γνώσης αποτελεί πάντα αντικείμενο διαπραγματεύσεως, εντός συγκεκριμένων κοινωνικών και πνευματικών συνθηκών. Ο Lowenthal¹⁸ υποστήριξε, ότι το παρελθόν σε γενικές γραμμές, και η ερμηνεία του ως ιστορία ή κληρονομιά ειδικότερα, παρέχει κοινωνικά οφέλη αλλά έχει και κόστος. Σημειώνει τέσσερα γνωρίσματα του παρελθόντος (τα οποία μπορεί να ληφθούν ως συνώνυμα με την κληρονομιά στον τομέα αυτό) που το καθιστούν ευεργετικό για ένα λαό. Πρώτον, την *αρχαιότητα* που εκφράζει την ιδέα της συνέχειας και ουσιαστικά την πρόοδο και της εξελικτική κοινωνική ανάπτυξη. Δεύτερον, οι κοινωνίες δημιουργούν *εμβληματικά τοπία* στα οποία ορισμένα αντικείμενα αποκτούν *πολιτιστική υπόσταση* διότι ανταποκρίνονται στην ανάγκη να συνδεθεί το παρόν με το παρελθόν ως μια αδιάσπαστη πορεία. Τρίτον, η τελευταία παρέχει μια αίσθηση του *τερματισμού* με την έννοια, ότι ό,τι συνέβη σ' αυτό έχει τελειώσει, ενώ τέλος, μας επιτρέπει να εντοπίσουμε τις ζωές μας ως συνέχεια των γεγονότων του παρελθόντος. Αν και η ανάλυση Lowenthal είναι διατυπωμένη σε μεγάλο βαθμό σε κοινωνικό επίπεδο και δίνει ελάχιστη προσοχή στο παρελθόν ως οικονομικό πόρο, είναι χρήσιμη για τον εντοπισμό των πολιτιστικών - ή πιο συγκεκριμένα κοινωνικο-πολιτικών λειτουργιών

¹⁶ Corsane 2005, 28-29.

¹⁷ Livingstone 1992.

¹⁸ Lowenthal 1998, 105 κεξ. Η ιστορική ανάλυσή του για το συνεχώς μεταβαλλόμενο ρόλο του παρελθόντος στη διαμόρφωση της ζωής μας στο έργο του *Το παρελθόν είναι μια ξένη χώρα* (1985), επηρέασε βαθιά τους μελετητές της πολιτιστικής κληρονομιάς.

και χρήσεων της κληρονομιάς. Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, το παρελθόν γίνεται ευεργετικό για τους ανθρώπους και εκφράζει τις λειτουργίες επικύρωσης (ή νομιμοποίησης) της ταυτότητας μιας κοινότητας. Το τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό, η ταυτότητα, μπορεί να απεικονιστεί ως ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο περιλαμβάνει μια σειρά από ανθρώπινες ιδιότητες, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας, της θρησκείας, της εθνικής ταυτότητας και την κοινή ερμηνεία του παρελθόντος¹⁹, και αναπαράγει αυτά σε ομιλίες ένταξης και αποκλεισμού – ποιος δικαιούται και ποιος όχι. Συνεπώς, ο ορισμός του Lowenthal αναφέρεται στις διαδικασίες και τις γνώσεις μέσω των οποίων οι κοινότητες ορίζονται ως τέτοιες. Κεντρικό ρόλο σε ολόκληρη την έννοια της ταυτότητας είναι η ιδέα του άλλου, ομάδες - τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό του κράτους - με ανταγωνιστικές, και συχνά αντικρουόμενες πεποιθήσεις, αξίες και φιλοδοξίες. Τα χαρακτηριστικά της ετερότητας είναι έτσι θεμελιώδη ως προς την έννοια της ταυτότητας. Η λειτουργία της ταυτότητας έγκειται στο γεγονός ότι παρέχει επιλογές και διευκολύνει τις σχέσεις με τους άλλους, ενώ επιδρά θετικά ενισχύοντας αυτές τις επιλογές. Δίνοντας έμφαση στην ομοιότητα, η συμμετοχή στην ομάδα παρέχει τη βάση για την υποστηρικτική κοινωνική αλληλεπίδραση, τη συνοχή και τη συναίνεση. Καθώς η ταυτότητα εκφράζεται και βιώνεται μέσα από τις κοινότητες, θα αναπτύξει την ευαισθητοποίηση του «άλλου», της ετερότητας²⁰. Η αναγνώριση της ετερότητας θα συμβάλει στην ενίσχυση του αυτοπροσδιορισμού, αλλά μπορεί επίσης να οδηγήσει στην δυσπιστία, την αποφυγή, τον αποκλεισμό και την αποστασιοποίηση από καθορισμένες ομάδες²¹.

Σύμφωνα με Lowenthal, το παρελθόν επικυρώνει το παρόν, μεταφέροντας μια ιδέα για διαχρονικές αξίες και αδιάσπαστη καταγωγή και μέσα για την αποκατάσταση των χαμένων αξιών. Έτσι, για παράδειγμα, υπάρχουν αρχετυπικά εθνικά τοπία, τα οποία αντλούν από τη γεωγραφική απεικόνιση, τη μνήμη και τους μύθους. Συνεχώς μετασχηματίζεται, ενώ τα άτομα που περιλαμβάνονται σε μια κοινότητα δεσμεύονται από συγκεκριμένα πολιτικά και πολιτιστικά δίκτυα, όλα μέσα σε ένα εδαφικό πλαίσιο που ορίζεται από παραδόσεις, που είναι σήμερα αποδεκτές. Οι ιδέες, όπως η έννοια του Bourdieu²² για την κυρίαρχη ιδεολογία, έχουν δώσει νέο έναυσμα στη συζήτηση για την κληρονομιά. Η κυρίαρχη ομάδα μετά την ανάληψη της εξουσίας πρέπει να συλλάβει το «πολιτισμικό κεφάλαιο», την «συσσωρευμένη πολιτιστική παραγωγικότητα της κοινωνίας». Επειδή, όμως, το μέσο φέρει το μήνυμα, τα ίδια αντικείμενα της κληρονομιάς υποστηρίζουν διαφορετικές ιδεολογίες και, ενώ το αντικείμενο παραμένει το ίδιο, αλλάζουν οι θεωρήσεις για τα μηνύματά του.

Συνεπώς, ο όρος «πολιτιστική κληρονομιά» είναι ένα πεδίο που λειτουργεί μέσα σε ένα παρόν, που από τη μια συνομιλεί με την αιωνιότητα, αλλά από την άλλη υπόκειται στις πολιτικές του παρόντος, παίρνει από το παρόν περιεχόμενο (αφού σε διάφορες εποχές αναδεικνύονται διαφορετικά ζητήματα και ενδιαφέροντα) και υπόσταση (η ανάδειξή της τις τελευταίες δεκαετίες). Ακολουθεί τα επιστημονικά ρεύματα, το πνεύμα των καιρών. Καθώς η ιστορία δεν κληροδοτείται αλλά την προσεγγίζουμε με διάφορους τρόπους, το παρελθόν όμως το κληρονομούμε ακόμα

¹⁹ Guibernau 1996, 105-127 αλλά και Pieterse 2005, 163.

²⁰ Pieterse 2005, 163.

²¹ Wright 2009, 121.

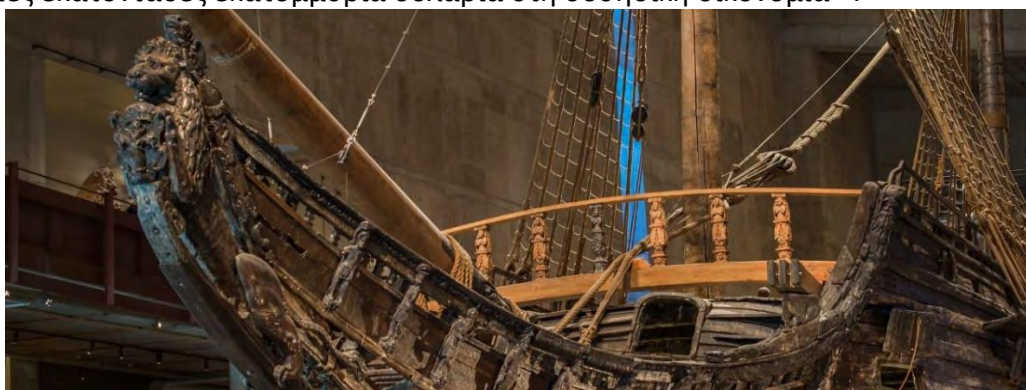
²² Bourdieu 1977.

και ως ιδιοκτησία μέσα από τα αντικείμενα που αποτελούν κατάλοιπα των ανθρώπινων δράσεων.

1.2.1. Πολιτιστική κληρονομιά και τουρισμός

Οι γεωγραφικές παράμετροι της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν σημεία κατανάλωσης και ενθαρρύνουν την κατανάλωση κυρίως μέσω του τουρισμού. Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να απεικονιστεί ως μια δυαδικότητα - μια πηγή οικονομικού, αλλά και πολιτιστικού κεφαλαίου. Με λίγα λόγια, η κληρονομιά μπορεί να οπτικοποιηθεί ως εμπόρευμα, που μπορεί να είναι ταυτόχρονα πολλαπλών χρήσεων. Η οικονομική εμπορευματοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει, αφενός, την κατανάλωση του πολιτισμού μέσα από την τέχνη, τα μουσεία και τα τοπία που προστατεύονται από την Unesco, και από την άλλη οι εμπορευματοποιημένες θεματικές πολιτιστικές κληρονομίες που αναπαράγονται χωρίς υψηλότερο νόημα.

Η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί ένα ισχυρό κίνητρο τουριστικής έλξης και πόρων για τα εθνικά κράτη, ενώ σε παγκόσμιο επίπεδο πολλά από αυτά συμπεριλαμβάνονται μεταξύ των δημοφιλέστερων τουριστικών προορισμών στον κόσμο (Αίγυπτος, Ελλάδα, Περού, Καμπότζη κ.λπ.). Ο τουρισμός αποτελεί τμήμα της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μουσεία λειτουργούν ως κινητήρια δύναμη της τουριστικής εξέλιξης, με τεράστια οικονομικά οφέλη. Στην Τουρκία, το αρχαιολογικό μουσείο που ιδρύθηκε στο Bodrum (Αλικαρνασσό) το 1959 σε μια εποχή που η πόλη δεν είχε σχεδόν καθόλου τουρίστες, το έτος 1990 έφθασε να είναι το δεύτερο πιο δημοφιλές μουσείο στην Τουρκία ενώ ο πληθυσμός της πόλης έχει τριπλασιαστεί. Στην κυπριακή πόλη της Κερύνειας, ο αριθμός των επισκεπτών διπλασιάστηκε μέσα σε τρία χρόνια μετά το άνοιγμα του μουσείου όπου παρουσιάστηκε το γνωστό ναυάγιο του 4ου π.Χ. αιώνα. Το Συμβούλιο Τουρισμού στη Σουηδία έχει υπολογίσει ότι κάθε χρόνο, το μοναδικό πλοίο του 17ου αιώνα που διατηρείται ως τις μέρες μας, με το όνομα Βάσα (εκτίθεται στο ομώνυμο μουσείο στην Στοκχόλμη της Σουηδίας), συνεισφέρει αρκετές εκατοντάδες εκατομμύρια δολάρια στη σουηδική οικονομία²³.

Φωτογραφία του πλοίου Βάσα, όπως εκτίθεται στο ομώνυμο μουσείο
(φωτογραφία από την ιστοσελίδα του μουσείου <http://www.vasamuseet.se/el>)

Αυτή είναι η οικονομική πραγματικότητα που κρύβεται πίσω από την επιμελημένη και, ίσως ευφάνταστη, παρουσίαση του αρχαιολογικού υλικού στα τοπικά μουσεία,

²³ Throckmorton 1990, 75-83.

καθώς η ανάπτυξη των αρχαιολογικών χώρων που τους καθιστά προσιτούς στο ευρύ κοινό, μπορεί να δημιουργήσει έναν πόρο που θα προσελκύσει τουρίστες και θα συμβάλει στην στήριξη μιας βιώσιμης τοπικής οικονομικής ανάπτυξης. Από την άλλη, μεγάλα μνημεία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως το μοναστήρι του Saint-Michel, στο ομώνυμο νησί στην Νορμανδία της Γαλλίας, μπορεί να ιδωθούν ταυτόχρονα από διαφορετικούς παρατηρητές είτε ως μια επιτυχημένη και κερδοφόρα αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ή ως μια μεσαιωνική εικόνα μολυσμένη με φανταχτερά καταστήματα με κάθε είδους αναμνηστικά (σουβενίρ) και καφετέριες, ενώ γύρω τους είναι παραταγμένοι οι χώροι στάθμευσης αυτοκινήτων που επιδεινώνουν τον ευτελισμό του μνημείου²⁴.

Η τουριστική παραγωγή λειτουργεί τόσο σε δημόσιο όσο και σε ιδιωτικό επίπεδο. Οι χώροι πολιτιστικής κληρονομιάς μπορούν να είναι είτε φορείς ανάπτυξης, καθώς δημιουργούν θέσεις απασχόλησης, ή μπορεί να είναι σχεδόν αποκλειστικά επικερδείς επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα. Το εισόδημα που προέρχεται από την τουριστική ανάπτυξη θα πρέπει να χρησιμοποιείται προς όφελος των τοπικών κοινοτήτων²⁵, και όχι αποκλειστικά προς όφελος της κεντρικής εξουσίας. Μέρος των εσόδων θα πρέπει να χρησιμοποιείται για την ανάπτυξη των αναγκαίων υποδομών, σε συνεργασία με τις τοπικές κοινωνίες, ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες ή τις προσδοκίες τους. Αλλά φυσικά ο τουρισμός φέρνει μαζί του το δικό του σύνολο των προβλημάτων. Η ακραία οικονομική εμπορευματοποίηση του παρελθόντος επίσης μπορεί αναμφισβήτητα να οδηγήσει στην καταστροφή των πόρων της πολιτιστικής κληρονομιάς²⁶. Η μεγάλη επισκεψιμότητα μπορεί να προκαλέσει τη φυσική διάβρωση ενός τόπου ή ακόμη και την επιδείνωση των μουσειακών εκθεμάτων, εάν τα συστήματα περιβαλλοντικού ελέγχου υπερφορτωθούν (Angkor Wat στην Καμπότζη, Teotihuacan στο Μεξικό, Πέτρα στην Ιορδανία, Mesa Verde στο Κολοράντο των ΗΠΑ και Πομπηία στην Ιταλία)²⁷.

Εξίσου σημαντικό είναι και το ζήτημα, όταν κατά την αποικιοκρατία, τοποθεσίες σημαντικές για τους αυτόχθονες πληθυσμούς ιδιοποιήθηκαν και αναπτύχθηκαν κατά τα δυτικά πρότυπα ανάπτυξης ως προς την διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τις αποικιακές αρχές, με αποτέλεσμα οι ιθαγενείς να έχουν αποξενωθεί από περιοχές που ήταν σημαντικά για τους προγόνους τους. Χώροι πολιτιστικής κληρονομιάς ή περιοχές έχουν τεθεί σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο υπό την προστασία διεθνών οργανισμών (UNESCO) καθιστώντας αδύνατη την πρόσβαση του τοπικού πληθυσμού, όπως στη Mesa Verde στο Κολοράντο των ΗΠΑ²⁸. Η αίσθηση της ευθύνης και η συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σχετικά με τις τοποθεσίες ή τις περιοχές περιορίζεται, ιδίως όταν τα δυτικά πρότυπα της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς επιβάλλονται κατά τη διάρκεια των πιο παραδοσιακών προσεγγίσεων για την διατήρηση και την αειφόρο χρήση. Τα αυτόχθονα συστήματα γνώσεως και πεποιθήσεων αγνοούνται, ή ακόμα και καταστέλλονται²⁹. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι έχει επικρατήσει μια δυτική

²⁴ Corsane 2005, 31.

²⁵ Brodie, Doole, Renfrew 2001, 89-96.

²⁶ Corsane 2005, 29-33.

²⁷ http://www.huffingtonpost.gr/2016/06/02/culture-unesco-report-toulaxiston-31-mnhmeia-pagkosmias-klhronomias-kindyneyouun-apo-eksafanisi_n_10222106.html (16-3-2017).

²⁸ Brodie, Doole, Renfrew 2001, 97.

²⁹ Corsane 2005, 6-11.

ευρωκεντρική προσέγγιση και ερμηνεία της πολιτιστικής κληρονομιάς των αυτόχθονων πληθυσμών, με την οποία αγνοείται η ζωή και το πνεύμα που ενυπάρχουν στα αντικείμενα, σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους³⁰. Για να νομιμοποιηθεί το έργο των μουσείων, οι αυτόχθονες πληθυσμοί πρέπει να συμμετέχουν στον τρόπο με τον οποίο ερευνάται και εκτίθεται η πολιτιστική κληρονομιά τους. Σαφώς, εφόσον το επιθυμούν, πρέπει να έχουν τον έλεγχο και την ιδιοκτησία του υλικού πολιτισμού τους και να συμμετέχουν στην αναπαραγωγή του παρελθόντος τους, αφού αυτές επιβεβαιώνουν την αίσθηση της ταυτότητας³¹.

1.3. Η έννοια της «ιδιοκτησίας»

Εντός του προαναφερόμενου θεωρητικού πλαισίου σχετικά με την έννοια και οριοθέτηση του όρου «πολιτιστική κληρονομιά», ιδιαίτερη σημασία αποκτά ο προσδιορισμός εννοιών που συνδέονται με τα νομικά και ηθικά θέματα της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών, με προφανής αφετηρία τις έννοιες του επαναπατρισμού και της αποκατάστασης των πολιτιστικών αγαθών. Ορισμένα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να έχουν αποκτηθεί μέσω ποικίλων τρόπων, πλέον όμως η νομιμότητα της αρχικής μεταβίβασης της κυριότητας αμφισβητείται, καθώς συχνά πρόκειται για αντικείμενα που ελήφθησαν κατά τη διάρκεια των περιόδων μιας κατάκτησης, κατοχής ή και αποικισμού. Σ' αυτές τις περιόδους, η κινητή κληρονομιά μπορεί να έχει αποσπαστεί από τους αρχικούς ιδιοκτήτες χωρίς τη ρητή άδειά τους, με αθέμιτες εμπορικές συμφωνίες μέσω της αξιοποίησης των σχέσεων εξουσίας μεταξύ των κυρίαρχων και των υποταγμένων ομάδων, ή ακόμα και ως λάφυρα πολέμου. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η νομιμότητα της μεταβίβασης της κυριότητας μπορεί να φαίνεται ότι ευνοεί τον τωρινό ιδιοκτήτη. Ωστόσο, τα επιχειρήματα για τον επαναπατρισμό πρέπει να προχωρήσουν πέρα από τη νομιμότητα της σημερινής ιδιοκτησίας και σε θέματα δεοντολογίας που σχετίζονται με το τι είναι καλύτερο για το ίδιο αρχαιολογικό ή εθνολογικό υλικό, για τους τρέχοντες θεματοφύλακες και για την κοινωνία γενικότερα.

Το ζήτημα της ιδιοκτησίας εκφράζεται μέσα από τους όρους «επιστροφή», «απόδοση», «επαναπατρισμός» των πολιτιστικών αγαθών. Συχνά οι εν λόγω όροι χρησιμοποιούνται χωρίς διάκριση μεταξύ τους, πλην όμως υποδηλώνουν διαφορετικές περιστάσεις κάτω από τις οποίες τα πολιτιστικά αγαθά αφαιρέθηκαν και ζητείται η απόδοσή τους. Ο όρος *επιστροφή* (restitution) χρησιμοποιείται σήμερα ως επί το πλείστον για τα πολιτιστικά αγαθά που λεηλατήθηκαν σε περιόδους πολέμου ή για τα κλαπέντα, γεγονός που σημαίνει ότι υφίσταται μια διαρκής παρανομία³². Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, η *επιστροφή* ενέχει επανορθωτικό χαρακτήρα, ως αποκατάσταση μιας αδικίας που συνέβη κατά το παρελθόν. Ο όρος *απόδοση* (return) προτιμάται για τα αγαθά που υφαρπάχθηκαν στα πλαίσια της αποικιοκρατίας υπέρ μιας αποικιακής δύναμης και επιστρέφονται στη χώρα καταγωγής τους, καθώς επίσης και σε θέματα παράνομων εξαγωγών. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η επιστροφή του αντικειμένου βασίζεται στην ανάγκη να επιστραφεί μια αναντικατάστατη πολιτιστική κληρονομιά σε εκείνους που τη δημιούργησαν. Αντίθετα στις παράνομες εξαγωγές, η ιδιοκτησία επιστρέφεται στο κράτος προέλευσης χωρίς να ανακύπτει ζήτημα ιδιοκτησίας. Τέλος, ο *επαναπατρισμός*

³⁰ Hakiwai 2005, 138-160.

³¹ Barkan 1998, 753-770.

³² Corsane 2005, 20.

(repatriation)³³, αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη μορφή επιστροφής πολιτιστικών αγαθών, των οποίων ο προορισμός μπορεί να ποικίλει: είτε στη χώρα στην οποία ανήκει το αγαθό είτε στον λαό στον οποίο ανήκει. Ο όρος χρησιμοποιείται πιο συχνά στο πλαίσιο επαναπατρισμού αρχαίων αντικειμένων από αυτόχθονες πληθυσμούς³⁴. Δυστυχώς πολλές φορές νομικά μέσα διεκδίκησης για την επιστροφή των αγαθών δεν υπάρχουν, είτε λόγω παρόδου μεγάλου χρονικού διαστήματος από το γεγονός της αφαίρεσης ή γιατί δεν τελέστηκε καμία παράνομη πράξη όταν συνέβη η αφαίρεση.

Τις τελευταίες δεκαετίες ολοένα και περισσότερο κερδίζουν έδαφος οι εναλλακτικές μορφές επίλυσης των διαφόρων τύπων αποστέρησης πολιτιστικών αγαθών εκεί όπου τα νομικά μέσα διεκδίκησης είναι πενιχρά. Οι συναινετικές ρυθμίσεις, μονομερείς αποφάσεις ή συμφωνίες που μπορεί να περιλαμβάνουν διάφορες μορφές διαμεσολάβησης (διαιτησία), έχουν γίνει όλο και πιο δημοφιλείς, σύμφωνα πλέον με τις μεταβαλλόμενες ευαισθησίες σχετικά με την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στους τόπους ή στους λαούς από τους οποίους αφαιρέθηκαν. Η ιδέα ότι υπάρχει ένα ηθικό καθήκον για την επιστροφή αντικειμένων ή η καταβολή αποζημίωσης για εξαιρετικά πολύτιμα ή σημαντικά αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς κερδίζει έντονα έδαφος, ειδικά όταν η περιουσιακή μεταβολή τους χρονολογείται από την περίοδο αποικιακής κυριαρχίας. Στόχος της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την προώθηση της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσής τους, που ιδρύθηκε από την UNESCO το 1978, είναι να αναζητά «τρόπους και μέσα για τη διευκόλυνση των διμερών διαπραγματεύσεων για την αποκατάσταση ή επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσής τους». Το πεδίο εφαρμογής είναι, επομένως, εξαιρετικά ευρύ, και καλύπτει τις κλοπές, αλλά και τις μεταβιβάσεις όταν ήταν σε ισχύ αποικιοκρατικά καθεστώτα. Τις περισσότερες φορές, η «εθελοντική» επιστροφή προκύπτει εκεί όπου δεν υπάρχουν διαθέσιμα νομικά μέσα που να καθιστούν δυνατή μια επιστροφή αρχαιολογικού ή ιστορικού ή εθνολογικού υλικού. Αυτό συνέβη στην περίπτωση της Νιγηρίας όταν το έτος 2000 αιτήθηκε την επιστροφή των αγαλματίδιων Sokoto και Nok, με βάση το Σύμβαση της UNESCO για τα Μέσα Απαγόρευσης και Παρεμπόδισης της Παράνομης Εισαγωγής, Εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών, η οποία υπογράφηκε στο Παρίσι, το 1970 ενώπιον των γαλλικών δικαστηρίων. Τα τελευταία απέρριψαν το αίτημα διότι η εν λόγω σύμβαση, η οποία κυρώθηκε από τη Γαλλία μόλις το 1997, δεν ήταν άμεσα εφαρμόσιμη. Παρόλα αυτά η Γαλλία συμφώνησε να αρχίσει διαπραγματεύσεις με τη Νιγηρία σχετικά με το θέμα των αγαλματίδιων Sokoto και Nok, που είχαν παράνομα εξαχθεί από τη Νιγηρία και τα απέκτησε το γαλλικό κράτος το 1999, ως χειρονομία καλής θέλησης. Τελικώς, κατόπιν διακρατικής συμφωνίας, αναγνωρίστηκε το δικαίωμα ιδιοκτησίας της Νιγηρίας στα εν λόγω αντικείμενα, τα οποία παραμένουν στο Μουσείο Quai Branly για 25 χρόνια³⁵.

1.3.1. Ποιος «κατέχει» το παρελθόν;

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το τοτέμ G'psgolox της καναδικής φυλής Haisla που κατοικεί στην περιοχή Kitimaat της βόρειας ακτής της Βρετανικής Κολούμπιας.

³³ Brodie, Doole, Renfrew 2001, 121.

³⁴ Cornu, Renold 2010, 1-2.

³⁵ Cornu, Renold 2010, 1-31, όπου αναλύονται εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης διαφορών που άπτονται σε ζητήματα ιδιοκτησίας.

Το 1872, ο αρχηγός των Haisla, G'psgolox, περιπλανήθηκε στα δάση της περιοχής του προκειμένου να μιλήσει με τον κόσμο των πνευμάτων, βυθισμένος σε βαθιά θλίψη καθώς είχε χάσει πρόσφατα όλα τα παιδιά του και τα περισσότερα μέλη της φυλής του από ευλογία, την οποία έφεραν στο τόπο του οι Ευρωπαίοι. Το πνεύμα Tsooda αποκαλύφθηκε στον αρχηγό G'psgolox και τον βοήθησε να καλέσει τα πνεύματα του νεκρών μελών της φυλής του. Αυτή η εμπειρία ζωής έδωσε στον G'psgolox τη δύναμη να θεραπεύει. Για να τιμηθεί αυτή η αλληλεπίδραση με τον κόσμο των πνευμάτων ο G'psgolox ανέθεσε το σκάλισμα του πόλο τοτέμ, ύψους 9 μέτρων, σε δύο μέλη της φυλής. Στήθηκε στο Misk'usa, ένα χωριό στην περιοχή Henaksiala, όπου βρισκόταν για πάνω από 50 χρόνια ως απόδειξη μιας βαθιάς πνευματικής καλλιτεχνικής παράδοσης. Τον Δεκέμβριο του 1927 ο Σουηδός υποπρόξενος, Olof Hansson, προέβη στην αφαίρεση του τοτέμ πόλο G'psgolox για να το μεταφέρει στο Μουσείο Εθνογραφίας της Σουηδίας, μετά από άδεια των Καναδικών αρχών, καθώς θεωρήθηκε ότι είχε εγκαταλειφθεί από τους Haisla. Οι τελευταίοι αρνήθηκαν των ισχυρισμό τόσο της Καναδικής κυβέρνησης όσο και της Σουηδικής, καθώς πράγματι κατά τον χρόνο αφαίρεσης του τοτέμ δεν κατοικούσαν στην περιοχή λόγω της εποχιακής τους μετακίνησης σε άλλα μέρη προς αναζήτηση τροφής. Αντικείμενο διαμάχης αποτέλεσε ο ισχυρισμός του Olof Hansson ότι πήρε άδεια από τους νέους της φυλής για την αφαίρεση του τοτέμ ενώ υπήρχε και η νόμιμη άδεια εξαγωγής του.

Η εν λόγω ιστορία αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτοχθόνων λαών που εξαναγκάζονται να αντιμετωπίσουν σε ένα ευρωπαϊκό μοντέλο περί του όρου της ιδιοκτησίας και της πώλησης. Το τοτέμ ανήκε στην Haisla συλλογικά και έγινε για να εξυπηρετήσει μια λειτουργία μέσα σε ένα κοινωνικό σύστημα. Ένα μέλος της φυλής των Haisla δεν θα μπορούσε να πάρει την απόφαση να πωλήσει το αντικείμενο με την ευρωπαϊκή έννοια, δεδομένου ότι δεν ήταν δικό του για να το πουλήσει. Για πάνω από 60 χρόνια οι Haisla δεν γνώριζαν τη θέση του πόλο τοτέμ, ωστόσο η μνήμη του διατηρήθηκε μέσω προφορικών παραδόσεων. Μόλις το 1991 ανακαλύφθηκε ότι βρίσκεται στο Μουσείο Εθνογραφίας στη Σουηδία, με αρκετά μέλη της κοινότητας Haisla να επιβεβαιώνουν τόσο την αρχική του θέση όσο και την αναγνώρισή του. Η καθυστερημένη -ετών- ανακάλυψη του τοτέμ συνέβη διότι το μουσείο είχε κρατήσει το κομμάτι στην αποθήκη για 50 χρόνια και το εμφάνισε το 1980. Τελικά επιστράφηκε μετά από σειρά διαπραγματεύσεων στον τόπο καταγωγής του και στον λαό στον οποίο ανήκε το έτος 2000³⁶.

Η πρόσκληση για την επιστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα ή αλλιώς γνωστά ως και «Ελγίνεια Μάρμαρα» από το Βρετανικό Μουσείο στην Ελλάδα, είναι ένα πολύ γνωστό παράδειγμα αιτήματος επαναπατρισμού³⁷. Από το 1801 μέχρι το 1812 ο Thomas Bruce, ο 7ος κόμης του Elgin, αφαίρεσε τα περισσότερα από τα γλυπτά του Παρθενώνα στην Αθήνα, ξεκινώντας μια από τις μεγαλύτερες διαμάχες πολιτιστικής κληρονομιάς στην ιστορία. Μετά από περίπου 2.000 χρόνια από την φιλοτέχνησή τους, ο Elgin αφαίρεσε 21 μεγάλα αγάλματα που κάποτε κάλυπταν τα αετώματα του ναού της Αθηνάς, 75 από τα 160 μέτρα της διάσημης ζωφόρου του Παρθενώνα που κοσμούσε το άνω μέρος των τοίχων του σηκού, 15 από τις 92 μετόπες, που κάποτε συμπλήρωναν το χώρο ανάμεσα στα τρίγλυφα στη δωρική ζωφόρο³⁸. Το 1803 το πλοίο που μεταφέρει μερικές από τις αρχαιότητες που είχε

³⁶ https://www.nfb.ca/film/totem_the_return_of_the_gpsgolox_pole/ (27-2-2017).

³⁷ Swain 2007, 96-97.

³⁸ Merryman 1985, 1884.

αποκτήσει ο Elgin βυθίστηκε και μετά από προσπάθειες τριών χρόνων και με την χρήση δυτών κατόρθωσε να ανακτήσει τα πολύτιμα μάρμαρα. Αρχικά έφερε τα γλυπτά στην πατρίδα του την Σκωτία πλην όμως για να μπορέσει να ξεπληρώσει τους πιστωτές του, πλησίασε το Βρετανικό Μουσείο, προσφερόμενος να τους πουλήσει τα έργα του Παρθενώνα. Το μουσείο αρχικά αρνήθηκε βρίσκοντας υπερβολικές τις οικονομικές απαιτήσεις του Elgin. Το 1816 το Βρετανικό Μουσείο τελικά συμφώνησε να αγοράσει τα εν λόγω γλυπτά του Παρθενώνα για 35.000 λίρες, ένα ευτελές ποσό καθώς εκτιμάται ότι στον Elgin η αφαίρεση των γλυπτών και η μεταφορά τους από την Ελλάδα κόστισε περίπου 75.000 λίρες.

Παρά το γεγονός ότι τα Γλυπτά παραμένουν στο Βρετανικό Μουσείο μέχρι σήμερα, για δεκαετίες στην Ελλάδα αγωνίζονται για την επιστροφή τους. Σημαντικά και πειστικά επιχειρήματα υπάρχουν και από τις δύο πλευρές. Η κατάσταση εξακολουθεί να βρίσκεται σε αδιέξοδο. Το παράδοξο αλλά και σημαντικό είναι το όνομα που επιλέγουμε για τα όμορφα έργα τέχνης του Φειδία. Καθώς οι λέξεις έχουν σημασία, η ονομασία τους ως «Ελγίνεια Μάρμαρα» δείχνει ότι ανήκουν δικαιωματικά στον Elgin και ότι αξίζει να έχει το όνομά του για πάντα στα συγκεκριμένα έργα τέχνης. Οι ισχυρισμοί εκ μέρους των Βρετανών συνοψίζονται σε τρία βασικά επιχειρήματα:

❖ Το κύριο επιχειρήμα που χρησιμοποιείται συχνά για να υποστηριχθεί εκ μέρους της Ελλάδας η επιστροφή των μαρμάρων είναι ο ισχυρισμός ότι η απομάκρυνσή τους ήταν παράνομη, καθώς συνέβη όταν η χώρα ήταν υπό τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο λόρδος Έλγιν είχε λάβει φερμάνι από τον Σουλτάνο για την απομάκρυνση των μαρμάρων. Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του Βρετανικού Μουσείου, ο Λόρδος Έλγιν «ενήργησε με την πλήρη γνώση και την άδεια των αρχών." Το 1816 μια κοινοβουλευτική εξεταστική επιτροπή διερεύνησε τους ισχυρισμούς περί της νομιμότητας της κατοχής των μαρμάρων και διαπίστωσε ότι η αγορά ήταν απολύτως νόμιμη. Όπως σημειώνει ο ιστορικός τέχνης Sir John Boardman³⁹, κατά τη στιγμή της κατασκευής του Παρθενώνα στο μέσον του 5^{ου} αιώνα π.Χ., η Αθήνα έμοιαζε περισσότερο με ένα αυτοκρατορικό κράτος. Το ελληνικό «έθνος» δεν υπήρχε. Ο Παρθενώνας δεν χτίστηκε για να εκπροσωπεί την δόξα, τη δημοκρατία, ή την κληρονομιά της Ελλάδας ως έθνος, αλλά για να γιορτάσει η Αθήνα ως πόλη την εντυπωσιακή στρατιωτική και πολιτιστική της ισχύ. Έτσι, υποστηρίζεται ότι η έκκληση για την επιστροφή τους βασίζεται εξ ολοκλήρου στη συγκίνηση και το συναίσθημα ριζωμένη σε ένα πολιτιστικό εθνικιστικό συναίσθημα. Αυτή η μορφή του πολιτιστικού εθνικισμού επιχειρεί να ενισχύσει την αίσθηση της κοινής εθνικής ταυτότητας μέσω της ιδιοποίησης της τοπικής ιστορίας και των μνημείων, τα σύμβολα εξυπηρετούν τους στόχους του σύγχρονου κράτους.

❖ Εάν τα γλυπτά παρέμειναν στην Αθήνα, πιθανότατα θα είχαν την ίδια μοίρα με άλλα αρχαία γλυπτά που καταστράφηκαν και ακρωτηριάστηκαν. Ο ίδιος ο Παρθενώνας γνώρισε οικοδομικές και αρχιτεκτονικές φάσεις στο πέρασμα των αιώνων. Τον 6^ο αιώνα μ.Χ., μετατράπηκε σε χριστιανική εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία, κατά την οποία πολλά από τα γλυπτά του παραμορφώθηκαν και αφαιρέθηκαν. Το

³⁹ Boardman 2000, 233-263.

1460, οι Οθωμανοί τον μετέτρεψαν σε τζαμί. Διακόσια χρόνια αργότερα, το 1687, το εσωτερικό του ανατινάχτηκε από έκρηξη, καθώς είχε μετατραπεί σε αποθήκη πυρομαχικών, ενώ τα μαρμάρια ερείπιά του υπήρξαν πόλος έλξης για τους τοπικούς κατασκευαστές. Κατά τη διάρκεια του Grand Tour του 19ου αιώνα, Ευρωπαίοι τουρίστες αφαιρούσαν μικρά κομμάτια από τα ανάγλυφα και γλυπτά ως αναμνηστικά. Ακόμα και σήμερα, τα ερείπια παραμένουν ευάλωτα στο καταστροφικό νέφος της Αθήνας. Ακόμα, λοιπόν, και με την επιστροφή τους στην Αθήνα, τα γλυπτά του Παρθενώνα θα ήταν αδύνατο να αποτελέσουν δομικό στοιχείο του ναού.

❖ Με την παρουσία τους στο Βρετανικό Μουσείο αναγνωρίστηκε η καλλιτεχνική ιδιοφυΐα τους από το σύγχρονο κοινό, με αποτέλεσμα η εγκατάστασή τους στο εν λόγω ίδρυμα να είναι μία από τις πιο σημαντικές συνεισφορές της Βρετανίας στην κατανόηση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, καθώς τα γλυπτά έχουν εμπνεύσει γενιές καλλιτεχνών και ιστορικών. Γιατί λοιπόν τα γλυπτά να θεωρηθούν μεγαλύτερο μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας από ό,τι της Βρετανίας; Με βάση την ανυπολόγιστη συμβολή τους στην ιστορική και καλλιτεχνική κληρονομιά της ανθρωπότητας, θεωρείται ότι καλύτερα είναι να ανήκουν στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας συλλογής. Με τον τρόπο αυτό, οι επισκέπτες μπορούν να εκτιμήσουν την τεχνική και καλλιτεχνική ιδιοφυΐα των γλυπτών δίπλα σε άλλα αντικείμενα από διαφορετικούς χρόνους και τόπους. Επιπλέον, η ζωή τους στο Λονδίνο συμβάλλει σημαντικά στις εκπαιδευτικές αρχές του πολιτιστικού διεθνισμού⁴⁰, η οποία είναι η προσπάθεια για την προώθηση της πολιτιστικής αλληλοκατανόησης, η συνεργασία, και μια αίσθηση κοινών αξιών σε όλα τα σύγχρονα εθνικά κράτη.

Ο αντίλογος είναι έντονος και από την πλευρά της Ελλάδας ως προς τον λόγο επιστροφής των γλυπτών⁴¹. Τα επιχειρήματα αυτά είναι βασικά δύο:

- ❖ Το πρώτο αφορά στην ακεραιότητα του μνημείου. Τα γλυπτά του Παρθενώνα δεν είναι φορητές αρχαιότητες, όπως ένα εικονίδιο ή ένα χειρόγραφο. Δεν σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν για να περάσουν στην κατοχή του ιδιοκτήτη ή να αγοράζονται και να πωλούνται στην αγορά τέχνης. Ούτε αποτελεί στοιχείο μιας διακόσμησης που τίθεται εξωτερικά σε ένα κτίριο, αφού έχει ολοκληρωθεί. Ήταν και αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του Παρθενώνα, ο οποίος με τη σειρά του αποτελεί μέρος του του φυσικού και ανθρωπογενούς τοπίου της Αθήνας και της Ελλάδας, στο οποίο ήταν εξαρχής ενταγμένο. Δεν είναι απλώς ότι ο αρχιτέκτονας και γλύπτης σχεδίασαν το κτίριο μαζί, αλλά ότι τα γλυπτά είναι συχνά ένα μέρος της δομής του, όπως τοποθετήθηκαν στις μετόπες⁴².
- ❖ Η ύπαρξη του Παρθενώνα και των γλυπτών ξεπερνά την έννοια του χρόνου και του χώρου, έχει μια «διαχρονική ταυτότητα», μια αίσθηση της μονιμότητας και της συνέχειας στο χρόνο. Η αθηναϊκή συνέλευση ψήφισε την

⁴⁰ Ο Cuno δημοσιεύει το έργο του *Who Owns Antiquity?: Museums and the Battle Over Our Ancient Heritage* (2008) όπου αναπτύσσει τις ιδέες του υπέρ του πολιτιστικού διεθνισμού, προκαλώντας σφοδρές αντιδράσεις, ειδικά από την πλευρά των αρχαιολόγων που μάχονται για την επιστροφή αρχαιοτήτων στις χώρες προέλευσής τους.

⁴¹ Korka-Stamatoudi 2014, 45.

⁴² Browning 2007, 283.

ανοικοδόμηση του ναού της Αθηνάς στην Ακρόπολη, για να χρησιμεύσει ως ένα μνημείο και να δοξάσει την πόλη της Αθήνας. Ο Παρθενώνας ιδρύθηκε για να διαρκέσει και παράμενε σε χρήση ως ναός για εννιακόσια χρόνια πριν να μετατραπεί σε χριστιανική εκκλησία και τη μετατροπή του σε το τζαμί το 1456 υπό την οθωμανική κυριαρχία. Η ιστορία του ως τόπος λατρείας, και οι αλλαγές που έχει διέλθει ώστε να προσαρμοστεί στις λατρευτικές ανάγκες των διαφόρων θρησκειών τοποθετεί το ναό και τα μάρμαρα στο πλαίσιο μιας εγγενούς πολιτισμικής (θρησκευτικής, πολιτικής και καλλιτεχνικής) ιστορίας και γίνεται ένα σημαντικό σύμβολο της μονιμότητας και θρησκευτική ανοχής. Τα μάρμαρα του Παρθενώνα είναι ιερά και βασικά σύμβολα της νέας ελληνικής ταυτότητας, που βασίζεται στη μνήμη, τα σύμβολα και τις παραδόσεις που γεφυρώνουν το παρελθόν και το παρόν. Ως μια επινοημένη παράδοση, έχει μια τελετουργική και συμβολική λειτουργία μέσα στην κοινωνία.

Το σίγουρο είναι ότι οποιοδήποτε αίτημα επιστροφής θα πρέπει να εξετάζεται μεμονωμένα, καθώς το κάθε ζήτημα έχει το δικό του σύνολο πλαισίων και ζητημάτων που περιπλέκουν την υπόθεση και πρέπει να εξετάζονται κάθε φορά υπό το πρίσμα συγκεκριμένων υποθέσεων, συμπεριλαμβανομένης και της περίπτωσης των γλυπτών του Παρθενώνα⁴³.

1.3.2. Αυτόχθονες λαοί

Μια άλλη διάσταση που αφορά τον επαναπατρισμό σχετίζεται με τις προσφυγές, από αυτόχθονες πληθυσμούς, για την επιστροφή των ανθρωπίνων λειψάνων και των σχετικών με την ταφή τέχνηργων και ιερών αντικειμένων⁴⁴. Όταν αυτά τα λείψανα και τα αντικείμενα έχουν αποκαλυφθεί σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς και βρίσκονται σε συλλογές μουσείων, τα αιτήματα για την επιστροφή τους στηρίζονται στις ανησυχίες ότι τα λείψανα και τα αντικείμενα δεν αντιμετωπίζονται με τον πρέποντα σεβασμό. Αυτό έχει οδηγήσει σε εντάσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των επιστημόνων, επιμελητών, διαχειριστών της κληρονομιάς και εκπροσώπων αυτοχθόνων ομάδων.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Kennewick Man⁴⁵. Το 1996, δύο άνδρες ανακάλυψαν κατά μήκος του ποταμού Κολούμπια στο Kennewick, της πολιτείας της Ουάσιγκτον διάσπαρτα ανθρώπινα οστά που αποκαλύφθηκαν εξαιτίας της διάβρωσης του εδάφους. Οι αρχαιολόγοι που κλήθηκαν μπόρεσαν να ανακτήσουν σχεδόν ολόκληρο τον σκελετό που υποτίθεται ότι ήταν περίπου 150 ετών. Τελικά αποδείχθηκε ότι τα οστά ανήκαν σε έναν άνδρα, ένα νέο ιθαγενή Αμερικανό κυνηγό γνωστός πλέον και ως Kennewick Man, ο οποίος πέθανε περίπου 9000 χρόνια πριν από σήμερα. Ως ένας από τα παλαιότερους, και σίγουρα από τους πιο ολοκληρωμένους, αρχαίους σκελετούς που βρέθηκαν στην Αμερική, οι επιστήμονες πίστευαν ότι η μελέτη των λειψάνων του Kennewick θα αποκαλύψει σημαντικές πληροφορίες για την κατοίκηση της Αμερικής. Όμως οι τοπικές κοινότητες των Αμερικανών ιθαγενών, ιδιαίτερα η κοινότητα των Umatilla, τον είδαν ως ένα σεβαστό πρόγονο, μια φιγούρα της προφορικής τους ιστορίας 10.000 χρόνων,

⁴³ Greenfield 1996, 42 και 72 κεξ. και Banteka 2016, 1231.

⁴⁴ Swain, Hedley 2007, 147-167.

⁴⁵ Barkan 1998, 753-754.

και συνεπώς άξιζε μια ειρηνική και αδιατάρακτη ταφή. Και εδώ έγκειται η διαμάχη⁴⁶.

Οι επιστήμονες τρομοκρατημένοι ότι οι Αμερικανοί ιθαγενείς ήθελαν να ξαναταφούν τα οστά, χωρίς να ολοκληρωθεί η μελέτη τους, το θεώρησαν ως καταστροφή σπάνιων ενδείξεων για το παρελθόν. Από την άλλη πλευρά, οι αυτόχθονες απόγονοι ήταν επίσης τρομοκρατημένοι καθώς ο πρόγονός τους αντιμετωπιζόταν σαν ένα δείγμα ανθρώπινου είδους που θα υποβληθεί σε πειράματα, θα εκτεθεί και θα αποθηκευθεί σε ένα κουτί σε κάποιο μουσείο χωρίς ειρήνη και σεβασμό. Το αποτέλεσμα ήταν μια δικαστική μάχη 9 ετών. Στα τέλη Απριλίου 2016, η Army Corps of Engineers δήλωσε επισήμως ότι ο Kennewick Man σχετίζεται γενετικά με τους σύγχρονους Αμερικανούς ιθαγενείς. Σύμφωνα με τη νομοθεσία των ΗΠΑ, αυτό σημαίνει ότι τα λείψανά του πρέπει να επαναπατριστούν με την απόδοσή τους στους αυτόχθονες Αμερικανούς. Παρά το γεγονός ότι ακόμη δεν έχει οριστικοποιηθεί μια συμφωνία για την επιστροφή, είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο Kennewick Man σύντομα θα ξαναταφεί. Το ζήτημα της επιστροφής ανθρωπίνων λειψάνων παρέχει επιχειρήματα υπέρ και κατά της επιστροφής τους στους λαούς στους οποίους πολιτιστικά και ιστορικά ανήκουν. Από τη μία πλευρά, υπάρχουν οι πνευματικές και πολιτιστικές πεποιθήσεις και τα κίνητρα του ιθαγενών που πολύ συχνά συνδέονται με πολιτικούς σκοπούς, που στοχεύουν στην αυτοδιάθεση, ενώ από την άλλη πλευρά τα λείψανα έχουν επιστημονική αξία και θα πρέπει να διατηρηθούν σε θεσμικές συλλογές. Η αμφισβήτηση της κυριότητας των ανθρωπίνων λειψάνων, κτερισμάτων, ιερών σκευών και άλλων πολιτιστικών στοιχείων είναι ένα επίκαιρο θέμα στις μελέτες της κληρονομιάς αλλά και των μουσείων⁴⁷.

Τα δικαιώματα των αυτοχθόνων λαών, αγνοούνται επί μακρό χρονικό διάστημα από το διεθνές δίκαιο, ενώ για πρώτη φορά αναγνωρίζονται στη Σύμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας υπ' αριθ. 107 του 1957, η οποία τροποποιήθηκε το 1989 και μετονομάστηκε Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (No 169). Και οι δύο συμβάσεις επικεντρώθηκαν στην κατάργηση των διακρίσεων και το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των αυτόχθονων πληθυσμών. Τα αιτήματα των αυτόχθονων κοινοτήτων αυξάνονται όλο και περισσότερο και τα συλλογικά δικαιώματα των αυτοχθόνων πληθυσμών όλο και περισσότερο αναγνωρίζονται. Το ανανεωμένο ενδιαφέρον για την πολιτιστική επιστροφή των περιουσιών κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών είναι απλώς μια προσπάθεια να αντισταθμιστεί το παρελθόν, αγγίζοντας εκκρεμή ιστορικά θέματα, όπως η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, και οι διακρίσεις απέναντι στους αυτόχθονες λαούς. Οι αξιώσεις των ιθαγενών ως προς την κληρονομιά τους και η αναβίωση του θέματος της λεηλασίας έχουν αναζωπυρώσει την διαδικασία επιστροφής αρχαιολογικού και άλλου πολιτιστικού υλικού σε αρκετές, σε σχέση με το παρελθόν, περιπτώσεις⁴⁸.

1.4. Κληρονομιά, μουσεία και αίθουσες τέχνης

Σε ένα μεταμοντέρνο και μετααποικιακό κόσμο, οι συζητήσεις για την πολιτιστική κληρονομιά, τα μουσεία και τις αίθουσες τέχνης αποτελούν πλέον το επίκεντρο μιας θεματικής με ιδιαίτερη δυναμική, καθώς η ανάπτυξη και εξάπλωση των νέων τεχνολογιών συνέβαλε σε μια συνεχή ροή πληροφοριών και ανταλλαγής απόψεων

⁴⁶ Hubert, Fforde 2005, 111.

⁴⁷ Swain 2007, 147.

⁴⁸ Corsane 2005, 141-154.

με αποτέλεσμα το εύρος των υπό συζήτηση και έρευνα θεμάτων να αυξάνεται ενώ οι τρόποι αντίληψης των πραγμάτων είναι συνεχώς υπό αναμόρφωση. Τα τελευταία χρόνια έχει δημιουργηθεί μια ολόκληρη προβληματική σχετικά με το στήσιμο μόνιμων εκθέσεων σε μουσεία και περιοδικές εκθέσεις, όπου προκρίνεται η λογική της δημιουργίας σύνθετων ομάδων από διαφορετικές επιστημονικές κοινότητες, οι οποίες συμβάλλουν ώστε να δημιουργείται ένας συνεχής και μόνιμος διάλογος μεταξύ κοινού και εκθεμάτων. Στην εποχή της επιταχυνόμενης παγκοσμιοποίησης, τα εθνικά μουσεία χάνουν την λειτουργία τους ως ιερά της νοσταλγίας και του έθνους⁴⁹. Η έκθεση των αντικειμένων πραγματοποιείται πλέον με μια «μετα-εθνικιστική» προσέγγιση, παρουσιάζοντάς αυτά ως μέρος της ευρωπαϊκής, της ασιατικής, της αμερικανικής ή της παγκόσμιας ιστορίας. Σ' αυτήν την διαδικασία εντάσσεται η καταγραφή των πόρων της πολιτιστικής κληρονομιάς που περιλαμβάνει την τεκμηρίωση και τη μελέτη των φυσικών ενδιαιτημάτων και των οικοσυστημάτων, αστικών και αγροτικών τοπίων, αρχαιολογικών χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς, του δομημένου περιβάλλοντος, το αρχαιολογικό υλικό και τις καλλιτεχνικές μορφές έκφρασης - μέσα σε διαφορετικά συστήματα γνώσης, τα πρότυπα πεποιθήσεων, τις προφορικές παραδόσεις και μαρτυρίες, το τραγούδι, το χορό, το τελετουργικό, τις χειροτεχνικές δεξιότητες και τις καθημερινές αντιλήψεις μιας κοινωνίας. Οι αναπαραστάσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς, στα μουσεία και στις αίθουσες τέχνης αποτελούν μια παρουσίαση εικόνων «του εαυτού» και «του άλλου», που είναι σημαντική από την άποψη της κατασκευής ατομικών, κοινοτικών, εθνικών και διακρατικών ταυτοτήτων. Ωστόσο, η κατασκευή των ταυτοτήτων είναι σύνθετη, καθώς κάθε άτομο δεν έχει μια ενιαία ταυτότητα ακόμα και αν ανήκει σε μια ενιαία κοινότητα⁵⁰.

Καθ' όλη του εικοστού αιώνα, ο αριθμός των ιδιωτικών μουσείων και οι συλλογές αρχαιοτήτων, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, αυξάνεται σταθερά μέχρι και σήμερα⁵¹. Η έκρηξη της ανάπτυξης του τομέα των μουσείων υπήρξε αναμφίβολα μια από τις αιτίες της έξαρσης του εμπορίου αρχαιοτήτων κατά την ίδια περίοδο. Την ανάγκη αυτή των νέων μουσείων σαφώς και ήταν δυνατό να καλύψουν οι παλιές ιδιωτικές συλλογές, αντικείμενα των οποίων κατά καιρούς διατίθενται στην διεθνή αγορά. Δυστυχώς, παρόλο που οι χώρες προέλευσης αρχαιοτήτων έλαβαν μέτρα για να προστατεύσουν την αρχαιολογική κληρονομιά τους και να εμποδίσουν τη ροή τους προς το εξωτερικό, το πρόβλημα των λαθρανασκαφών και της παράνομης διακίνησης παραμένει, ενώ τα μουσεία και οι αίθουσες τέχνης εξακολουθούν να αγοράζουν αντικείμενα άγνωστης προέλευσης για τις συλλογές τους.

⁴⁹ Prosler 1996, 21-44.

⁵⁰ Graham, Howard 2008, 42-43.

⁵¹ Brodie, Morag, Luke, Tubb 2008, 9-12.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ : Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΩΣ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

2.1. Η επιστήμη της αρχαιολογίας

Η αρχαιολογία γεννήθηκε κατά το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα από την αρχαιοδίφηση, την ιστορία και τη γεωλογία, παράλληλα με την ανακάλυψη των αρχαίων πολιτισμών της Αιγύπτου, της Ασσυρίας και Σουμερίας. Ο ορισμός της αρχαιολογίας και τι περιλαμβάνει ο όρος, δεν είναι τόσο απλή υπόθεση όσο ήταν κάποτε. Σύμφωνα με το λεξικό Τριανταφυλλίδη, «αρχαιολογία είναι η επιστήμη που ασχολείται με την έρευνα και με τη μελέτη της ζωής και της δραστηριότητας ανθρώπων που έζησαν σε παλαιότερες εποχές, όπως αυτή εμφανίζεται από τα ευρήματα μνημείων της τέχνης και των προϊόντων της ανθρώπινης εργασίας»⁵². Το λεξικό της Οξφόρδης αναφέρει ως αρχαιολογία «τη μελέτη της ανθρώπινης ιστορίας και προϊστορίας μέσα από την ανασκαφή των χώρων και την ανάλυση των έργων τέχνης και άλλων υφιστάμενων ερειπίων»⁵³ (*The study of human history and prehistory through the excavation of sites and the analysis of artefacts and other physical remains*). Ορθώς και στους δυο ορισμούς υπογραμμίζεται ο υλικός πολιτισμός ως κεντρικό στοιχείο της έρευνας, όπως επίσης και η ιδέα του παρελθόντος. Σήμερα υποστηρίζεται ότι η αρχαιολογική έρευνα μπορεί να έχει ως επίκεντρο οποιοδήποτε χρονικό διάστημα, συμπεριλαμβανομένου και του παρόντος⁵⁴. Πράγματι το ενδιαφέρον γίνεται έντονο όταν η αρχαιολογία ερευνά την προϊστορική περίοδο της ανθρώπινης εξέλιξης διότι, για την περίοδο αυτή, η αρχαιολογία είναι η μοναδική πηγή γνώσης. Αν θέσουμε ως χρονικό σημείο αναφοράς την εμφάνιση του σημερινού ανθρώπου, αυτό σημαίνει ότι η αρχαιολογία είναι η μόνη πηγή γνώσης για περίπου 200.000 χρόνια ανθρώπινου παρελθόντος για τα οποία η ιστορία μπορεί να συμβάλει με αποδεικτικά στοιχεία για μια περίοδο μόνο 5.000 χρόνων⁵⁵.

Η αρχαιολογία πλέον περιλαμβάνει τη μελέτη των ανθρώπινων τοπίων και του υλικού πολιτισμού (αντικείμενα) σε όλες τις εκδηλώσεις του, έχει δε αναπτύξει μεθόδους για τη μελέτη, την κατηγοριοποίηση και την ανάλυση του ανθρώπινου παρελθόντος. Είναι ξεκάθαρο πλέον ότι η αρχαιολογία αφορά την «αντικειμενική μελέτη των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος, ώστε να οδηγήσει σε μια καλύτερη κατανόηση του παρελθόντος των ανθρώπινων κοινωνιών»⁵⁶. Επικεντρώνεται σε υπάρχοντα υλικά στοιχεία, πράγμα που σημαίνει ότι εξετάζει τη ανθρώπινη φυσική παρουσία στον κόσμο, και δεν περιλαμβάνει τη μελέτη του παρελθόντος μόνο μέσα από κείμενα. Το υλικό δεν περιορίζεται μόνο σε αντικείμενα ταφής, αλλά περιλαμβάνει επίσης σωζόμενα μνημεία και κτίρια όλων των ειδών, ανεξάρτητα εάν βρίσκονται σήμερα σε χρήση ή όχι.⁵⁷ Η μελέτη του υλικού πολιτισμού οδηγεί σε παρατηρήσεις σχετικά με το παρελθόν. Αλλά η αρχαιολογία ήταν πάντα περισσότερο από αυτό. Ανέκαθεν επιδίωκε να καταλάβει τί συνέβαινε στο παρελθόν και πώς η

⁵²Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/ (26-12-2016).

⁵³ English Oxford Living Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/archaeology> (26-12-2016).

⁵⁴ Swain 2007, 8.

⁵⁵ Swain 2007, 11.

⁵⁶ Merriman 1999, 20.

⁵⁷ Carman 2002, viii.

ανθρώπινη κοινωνία αναπτύσσεται σε διαφορετικά μέρη και σε διαφορετικούς χρόνους. Χρόνο με τον χρόνο, οι μέθοδοί της γίνονται πιο σύνθετες και λεπτομερείς, και αποκαλύπτει όλο και πιο συναρπαστικά πράγματα για το παρελθόν. Πολλά από τα μεγαλύτερα ερωτήματα μπορεί, όμως, να μην απαντηθούν ποτέ. Ότι και αν οι αρχαιολόγοι ανακαλύψουν, κανείς ποτέ δεν ξέρει ποια ακριβώς ήταν η αρχική μορφή του Στόουνχεντζ το 2.500 π.Χ. ή ποια τα ακριβή κίνητρα αυτών που το έφτιαξαν.

2.2. Ιστορική αναδρομή

Ο Tonio Hölscher⁵⁸ παραστατικά περιγράφοντας την εικόνα του κοινού για τον αρχαιολόγο αναφέρει «*Η Αρχαιολογία χαρακτηρίζεται συχνά ως επιστήμη της «σκαπάνης» και οι αρχαιολόγοι θεωρούνται από το πλατύ κοινό πολλές φορές ως τυχοδιώκτες ανασκαφείς ή κυνηγοί θησαυρών. Τέτοια στερεότυπα ενισχύονται ...και από λιγότερο σοβαρές κινηματογραφικές ταινίες, όπως η σειρά Indiana Jones...*». Αντίθετα με την προαναφερθείσα γενική εικόνα του αρχαιολόγου-τυχοδιώκτη που ανακαλύπτει εντυπωσιακά αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία στην συνέχεια καταστρέφονται από ενέργειες «κακόβουλων» ανθρώπων, έργο του αρχαιολόγου είναι η διάσωση του παρελθόντος και η ερμηνεία των ανασκαφικών δεδομένων και ευρημάτων στο πλαίσιο της ιστορίας του πολιτισμού⁵⁹. Η ανασκαφή όντας μια χρονοβόρα, σκληρή εργασία καθώς πολλές φορές συντελείται κάτω από ακραίες καιρικές συνθήκες, ενέχει ένα είδος περιπέτειας, καθώς ο αρχαιολόγος δεν γνωρίζει ποτέ τι θα ανακαλύψει η «ανασκαφική σκαπάνη» του παρά τις σύγχρονες μεθόδους που χρησιμοποιούνται πλέον σήμερα. Στο απώτερο παρελθόν ελάχιστες ανασκαφές διεξήχθησαν με επιστημονικό τρόπο ενώ κυρίως επρόκειτο για ανασκαφές σε τάφους που στόχο είχαν την οικειοποίηση των κτερισμάτων που περιείχαν. Κατά την περίοδο της Αναγέννησης στην οποία αναβίωσε το ενδιαφέρον για την αρχαιότητα διεξήχθησαν ανασκαφικές εργασίες που βέβαια καμία σχέση δεν είχαν με τις σημερινές επιστημονικές έρευνες και που στόχο είχαν κυρίως την ανεύρεση έργων τέχνης που είχαν αισθητική και συχνά εμπορική αξία. Δεν ενδιέφεραν τα αποκαλυπτόμενα αρχαιολογικά δεδομένα αλλά το αντικείμενο ως έργο τέχνης⁶⁰. Πάπες και ευγενείς από όλη την Ευρώπη άρχισαν να συλλέγουν αρχαία αντικείμενα σε ιδιωτικές συλλογές ενώ οι ανασκαφές που διεξήχθησαν το πρώτο μισό του 18ου αιώνα στις καλά διατηρημένες πόλεις της Πομπηίας και του Ηρακλείου (Herculaneum), που είχαν καταστραφεί από την έκρηξη του Βεζούβιου αποσκοπούσαν ακριβώς στην συλλογή έργων τέχνης.

Το έργο του J. J. Winkelmann, *Geschichteder Kunst des Alterums* (1768) επηρέασε βαθιά την άποψη του δυτικού κόσμου σε σχέση με τις αρχαιότητες, καθώς η θεώρησή του ήταν καθαρά αισθητική, απαλλαγμένη από οποιοδήποτε ενδιαφέρον για τον ιστορικό περίγυρό τους. Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα συνεχίστηκε η αναζήτηση αρχαιοτήτων ενώ αρχαιολογικά αγαθά αποσπάστηκαν από το φυσικό τους περιβάλλον και μεταφέρονται σε μουσεία και ιδιωτικές συλλογές.

⁵⁸ Hölscher 2005, 113.

⁵⁹ Hölscher 2005, 113-114.

⁶⁰ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ζωή και η δράση του Giovanni Battista Belzoni, Ιταλού κατά κύριο λόγο τυχοδιώκτη, εξερευνητή των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όπως παρουσιάζεται στο άρθρο του Shaw 2014, όπου γίνεται μια προσπάθεια αναγνώρισης των «πρωτοπόρων αρχαιολόγων».

Ακόμα και σήμερα αρκετά μουσεία ασπάζονται την άποψη του Winkelmann θεωρώντας ύψιστο στόχο τους την απόκτηση εξαιρετικών έργων τέχνης παραβλέποντας τα αρχαιολογικά δεδομένα⁶¹. Δεν πρέπει βέβαια να παραβλέπεται το γεγονός ότι η γένεση της σημερινής αρχαιολογίας προέρχεται από αυτή ακριβώς την αγάπη των «ερασιτεχνών», πλην όμως το πάθος της συλλογής αρχαιοτήτων που εκθειάζεται από τους εμπόρους έργων τέχνης- συχνά με την επισήμανση της επένδυσης κεφαλαίου- υποδαύλισε την ανάπτυξη πλέον μιας βιομηχανίας αρχαιοκαπηλίας. Η πλειοψηφία των μουσειακών εκθεμάτων σε όλον τον κόσμο, αλλά και των ιδιωτικών συλλογών, έχουν εξαχθεί εκτός ανασκαφικού πλαισίου και συνεπώς έχουν απωλέσει την δυνατότητα παροχής επιστημονικών πληροφοριών. Διότι τα ευρήματα μιας ανασκαφής όταν συνοδεύονται από αρχαιολογικά δεδομένα μπορούν να μας δώσουν συγκεκριμένες πληροφορίες για τις κοινωνίες και τους πολιτισμούς που έζησαν και αναπτύχθηκαν σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Κάτι τέτοιο όμως προϋποθέτει την προσεκτική ανασκαφή, ταύτιση και καταγραφή μιας αρχαιολογικής θέσης .

Βασικό εργαλείο για τη μελέτη της εξελικτικής ακολουθίας σε οιαδήποτε αρχαιολογική θέση αποτελεί η μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα επιμέρους στρώματα/επιχώσεις εναποτίθενται το ένα επάνω στο άλλο ,αυτό που οι αρχαιολόγοι ονομάζουν στρωματογραφία. Η μέθοδος της στρωματογραφίας,, που προέρχεται βασικά από τη γεωλογία και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε αρχαιολογική έρευνα το 1784, από τον Thomas Jefferson, έναν από τους συντάκτες της Διακήρυξης της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας και 3^ο πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, κατά την ανασκαφή ενός ινδιάνικου ταφικού τύμβου στη Βιρτζίνια, ενώ από το τελευταίο τρίτο του 19ου αι. άρχισε να χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο και στον χώρο της Μεσογείου. Η σταδιακή αυτή πρόοδος αντικατοπτρίζεται στο έργο του Heinrich Schliemann. Αν και οι πρώτες του ανασκαφές στην Τροία ήταν ακόμη ανεπαρκώς στοιχειοθετημένες και προσανατολισμένες αποκλειστικά στην αναζήτηση μεμονωμένων πολύτιμων ευρημάτων, η πολύπλοκη ανασκαφική κατάσταση οδήγησε τον ίδιο και τον συνεργάτη του, τον Wilhelm Drörfeld, να κάνουν ακριβέστερες παρατηρήσεις σε σχέση με τα ανασκαφικά συμφραζόμενα και τη διαδοχή των στρωμάτων⁶². Τελικά διέκριναν την ύπαρξη εννέα αλληπάληλων πόλεων, οι οποίες είχαν διάρκεια ζωής από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. ως τους αυτοκρατορικούς χρόνους (Troia, Traum und Wirklichkeit [2001] 348 κ.ε. εικ. 366-368). Σημαντικές καινοτομίες στην τεχνική της ανασκαφής εισήγαγε κατά τη δεκαετία του '30 του 20ού αι. ο Βρετανός αρχαιολόγος Sir Mortimer Wheeler⁶³. Σε μια ιδανική ακολουθία στρωμάτων ταξινομούνταν ομοιόμορφα τα αρχαιολογικά οικιστικά στρώματα και τα τέχνηρα που τα χρονολογούν. Κατά συνέπεια οι ανασκαφείς ανέσκαπταν συνεχώς έχοντας ως οδηγό τεχνητά οριζόντια επίπεδα. Ωστόσο, τέτοια ιδανική διαδοχή στρωμάτων στην πραγματικότητα δεν εμφανίζεται σχεδόν ποτέ. Τα στρώματα των οικισμών δέχονται επανειλημμένα μεταγενέστερες επεμβάσεις: θεμέλια μεταγενέστερων κατασκευών, λάκκους για απορρίμματα, τάφους, λάκκους δέντρων κ.ο.κ. Έτσι, ο Wheeler δεν έσκαβε κατά επίπεδα, αλλά ακολουθούσε ακριβώς τα διάφορα στρώματα που παρατηρούσε, καθώς και άλλα στρωματογραφικά στοιχεία. Η μέθοδός του

⁶¹ Hölscher 2005, 113.

⁶² Hölscher 2005, 119-120.

⁶³ Στο ίδιο.

διευρύνθηκε από τη μαθήτριά του Kathleen Kenyon και γι' αυτό είναι γνωστή ως μέθοδος αρχαιολογικής στρωματογραφίας Wheeler-Kenyon⁶⁴.

2.3. Το έργο των αρχαιολόγων

Η συντριπτική πλειοψηφία των αρχαιολογικών πρακτικών σε όλο τον κόσμο διέπεται από επαγγελματική καθοδήγηση, πρότυπα και κώδικες πρακτικής⁶⁵. Λόγω του διεθνούς χαρακτήρα της αρχαιολογίας, κώδικες συντάσσονται σε εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, έτσι ώστε ένας Άγγλος αρχαιολόγος μπορεί να είναι μέλος του Institute of Field Archaeologists (IFA), και της Ευρωπαϊκής Ένωσης Αρχαιολόγων (EEA), αλλά να ακολουθεί και τους κανόνες που προβλέπονται από το World Archaeological Congress (WAC), το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS), και την UNESCO⁶⁶. Στην Αγγλία, ο οδηγός «Planning and Policy Guidance Note 16: Archaeology and Planning (PPG16, DoE 1990)» ρυθμίζει τον τρόπο με τον οποίο η αρχαιολογική έρευνα λαμβάνει χώρα εντός συγκεκριμένου κάθε φορά σχεδιασμού. Εξηγεί τη σημασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς, το πώς, στην ιδανική περίπτωση, θα πρέπει να διατηρηθεί επί τόπου, και ότι εάν αυτό δεν είναι δυνατό θα σχεδιαστεί η αξιοποίησή του. Το IFA έχει αναπτύξει έναν κώδικα δεοντολογίας για τα μέλη καθώς και έγγραφα για τη μέτρηση των βέλτιστων πρακτικών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η Society for American Archaeology (SAA) έχει εκδώσει κώδικες πρακτικής, όπως και η Society of Professional Archaeologists (SOPA) που αντικαταστάθηκε το 1998 από το Register of Professional Archaeologists Archaeologists⁶⁷ (RPA).

Η επιστημονική αποκατάσταση των αρχαιολογικών αντικειμένων μέσω της συστηματικής ανασκαφής είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόησή τους και την ικανότητά τους να χρησιμοποιηθούν για να αναπαραστήσουν το παρελθόν. Η οριζόντια και κάθετη ανασκαφή και τεκμηρίωση των αρχιτεκτονικών στοιχείων, τα αντικείμενα και τα στοιχεία εντός του πλαισίου αναφοράς σε κάθε στρώμα επιτρέπει την πλήρη ανακατασκευή των υπολειμμάτων. Η κατανόηση της στρωματογραφίας μιας θέσης συμβάλλει στην ιστορική, πολιτιστική και αρχαιολογική καταγραφή του παρελθόντος και μέσω των ανακτηθέντων στοιχείων μπορούν να κάνουν πιο διαυγή την εικόνα μας για το παρελθόν. Η στρωματογραφική ανασκαφή, η λεπτομερής τήρηση αρχείων, η αυστηρή έρευνα, οι επίπονες αναλύσεις: αυτά είναι ό, τι έχουν εκπαιδευτεί οι αρχαιολόγοι να κάνουν. Πέραν τούτων, βασικό έργο των αρχαιολόγων είναι η ερμηνευτική προσέγγιση των αρχαιολογικών δεδομένων, τα ερωτήματα δηλαδή που κάθε φορά τίθενται κατά την μελέτη τους⁶⁸.

Το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, αναπτύχθηκαν διάφορες θεωρίες αρχαιολογικής ερμηνείας. Σύμφωνα με τη θεωρία της διαδικαστικής προσέγγισης⁶⁹ ο ανθρώπινος πολιτισμός ήταν το αποτέλεσμα μιας εξελικτικής πορείας προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση μέσω συγκεκριμένης διαδικασίας που μπορεί να γίνει διακριτή. Ο υλικός πολιτισμός θεωρήθηκε ως ένα σύστημα, το οποίο διαιρείται σε

⁶⁴ Στο ίδιο.

⁶⁵ Archeological Institution of America (AIA), Code of Ethics, December 29, 1990, amended at December 29, 1997. http://www.archaeological.org/pdfs/AIA_Code_of_EthicsA5S.pdf

⁶⁶ Swain 2007, 65.

⁶⁷ Swain 2007, 64-67.

⁶⁸ Renfrew, Bahn 2001, 2-16.

⁶⁹ Renfrew, Bahn 2001, 38-39.

υποσυστήματα όπως της επιβίωσης, της μεταλλουργίας, το τεχνολογικό υποσύστημα, το κοινωνικό, το υποσύστημα του εξωτερικού εμπορίου. Δίνει έμφαση στην αλληλεπίδραση των υποσυστημάτων, καθώς από αυτήν επέρχεται η ανάπτυξη και η μεταβολή ενός πολιτισμού. Στόχος είναι να ανακαλύψει το ρόλο που επιτελούσε το αντικείμενο μέσα στο κοινωνικό σύστημα και όχι η ατομική πρόθεση για τη δημιουργία του. Έτσι εστίασε σε μεγάλο βαθμό στα οικονομικά πρότυπα διαβίωσης και σε πολύ μικρό βαθμό στην κοινωνική οργάνωση.

Στον αντίποδα της διαδικαστικής προσέγγισης, αναπτύχθηκε η μετα-διαδικαστική προσέγγιση. Πρόκειται για μια πολυδιάστατη προσέγγιση με διάφορες αντιλήψεις που συχνά είναι αντίθετες μεταξύ τους. Επίκεντρο του πολιτισμού θεωρήθηκε ο άνθρωπος, καθώς αυτός είναι που λαμβάνει αποφάσεις και έτσι αναζητούνται οι ιδεολογικές πτυχές της κάθε κοινωνίας. Κύριος εκπρόσωπος είναι ο Ian Hodder⁷⁰, ο οποίος διατύπωσε τρεις θεμελιώδεις θέσεις: το άτομο πρέπει να αποτελέσει μέρος των θεωριών για τον υλικό πολιτισμό και την κοινωνική αλλαγή, ότι ο υλικός πολιτισμός δημιουργείται μέσα από τις πράξεις των ατόμων και συγκεκριμένα από τις ενέργειες των ατόμων σε συγκεκριμένα ιστορικά-πολιτισμικά πλαίσια, ενώ η μελέτη των ιδεολογιών του κάθε πολιτισμού θα πραγματοποιηθεί βάσει αντικειμενικών συνθηκών και λειτουργιών που προκύπτουν κάτω από διαφορετικές ιστορικές συνθήκες. Αν τα υλικά κατάλοιπα μπορούν, κατά κάποιο τρόπο, να θεωρηθούν σαν κείμενα, τότε επιδέχονται πολλαπλές και διστάμενες αναγνώσεις. Ο Colin Renfrew⁷¹ υπήρξε ο εκφραστής της Γνωστικής αρχαιολογίας που έχει ως επίκεντρο τη μελέτη της ιδεολογίας, δηλαδή των ιδεών, των αξιών και των πεποιθήσεων που αποτελούσαν την κοσμοθεωρία μιας κοινωνίας. Μέσω των αρχών της κοινωνικοπολιτισμικής ανθρωπολογίας ερευνώνται τα υλικά σύμβολα, η χρήση χώρων, η πολιτική δύναμη και η θρησκεία. Εξάγει τη σημασία της διατύπωσης υποθέσεων ελεγχόμενων βάσει δεδομένων και επιχειρεί να ανιχνεύσει τότε και κάτω από ποιες συνθήκες εξελίχθηκε η ανθρώπινη σκέψη.

Από τις ανωτέρω ερμηνευτικές προσεγγίσεις⁷² προκύπτει ότι η ερμηνεία του υλικού πολιτισμού παραμένει κεντρικό ζήτημα στην αρχαιολογία. Η αναζήτηση της αλήθειας που προκύπτει από τα συμφραζόμενα της δράσης στο παρελθόν, αποτελεί την ουσία της εργασίας του αρχαιολόγου. Συνεπώς, η λαθρανασκαφή των αρχαιολογικών θέσεων από άτομα που αναζητούν αρχαιότητες χωρίς να χρησιμοποιούν τις κατάλληλες αρχαιολογικές τεχνικές και χωρίς τις απαραίτητες άδειες, με άλλα λόγια η λεηλασία βρίσκεται στον αντίποδα της εργασίας του. Είναι αλήθεια ότι κατά τη διάρκεια της εργασίας του αρχαιολόγου, το ιστορικό και επιστημονικό πλαίσιο χάνεται. Η συλλογή πληροφοριών από τους επιστήμονες έχει όμως συντελεστεί, η αρχαιολογική θέση έχει προσφέρει τα στοιχεία για την γνώση και την ερμηνεία των συλλεχθέντων αρχαιολογικών δεδομένων. Χωρίς αυτή την γνώση δεν δύναται ο αρχαιολόγος να ερμηνεύσει και να προσεγγίσει το παρελθόν.

Η βιαστική, συνεπώς, αναζήτηση όμορφων και περιέργων αντικειμένων,

⁷⁰ Hodder 1991, 15-18.

⁷¹ Renfrew 2001, 511-515.

⁷² Carman 2002, 11-25, όπου ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση του συγγραφέα σχετικά με το πώς οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις στον υλικό πολιτισμό επηρεάζουν και την χρήση των όρων «πολιτιστική κληρονομιά», «πολιτιστικό αγαθό», «αρχαιολογικά κατάλοιπα», «αρχαιολογικό υλικό», «αρχαιότητες».

συνήθως προκαλούν ανυπολόγιστη ζημιά⁷³ για την επιστημονική κοινότητα. Αρχαιολογικά αντικείμενα που θα μπορούσαν να παράσχουν πλήθος πληροφοριών, συχνά έχουν υποστεί ζημιά σε τέτοιο βαθμό που φαίνεται να είναι μη αναγνωρίσιμα. Και όμως ακόμα και από αυτά τα υπολείμματα της λαθρανασκαφής ο αρχαιολόγος είναι ικανός να αντλήσει πληροφορίες για το παρελθόν. Υπολογίζεται ότι τα αντικείμενα που αφαιρούνται σε μια λαθρανασκαφή και που ενδιαφέρουν τους αρχαιολόγους αποτελεί το πέντε με δέκα τοις εκατό από αυτά που θα μπορούσαν να βρεθούν στα πλαίσια μιας επιστημονικής ανασκαφής⁷⁴.

2.4. Αρχαιοκαπηλία- Η λεηλασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς

Αρχαιοκαπηλία είναι κάθε πράξη αφαίρεσης αρχαιολογικών αντικείμενων από τα μνημεία, η κλοπή τους από τα μουσεία ή η παράνομη ανασκαφή και εξαγωγή τους. Δεν αποτελεί νομικό όρο, αλλά επινοήθηκε από τους αρχαιολόγους για να επισημανθεί ένα μοναδικό χαρακτηριστικό του εμπορίου που περιβάλλει αυτά τα αντικείμενα, καθώς η αρχαιολογική κληρονομιά είναι δημόσια ιδιοκτησία και η χωρίς άδεια εκσκαφή και εξαγωγή τέτοιου υλικού είναι παράνομη, όπως και η τελική πώλησή του σε χώρα άλλη από εκείνη της καταγωγής του. Με αυτόν τον τρόπο, αποσυνδέεται η μέθοδος της εξαγοράς και δεν σχετίζεται με τη νομιμότητα των μετέπειτα συναλλαγών μεταβίβασης της κυριότητάς τους. Πολυάριθμες μελέτες έχουν δείξει ότι το λεηλατημένο υλικό ουσιαστικά «ξεπλένεται» καθώς περνά μέσα από το εμπορικό δίκτυο, έτσι ώστε αυτό που μετακινείται παράνομα από μία χώρα, ώστε σε μεταγενέστερη ημερομηνία να προσφέρονται προς πώληση νόμιμα σε μια άλλη χώρα.

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια έξαρση του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας, και αυτό σαφώς οφείλεται κυρίως σε δύο λόγους: πρώτον, τα μέσα της λεηλασίας έχουν εξελιχθεί. Ενώ για χιλιετίες η σύληση ενός τάφου προϋπέθετε κυρίως χειρωνακτική εργασία με καθημερινής χρήσης εργαλεία αυτά αντικαταστάθηκαν από μπουλντόζες και εκσκαφείς, δυναμίτες, ανιχνευτές μετάλλων, πριόνια και τρυπάνια, ή ακόμα και υποβρύχια. Δεύτερον, η εξέλιξη της τεχνολογίας έχει καταστήσει προσβάσιμες περιοχές που μέχρι πρόσφατα ήταν απομονωμένες και δυσπρόσιτες, ενώ οχήματα παντός εδάφους φθάνουν ακόμα και βαθιά μέσα στην έρημο, ελικόπτερα αιωρούνται πάνω από τη ζούγκλα, τηλεχειριζόμενα υποβρύχια που ανακαλύπτουν από καιρό χαμένα ναυάγια. Η πρόσβαση σε δικτυακούς τόπους έχει επίσης κάνει ευκολότερη την πώση του κόστους των διεθνών ταξιδιών και έχει αμβλύνει τα κάθε είδους εμπόδια. Αυτός ο νέος συνδυασμός τεχνολογικής δύναμης και εύκολης επικοινωνίας έχει αποδειχθεί καταστροφική για την αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά του κόσμου, και φαίνεται ότι δεν υπάρχει χώρος ή μουσείο, σε όλο τον κόσμο που να είναι πλέον ασφαλής από επίδοξους αρχαιοκαπήλους οι οποίοι έχουν αρωγούς πολιτοφύλακες και κοινούς κλέφτες. Το κλεμμένο υλικό όμως χρειάζεται μια αγορά που στην συγκεκριμένη περίπτωση παρέχεται από ιδιώτες και θεσμικούς συλλέκτες που θεωρούν τα αρχαιολογικά ή εθνογραφικά αντικείμενα ως έργα τέχνης, επενδυτικές ευκαιρίες, ή ακόμα και στοιχεία μοντέρνας διακόσμησης⁷⁵. Υπάρχει μια παγκόσμια διάσταση του προβλήματος καθώς η αγορά - μουσεία, συλλέκτες και αίθουσες

⁷³ Canouts, McManamon 2001, 97.

⁷⁴ Merryman, Elsen 2002, 174.

⁷⁵ Renfrew 1993, 16-17.

δημοπρασιών - είναι συγκεντρωμένη στις χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, οι οποίες έχουν ονομαστεί ως χώρες «ζήτησης». Οι χώρες των οποίων η πολιτιστική κληρονομιά βρίσκεται υπό τη σοβαρή απειλή της λεηλασίας - οι λεγόμενες χώρες «πηγή» - βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό στον αναπτυσσόμενο κόσμο.

2.4.1. Αίτια αρχαιοκαπηλίας

Αν η αρχαιολογία θεωρηθεί ως πόρος, σε μια εποχή που οι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι έχουν γίνει βασικά προϊόντα που αγοράζονται και πωλούνται, η σημασία της σύνδεσης αποκτά ευρύτερο νόημα. Για πολλούς ανθρώπους στον αναπτυσσόμενο κόσμο, η πώληση του λαθρανεσκαμμένου αρχαιολογικού ή πολιτιστικού υλικού μπορεί να τους βοηθήσει να συμπληρώσουν το πενιχρό εισόδημά τους, με αποτέλεσμα οι λεηλασίες να έχουν καταστεί τρόπος διαβίωσης (σκάψιμο διαβίωσης)⁷⁶. Είναι το ίδιο φάσμα της φτώχειας που διακρίνει κάποιος πίσω από την παράνομη υλοτόμηση και τη λαθροθηρία των ζώων. Έτσι, υπάρχει πραγματικός σύνδεσμος μεταξύ της οικονομικής υπανάπτυξης και της υποβάθμισης των φυσικών και αρχαιολογικών περιβαλλόντων, και το θεμελιώδες πρόβλημα της αγροτικής φτώχειας. Εκτιμάται ότι το 65% του αναπτυσσόμενου παγκόσμιου πληθυσμού ζει σε αγροτικές περιοχές και εξαρτάται άμεσα από τους διαθέσιμους πόρους για την κάλυψη καθημερινών του αναγκών⁷⁷. Προφανώς, οι πιο εύκολα προσβάσιμοι αρχαιολογικοί χώροι βρίσκονται σε αγροτικές περιοχές. Έχει γίνει σαφές ότι η υπανάπτυξη είναι ένα παγκόσμιο πρόβλημα, που προκαλείται τόσο από τις ανεξέλεγκτες δυνάμεις της αγοράς όσο και από ανεπαρκώς αναπτυγμένες οικονομικές υποδομές. Ως εκ τούτου, μια παγκόσμια απάντηση είναι αναγκαία, με πιο ηθικές επενδύσεις και εμπορικές πρακτικές που εφαρμόζονται για την υποστήριξη ενός τύπου οικονομικής εξέλιξης που να είναι βιώσιμη σε τοπικά περιβάλλοντα και προς όφελος των τοπικών πληθυσμών. Εάν, στον ανεπτυγμένο κόσμο, η αποψίλωση των δασών και η εξαφάνιση ειδών του ζωικού και φυτικού βασιλείου αλλά και η καταστροφή αρχαιολογικών χώρων βρίσκονται ψηλά στην ημερήσια διάταξη, στις αναπτυσσόμενες χώρες, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου αποτελεί σημαντικότερη προτεραιότητα, συνεπώς κάθε δίκαιη επίλυση του προβλήματος της αρχαιοκαπηλίας και της λεηλασίας αρχαιολογικών χώρων πρέπει να λάβει αυτό υπόψη.

Στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, παρατηρείται αύξηση του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας, προκαλώντας ανεπανόρθωτη ζημιά στην πολιτιστική μας κληρονομιά καθώς τα αρχαία αντικείμενα αλλάζουν χέρια σε απίστευτα ταχύ χρόνο. Από το 2012, όπως προκύπτει από τα στοιχεία της του Τμήματος Δίωξης Αρχαιοκαπηλίας της ΕΛΑΣ, το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων βρίσκεται σε άνοδο στην Ελλάδα, ενώ δυστυχώς καταγράφονται πλέον διαρρήξεις σε μουσεία⁷⁸ και ιδρύματα απ' όπου αφαιρούνται ανεκτίμητης αξίας αρχαιότητες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των δύο αρχαίων κούρων, που βρέθηκαν το 2010 από λαθρανασκαφείς, τεμαχίστηκαν και έγινε προσπάθεια εξαγωγής τους στο εξωτερικό⁷⁹ αλλά και η υπόθεση αρχαιοκαπηλίας που αποκαλύφθηκε από την Ασφάλεια Πατρών τον Οκτώβριο του 2016 και αφορά περισσότερες από 96

⁷⁶Matsuda 1998, 82-97.

⁷⁷Elliot 2000, 102.

⁷⁸Όπως η ληστεία στο παλαιό μουσείο της Αρχαίας Ολυμπίας στις 17 Φεβρουαρίου του 2012.

⁷⁹<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=332509> (28-2-2017).

περιπτώσεις λαθρανασκαφών⁸⁰. Παρατηρείται ότι πλέον δεν είναι μόνο οι εγκληματίες που πραγματοποιούν τη λεηλασία –αλλά πλέον καθημερινοί άνθρωποι υπεράνω υποψίας, ενώ σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία οι αιτήσεις για ανιχνευτές μετάλλων έχουν αυξηθεί εντυπωσιακά. Και όταν αντικείμενα ανακαλύπτονται σε κάποιο ιδιωτικό οικόπεδο ή αγρό, είναι σχεδόν αδύνατο για την αστυνομία να γνωρίζει τι βρέθηκε και πού κατάληξε, ειδικά τώρα, που είναι λίγα τα διαθέσιμα χρήματα για τη χρηματοδότηση των προσπαθειών παρακολούθησης.

Από αναφορές της ελληνικής αστυνομίας διαπιστώνουμε ότι οι εμπλεκόμενοι τηρούν τη δική τους «ομερτά», καθώς δεν εμπιστεύονται άλλα άτομα και οι νεοφερμένοι στα κυκλώματα περνούν από πολλές δοκιμασίες για να γίνουν δεκτοί. Οι δε διαμεσολαβητές που έχουν συχνά στενές επαφές με πρόσωπα της λεγόμενης υψηλής κοινωνίας προφέρουν την «προστασία» του εντολέα τους. Οι εντολές δίνονται από τον επικείμενο συλλέκτη προς τα κάτω, στην ιεραρχία του κυκλώματος, και το μικρότερο μερίδιο λαμβάνει ο λαθρανασκαφέας, που συνήθως είναι ντόπιος, γνωρίζει πολύ καλά την περιοχή της λαθρασκαναφής και ψάχνει με το πάθος του τζογαδόρου για αρχαία «με το ίδιο πάθος που ένας τζογαδόρος παίζει στα τυχερά παιχνίδια»⁸¹. Το πιο εκπληκτικό παράδειγμα μιας πρόσφατης ανακάλυψης αρχαιοτήτων από παράνομη ανασκαφή στην Ελλάδα είναι η περίπτωση του θησαυρού των Αηδονιών, που βρέθηκε στη Νέα Υόρκη στην αίθουσα τέχνης της Michel Ward, όπου είχε εκτεθεί προς πώληση το 1993⁸². Επρόκειτο για ένα ομοιογενές σύνολο 81 αντικειμένων τα οποία ακόμη και με την πρώτη ματιά, φαίνεται να είναι κτερίσματα της Πρώιμης Μυκηναϊκής περιόδου⁸³. Αμερικανοί αρχαιολόγοι ειδοποίησαν τους Έλληνες συναδέλφους τους, των οποίων οι υποψίες στράφηκαν αμέσως στο νεκροταφείο Αηδονιών, «το σημαντικότερο και πλουσιότερο Μυκηναϊκό νεκροταφείο που έχει λεηλατηθεί εκτενώς τα τελευταία 15 χρόνια»⁸⁴. Συγκεκριμένα, 15 θαλαμωτοί τάφοι είχαν συληθεί το 1970, ακολουθούμενες αρκετά χρόνια αργότερα, από επίσημες, συστηματικές ανασκαφές το 1978. Στο Υπουργείο Πολιτισμού συστάθηκε επιστημονική επιτροπή, τα μέλη της οποίας συνέκριναν τα αντικείμενα στον κατάλογο πώλησης με τα ευρήματα από την ανασκαφή στα Αηδόνια (που φυλάσσονταν στο Μουσείο Νεμέας) και έτσι επιβεβαιώθηκε ότι ο θησαυρός προέλευσης ήταν αυτό το νεκροταφείο. Η συνάφεια των αντικειμένων με εκείνα από τα Αηδόνια ήταν καθοριστική για την έκβαση του μεταγενέστερου δικαστικού αγώνα. Ενδεικτικές, για παράδειγμα, είναι οι θεματικές και στυλιστικές ομοιότητες μεταξύ δύο χρυσών δαχτυλιδιών σφραγίδων με παράσταση πομπής γυναικών στις προσόψεις τους, ένα εκ των οποίων είναι από θαλαμωτό τάφο 7 στο νεκροταφείο Αηδόνια, ενώ το άλλο ανήκε στο θησαυρό Αηδονιών. Το ίδιο ισχύει και για τους δύο σφραγιδόλιθους με παραστάσεις χοιρομητέρων, το ένα από τον κιβωτιόσχημο τάφο 12 στο νεκροταφείο και το άλλο που ανήκε στο Θησαυρό⁸⁵. Η Ελλάδα κατέθεσε αγωγή στο ομοσπονδιακό δικαστήριο της Νέας Υόρκης

⁸⁰ <http://www.skai.gr/news/greece/article/326714/se-shedon-100-upotheseis-ebleketai-to-kukloma-arhaiokapilon-tis-patras/> (4-2-2017).

⁸¹ Συνέντευξη διοικητή του Τμήματος Δίωξης Αρχαιοκαπηλίας της ΓΑΔΑ, κ. Χριστόλογλου στην Αναστασία Γαλάνη στο τεύχος Νοεμβρίου του Newposter (<http://provocateur.gr/archive/5332/h-arxaiokaphlia-twn-neoploytwn-kai-twn-mafiozwn>) (3-2-2017).

⁸² Marthari 2001, 161.

⁸³ Rose 1993, 26-30.

⁸⁴ Δημακοπούλου 1996, 17.

⁸⁵ Δημακοπούλου 1996, 49 αρ. 16, 71 αρ. 2, 59 αρ. 38, 72 αρ. 4.

προκειμένου να ακυρωθεί η αγοροπωλησία. Προτού η υπόθεση οδηγηθεί στο δικαστήριο, ωστόσο, επετεύχθη διακανονισμός μεταξύ των διάδικων πλευρών, σύμφωνα με τους όρους της οποίας η Michel Ward ήταν υποχρεωμένη να αποκαλύψει πώς ήρθαν στην κατοχή της οι αρχαιότητες. Ο θησαυρός επαναπατρίστηκε στην Ελλάδα το 1996. Από το 1999 ο θησαυρός εκτίθεται μόνιμα στο Μουσείο Νεμέας, μαζί με άλλο υλικό από το νεκροταφείο στα Αηδόνια⁸⁶.

2.4.2. Εμπόριο αρχαιοτήτων

Ο Neil Brodie και η Jennifer Doole στο έργο τους *Trade in illicit antiquities: the destruction of the world's archaeological heritage* ξεκινούν με μία δήλωση: «Το διεθνές εμπόριο αρχαιοτήτων που έχουν ανασκαφεί παράνομα καταστρέφει παγκοσμίως την αρχαιολογική κληρονομιά». Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα εμπόριο πολλών εκατομμυρίων δολλαρίων με επιχειρήσεις που καλύπτουν ένα ευρύ οικονομικό πεδίο. Επαγγελματίες «πλιατσικολόγοι» λαθρανασκαφείς -όπως οι tomboroli (τυμβωρύχοι) της Ιταλίας- αλλά και ερασιτέχνες θεωρούν αναφαίρετο δικαίωμά τους την λαθρανασκαφή σε περιοχές που η αρχαιολογική κοινότητα δεν γνωρίζει καν, χρησιμοποιώντας συχνά ανιχνευτές μετάλλων για κυνήγι θησαυρών. Όπου υπάρχει φτώχεια, η ανακάλυψη ενός σημαντικού αρχαιολογικού χώρου που αποδίδει ενδιαφέροντα αντικείμενα μπορεί να οδηγήσει σε μια νέα βιομηχανία μεταξύ του πληθυσμού: αυτής της παράνομης λαθρανασκαφής. Πολύ συχνά, αυτοί οι άνθρωποι προβάλλουν ένα βαθύ ενδιαφέρον και μάλιστα την αγάπη τους για το παρελθόν. Οι tomboroli, οι κυνηγοί θησαυρών και η τοπική κοινότητα συχνά δείχνουν μια βαθιά ευλάβεια για τους τόπους που εκμεταλλεύονται και ενδιαφέρονται έντονα για τα ιστορικά αντικείμενα που ανακτούν⁸⁷. Αυτό που δεν μοιράζονται είναι το αίτημα του αρχαιολόγου να είναι ο μοναδικός κριτής για το μέλλον αυτών των αντικειμένων και δεν βλέπουν κάτι αρνητικό στην πώλησή τους με σκοπό το κέρδος.

Προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι πρόκειται για ένα εμπόριο που διασώζει το υλικό που διαφορετικά θα χανόταν λόγω της γεωργικής ή βιομηχανικής ανάπτυξης⁸⁸, ή ότι οι αρχαιότητες που διατίθενται προς πώληση αφαιρέθηκαν νόμιμα από τις χώρες τους δεκαετίες πριν ή ακόμα και αιώνες πριν, και έκτοτε βρίσκονται εγκλωβισμένες εντός παλιών οικογενειακών συλλογών⁸⁹. Δεν είναι σαφές, σύμφωνα με τους υποστηρικτές της παραπάνω άποψης εάν το εμπόριο είναι εγγενώς καταστροφικό ή αν, αντιθέτως, είναι μια σχετικά αθώα επιχείρηση, μια δύναμη για το καλό, η οποία φέρνει πολιτιστικά και οικονομικά οφέλη σε όλους τους εμπλεκόμενους. Τα επιχειρήματά των εμπλεκόμενων με το εμπόριο συχνά βασίζονται σε απλές διαβεβαιώσεις ή σε ενδεικτικές περιπτώσεις. Ακόμα και καλά τεκμηριωμένες έρευνες για το παράνομο εμπόριο, όπως του Peter Watson το 1997 που εκθέτουν τις πρακτικές στον οίκο Sotheby's έχουν αγνοηθεί ή απορριφθεί ως «υπερβολές». Το ίδιο συνέβη και με την εξαιρετική έρευνα του Α. Αποστολίδη που περιέχεται στο βιβλίο του «Αρχαιοκαπηλία και εμπόριο αρχαιοτήτων: μουσεία, έμποροι έργων τέχνης, οίκοι δημοπρασιών, ιδιωτικές συλλογές»⁹⁰ αλλά και στο

⁸⁶ Marthari 2001, 161-166.

⁸⁷ Carman 2003.

⁸⁸ Merryman, Elsen 2002, 174.

⁸⁹ Corsane 2005, 7.

⁹⁰ Αποστολίδης 2006.

πασίγνωστο ντοκιμαντέρ «Το κύκλωμα»⁹¹. Υπήρξαν πολύ λίγες επιστημονικά σχεδιασμένες και συστηματικές έρευνες για τον όγκο του εμπορίου ή της ζημίας που προκαλεί, των διαδρομών και των τρόπων μεταφοράς των διακινηθέντων αγαθών, των σχέσεων της με άλλες παράνομες δραστηριότητες, ή της συμπεριφοράς της αγοράς. Οι εκτιμήσεις της οικονομικής αξίας του εμπορίου αρχαιοτήτων ποικίλλουν ευρέως, ενώ επίσημες στατιστικές του εμπορίου δεν είναι υπάρχουν. Ακόμα δε περισσότερο λείπουν στοιχεία σχετικά με την καταστροφή στον τόπο της παράνομης ανασκαφής. Έτσι, το συνολικό μέγεθος και ο όγκος του εμπορίου είναι παράμετροι που μόνο αμυδρά γίνονται αντιληπτές, και παρόλο που η παράνομη σύληση των αρχαιολογικών τόπων, είναι πλέον διάσημη, γνωστή μέσα από το έργο δημοσιογράφων όσο και αρχαιολόγων, η πρόκληση παραμένει για τους αρχαιολόγους, ώστε να εξασφαλίσουν την δέουσα επιχειρηματολογία σε μια πιο υγιή εμπειρική βάση, διότι όταν λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις τα στοιχεία είναι που μετρούν⁹².

Πολυάριθμες μελέτες έχουν δείξει ότι το λεηλατημένο υλικό ουσιαστικά «ξεπλένεται» καθώς περνά μέσα από ένα εμπορικό δίκτυο, έτσι ώστε αυτό που μετακινείται παράνομα από μία χώρα, σε μια μεταγενέστερη ημερομηνία να προσφέρεται προς πώληση νόμιμα χωρίς κανένας να γνωρίζει ότι το υλικό είναι παράνομο⁹³. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τα αρχαία αντικείμενα που εκλάπησαν από το Μουσείο της Κορίνθου και στη συνέχεια προσφέρονται στον οίκο Christie, το άγαλμα της Αρτέμιδος, που έχει κλαπεί από ένα μοναστήρι κοντά στη Νάπολη και το οποίο πέρασε από τα χέρια του τόσο Sotheby's όσο και του Robin Symes, πίνακας καρδιάς που φέρεται να έχει αφαιρεθεί από το Μεγάλο Τζαμί στην Divriği και ανακαλύφθηκε στην κατοχή του έμπορου τέχνης στο Λονδίνο Oliver Hoare, τα κλεμμένα κεφάλια από Βούδες από το Angkor, που επίσης πωλούνταν στον οίκο Sotheby⁹⁴. Συνεπώς, ο ισχυρισμός ότι το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων προέρχεται από μια μικρή μερίδα ανυπόληπτων ανθρώπων που σπιλώνουν με τις ενέργειές του το νόμιμο εμπόριο έχει σαθρές βάσεις. Το εμπόριο, όπως λειτουργεί σήμερα αποτελούσε και αποτελεί μέρος του προβλήματος - ανεξαρτήτως του μεγέθους του - και είναι δύσκολο να δούμε πώς το εμπόριο μπορεί να αποτελέσει μέρος της λύσης μέχρι να σταματήσει η εμπορευματοποίηση του παράνομου υλικού.

Το εμπόριο υπάρχει, ώστε να δημιουργήσει και να ικανοποιήσει τη ζήτηση: οι συλλέκτες είναι η απαραίτητη προϋπόθεσή του⁹⁵. Ορισμένοι αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι μια θεμελιώδης αλλαγή της στάσης των συλλεκτών θα βοηθήσει σε μεγάλο βαθμό στην άμβλυση της καταστροφής. Υποστηρίζεται η άποψη ότι για να περιοριστεί η ζημία που προκαλείται από τη λεηλασία των αρχαιολογικών χώρων, πρέπει αντίστοιχα να περιοριστούν οι ιδιωτικές συλλογές⁹⁶. Η απάντηση του δικηγόρου της ελεύθερης αγοράς είναι να δώσει την δυνατότητα στον ιδιοκτήτη του υπό πώληση αντικειμένου να αυξήσει τις ευκαιρίες για την νόμιμη μεταβίβασή του, περιορίζοντας την έννοια της «παράνομης» ιδιοκτησίας. Με αυτόν τον τρόπο τα

⁹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=XKtsvLMagCw> (28-2-2017).

⁹² Brodie, Doole 2001, 2.

⁹³ Kersel 2008, 188.

⁹⁴ Brodie, Doole 2001, 2.

⁹⁵ Διαφορετική είναι η περίπτωση των νόμιμων ιδιωτικών συλλογών που κατόπιν σχετικής άδειας από το Τμήμα Εποπτείας Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών και Αρχαιοπωλείων του ΥΠΠΟ στην Ελλάδα, δικαιούνται να διατηρούν σήμερα οι κάτοχοι αντικειμένων πολιτιστικής κληρονομιάς.

⁹⁶ Carman 2003, 35.

αρχαιολογικά ευρήματα αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα αξίας. Αυτό συμβαίνει λόγω των διαφορετικών αντιλήψεων για το τι αντιπροσωπεύουν τα αντικείμενα. Για τον αρχαιολόγο αντιπροσωπεύουν πηγές πληροφοριών για το παρελθόν ενώ για τον έμπορο αντιπροσωπεύουν πολύτιμα αγαθά. Αυτές οι δύο διαφορετικές αντιλήψεις είναι ασυμβίβαστες και αφορούν εντελώς διαφορετικές συζητήσεις, η μια αναφέρεται στην επιστήμη και η άλλη στην οικονομία. Επίσης, η συζήτηση μεταξύ αρχαιολόγων, εμπόρων και νομικών για το θέμα αυτό είναι εξίσου δύσκολη γιατί ο καθένας μιλάει από μια διαφορετική αντίληψη για το τι διακυβεύεται. Όταν οι αρχαιολόγοι προσπαθούν να υποστηρίξουν τους λόγους της αξίας των αντικειμένων, οι νομικοί προβάλλουν τα δικαιώματα στην ιδιοκτησία: δίκαιο και οικονομία είναι οι τομείς στις οποίες οι απόψεις ενός αρχαιολόγου δεν έχουν νόημα.

Τα μουσεία επίσης, που έχουν ενεργητικές πολιτικές αγορές πολιτιστικού υλικού είναι συχνά στόχοι μομφής. Η υπερβολική έμφαση, όμως στο εμπόριο αυτή καθαυτή μπορεί τελικά να έχει πιο ύπουλες συνέπειες, καθώς, αν και είναι στην πραγματικότητα ένα πολιτιστικό φαινόμενο αμφισβητούμενης ηθικής, δεν παύει να είναι και μια καταναλωτική πρακτική. Συνεπώς, μπορεί να προβληθεί ότι μια πιο ήπια και «φυσική» συμπεριφορά (του εμπορίου) που θα διέπεται από τις μικροοικονομικές παραμέτρους του ορθολογισμού, μπορεί να είναι ανεκτό. Εάν γίνει αποδεκτός ο τελευταίος χαρακτηρισμός, τότε οι λύσεις θα στοχεύουν στην ικανοποίηση παρά στην εξάλειψη της ζήτησης και θα αδυνατούν να αντιμετωπίσουν το πραγματικό πρόβλημα⁹⁷. Προτείνεται, λοιπόν, μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση που θα αναλύει μια «κατάσταση καταστροφής», υπογραμμίζοντας έτσι τη διαλεκτική σχέση μεταξύ της κατανάλωσης και της καταστροφής και θα εκθέτει την τυραννία της αισθητικής.

Ας δούμε όμως πώς λειτουργεί το κύκλωμα των παράνομων αρχαιοτήτων και πώς τα προϊόντα των παράνομων ανασκαφών διανέμονται. Κατά το πρώτο στάδιο υπάρχουν άνθρωποι σε τοπικό επίπεδο που εκτελούν τις μυστικές ανασκαφές, με δική τους πρωτοβουλία ή και κατ' εντολήν άλλων. Το δεύτερο στάδιο αφορά τους μεσάζοντες, οι οποίοι συνήθως ζουν σε μεγάλα αστικά κέντρα και κατά κανόνα διενεργούν την αποστολή αρχαιοτήτων στις μεγάλες αγορές του εξωτερικού (Γενεύη της Ελβετίας και στο Μόναχο στη Γερμανία)⁹⁸. Οι συχνές κατασχέσεις ελληνικών αρχαιοτήτων σε αυτές τις πόλεις το έχει αποδείξει. Οι αρχαιότητες κατόπιν, διακινούνται από τα κέντρα της Δυτικής Ευρώπης σε συλλέκτες και μουσεία εντός της Ευρώπης όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες (όπως δείχνουν και πάλι κατασχέσεις), καθώς και στον Καναδά και την Ιαπωνία.

Εκείνοι που επωφελούνται λιγότερο από το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων είναι οι πρώτοι κρίκοι της αλυσίδας - οι ντόπιοι. Λίγα είναι γνωστά για την αμοιβή τους, διότι σε δικαστικές υποθέσεις - κατά την οποία τα μέλη της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας είναι πάντα μάρτυρες κατηγορίας - οι λαθρανασκαφείς ποτέ δεν παραδέχονται την ενοχή τους και πάντα επιμένουν ότι είτε κληρονόμησαν τις αρχαιότητες από τον παππού τους ή ότι τις βρήκαν εντελώς κατά τύχη. Το εμπόριο αρχαιοτήτων και το εμπόριο ναρκωτικών προφανώς συνδέονται στενά, δεδομένου ότι η αστυνομία συλλαμβάνει μερικές φορές πρόσωπα στην κατοχή των οποίων βρίσκονται και τα δύο. Δεν είναι λίγες οι φορές όπου οι κατασχέσεις αποκαλύπτουν και αντίγραφα αυθεντικών κομματιών, γεγονός που αποδεικνύει τη

⁹⁷ Brodie, Doole 2001, 3-4.

⁹⁸ Kersel 2006, 188.

στενή σχέση μεταξύ κλοπής αρχαιοτήτων και παραγωγής αντιγράφων.

Καθώς η αγορά κινείται βάσει της διαθεσιμότητας, οι αγοραστές αποτελούν άλλο ένα σημαντικό παράγοντα του διεθνούς παράνομου εμπορίου. Γι' αυτούς πολλές φορές το μέγεθος του αντικειμένου δεν αποτελεί πρόβλημα. Η ζήτηση της αγοράς αλλάζει συνεχώς. Τα ελληνικά αγγεία υπήρξαν ανέκαθεν δημοφιλή, πλην όμως η δυσκολία ανεύρεσής τους οδηγεί στην ανάγκη αναζήτησης κεραμικής από άλλες γεωγραφικές περιοχές. Ακόμα και οι αγοραστές παράνομων έργων τέχνης έχουν επίσης αλλάξει προφίλ σύμφωνα με τους ερευνητές, καθώς ενώ παλαιότερα ήταν πρόσωπα που γνώριζαν από τέχνη και αρχαιότητες πλέον πρόκειται για άτομα που διαθέτουν οικονομική επιφάνεια και τα αρχαία αντικείμενα αποτελούν απλά σύμβολα του κύρους τους. Πρόκειται πλέον για την πλειοψηφία των αγοραστών, που έχοντας άνεση χρημάτων, στοχεύουν αποκλειστικά και μόνο στην αγορά τέχνης χωρίς να τους νοιάζει από πού προέρχεται.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας αποφάσισε να εγκρίνει επιχορήγηση ύψους 1 εκατ. λιρών για να μελετήσει το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων⁹⁹. Το ερευνητικό πρόγραμμα που ανέλαβε το Πανεπιστήμιο της Γλασκόβης με διάρκεια τεσσάρων ετών στοχεύει στη συλλογή και ανάλυση στοιχείων σχετικά με τα κίνητρα και τον τρόπο δράσης των αρχαιοκάπηλων. Θα εξεταστούν οι συνθήκες υπό τις οποίες συντελούνται οι παράνομες ανασκαφές, η διακίνηση και η αγορά, αλλά και ο τρόπος κοστολόγησης των παράνομων αρχαιοτήτων. Τα αποτελέσματα θα χρησιμεύσουν στο να αναπτυχθούν νέες προσεγγίσεις αφενός για τη ρύθμιση του διεθνούς εμπορίου πολιτιστικών αγαθών και αφετέρου για τη σύνταξη νόμων κατά των εγκληματικών αυτών ενεργειών. Το φαινόμενο «είναι εξαιρετικά διαδεδομένο» αναφέρει ο εγκληματολόγος Δρ Simon Mackenzie, που είναι επικεφαλής του προγράμματος. «Υπάρχουν αρχιτεκτονικά μνημεία και μουσεία που λεηλατούνται σε όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων χωρών όπως η Αγγλία και οι ΗΠΑ, κυρίως όμως στον αναπτυσσόμενο κόσμο»¹⁰⁰, συμπληρώνει με έμφαση ο ίδιος.

2.4.3. Νομιμοποίηση

Σημαντική πτυχή του παράνομου εμπορίου αποτελεί μετά τους περιορισμούς που έθεσαν οι διεθνείς συνθήκες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, η νομιμοποίηση των αντικειμένων που διατίθενται προς πώληση. Μια παράνομη αρχαιότητα μπορεί να αλλάξει χέρια αρκετές φορές πριν αγοραστεί από έναν θεσμικό ή ιδιώτη συλλέκτη, όπως και οι λεπτομέρειες της παράνομης προέλευσής της, καθώς τελικά πωλείται χωρίς προέλευση - χωρίς ένδειξη της ιστορίας της κυριότητας. Ωστόσο, από τη στιγμή που δημοσιεύονται σε ακαδημαϊκό έγγραφο ή κατάλογο της έκθεσης, ή ακόμα και κατάλογο πώλησης, αποκτά μια νέα, αξιολογική γενεαλογία ως αντικείμενο με επιστημονικό ενδιαφέρον ή εκτίμηση¹⁰¹, ενώ η παράνομη προέλευσή του έχει ξεχαστεί. Το παράνομο υλικό, στην πραγματικότητα, «ξεπλένεται» μέσω πώλησης ή δημοσίευσης στην Ευρώπη ή τη Βόρεια Αμερική. Αυτή είναι μια συνηθισμένη πρακτική των εμπόρων αρχαιοτήτων

⁹⁹ Βλ. <https://www.theguardian.com/uk/scotland-blog/2012/feb/13/glasgow-team-gets-1m-grant-to-study-illegal-trade-in-antiquities> (4/2/2017).

¹⁰⁰ Βλ. άρθρο της εφημερίδας The Guardian, <http://www.guardian.co.uk/uk/scotland-blog/2012/feb/13/glasgow-team-gets-1m-grant-to-study-illegal-trade-in-antiquities> (4/2/2017).

¹⁰¹ Gill, Chippindale 1993, 601-659.

προκειμένου να νομιμοποιήσουν την προέλευσή του. Εάν για παράδειγμα περιέχονται σε ένα κατάλογο δημοπρασιών αυτό αποτελεί μια μορφή δημοσίευσης, ώστε την επόμενη φορά που θα πωληθούν η καταχώρησή τους στον συγκεκριμένο κατάλογο με αριθμό και ημερομηνία δημοσίευσης θα αποτελέσει ένα ισχυρό επιχείρημα για τον νέο ιδιοκτήτη, καθώς δεν γνώριζε για την τυχόν παράνομη προέλευσή του¹⁰². Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση πώλησης αττικού μελανόμορφου αμφορέα που συμπεριλαμβανόταν στον κατάλογο της δημοπρασίας που είχε προγραμματίσει ο οίκος Christie's του Λονδίνου για την Τετάρτη 6 Ιουλίου 2016, και ταυτίστηκε με βάση φωτογραφίες που είχαν κατασχεθεί από τη Δίωξη Αρχαιοκαπηλίας το 2007 στη Φθιώτιδα¹⁰³. Ως προέλευση του αγγείου αναφερόταν η αγορά τέχνης του Λος Άντζελες, πριν από το 1996 και ιδιωτική συλλογή στο Ηνωμένο Βασίλειο, χωρίς χρονολογία. Πολλές αρχαιότητες και άλλα πολιτιστικά αντικείμενα που πωλούνται στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, όπου κατά το αστικό τους δίκαιο ισχύει η αρχή της «καλής πίστης» κατά την απόκτησή τους ακόμη και αν μπορεί να αποδειχθεί χωρίς αμφιβολία ότι η αρχαιότητα λήφθηκε παράνομα από τη χώρα προέλευσής του, σε περίπτωση που στη συνέχεια αγοράστηκε με καλή πίστη σε μια χώρα όπως η Ελβετία, δεν θα θεωρείται πλέον νομικά ως παράνομα αποκτηθέν.

Τα προϊόντα αρχαιοκαπηλίας κινούμενα μεταξύ διαφόρων εθνικών συνόρων και διαδικασιών εύκολα «ξεπλένονται», ενώ διευκολύνεται η είσοδος στην αγορά των προϊόντων απομίμησης. Το χωρίς επαληθεύσιμη προέλευση αντικείμενο που φαλκιδεύεται - πλήρως ή εν μέρει - μπορεί εύκολα να περάσει ως γνήσιο, και μένει στον ειδήμονα ή στην επιστημονική δοκιμή να καθορίσουν τη γνησιότητά του, αν και στο παρελθόν συχνά έχουν γίνει λάθη. Υπολογίζεται ότι υπάρχουν πολλές απομιμήσεις στις ιδιωτικές και θεσμικές συλλογές σε όλο τον κόσμο, ο πραγματικός δε αριθμός τους πιθανώς δεν θα γίνει γνωστός, αν και έχει υπολογιστεί ότι σχεδόν το 80% των αγαλματίδιων που έχουν απομείνει στο Μαλί από το 1980 μπορεί να είναι πλαστά¹⁰⁴.

Δεν είναι όλες οι αρχαιότητες που εμφανίζονται στην αγορά αυστηρά παράνομες. Οι έμποροι είναι πρόθυμοι να υπερασπιστούν την άποψη ότι μεγάλες ποσότητες αρχαιοτήτων μετακινήθηκαν από τις χώρες προέλευσής τους κατά τη διάρκεια του «Grand Tour», ή κατά την εποχή της αποικιοκρατίας, και ότι πλέον η έγγραφη απόδειξη της αρχικής προέλευσης έχει χαθεί στο πέρασμα του χρόνου, όμως αυτό νομιμοποιεί την αφαίρεση, ανεξαρτήτως της εποχής κατά την οποία αυτή έγινε; Ο τίτλος «Από μια παλιά ευρωπαϊκή συλλογή» είναι ιδιαίτερα κοινός σε δημοπρασίες, καθώς θα μπορούσε να αφορά ένα παλιό οικογενειακό κειμήλιο ή ένα πρόσφατα λεηλατημένο (ή ψεύτικο) κομμάτι. Πως μπορούμε να το γνωρίζουμε; Προτείνεται η λύση που συχνά προτείνεται είναι να θεωρούμε όλα τα άγνωστης προέλευσης αντικείμενα λεηλατημένα¹⁰⁵.

Δυστυχώς στον απόηχο των αρνητικών επιπτώσεων του εμπορίου ο Neil Brodie παραστατικά αναδεικνύει την όλη διαδικασία ως μια παράσταση που περιλαμβάνει το παζάρι μιας συμμορίας αρχαιοκάπηλων που έχουν απογυμνώσει μια

¹⁰² Αποστολίδης 2006, 313.

¹⁰³ Βλ. <http://www.naftemporiki.gr/story/1123916/attikos-amforeas-proion-arxaiokapilias-se-dimoprasia-sto-londino> (28-2-2017).

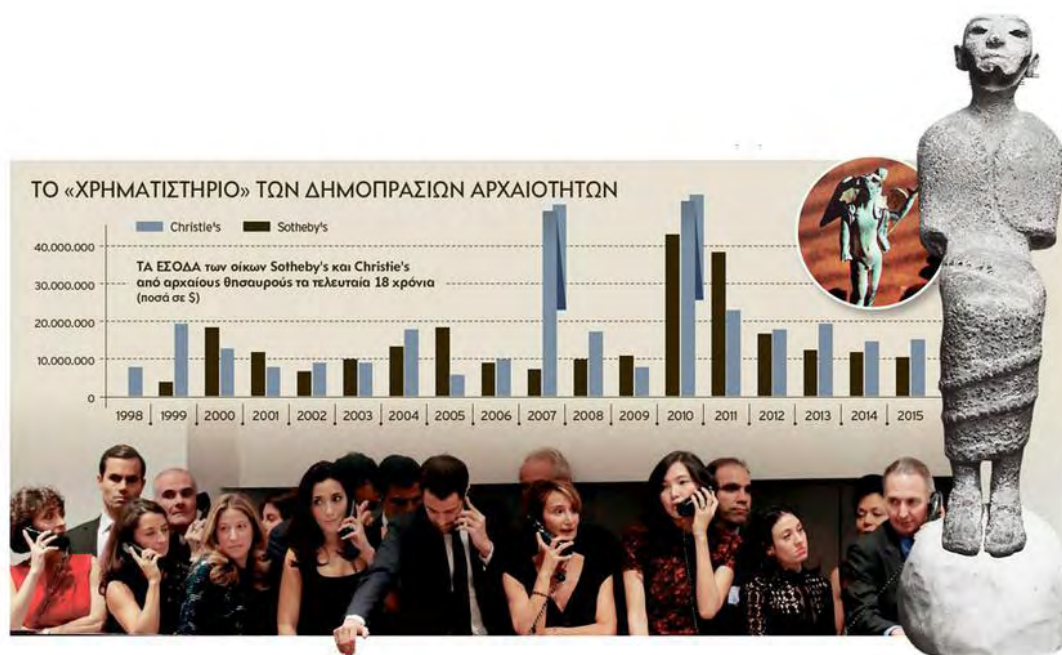
¹⁰⁴ Brent 2001, 27-32.

¹⁰⁵ Brodie, Doole 2001, 3.

απομακρυσμένη χώρα, με αποτέλεσμα την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς, τον πλούσιο μεσάζοντα αλλά και τον ευτυχισμένο συλλέκτη, και τέλος, ίσως μια σειρά από φορολογικές εκπτώσεις, εάν το αντικείμενο δωρηθεί στο τοπικό μουσείο, όπου το σύνολο των πολιτών θα το απολαμβάνει. Σε αυτήν την ανάλυση, το εμπόριο γίνεται ένα σύμπτωμα, όχι η αιτία¹⁰⁶.

2.4.4. Ο ρόλος των οίκων δημοπρασιών

Οι δύο κορυφαίοι οίκοι δημοπράτησης αρχαίων, οι Sotheby's και Christie's, το έτος 2015 είχαν έσοδα 26 εκατ. δολλαρίων από τις δημοπρασίες, μόλις μισό εκατομμύριο λιγότερα από την προηγούμενη χρονιά. Στο ανωτέρω ποσό κυμαίνονται τα έσοδά τους τα τελευταία χρόνια. Εντυπωσιακά είναι τα ποσά που απέφερε η πώληση αρχαιοτήτων, τα έτη 2007 και το 2010, όταν έφθασαν στο μυθικό ποσό των 125 και 133 εκατομμυρίων δολλαρίων αντιστοίχως. Δεκαπέντε εκατομμύρια τριακόσιες χιλιάδες δολάρια συγκεντρώθηκαν φέτος από τους Sotheby's και δέκα εκατομμύρια εννιακόσιες χιλιάδες από τους Christie's. Στις εν λόγω δημοπρασίες, πρωταγωνιστές προφανώς είναι οι αιγυπτιακές, οι ελληνικές και οι ρωμαϊκές αρχαιότητες οι οποίες συνήθως εμφανίζονται ως προερχόμενες από «ιδιωτικές συλλογές»¹⁰⁷.

Διάγραμμα σχετικά με τα κέρδη των οίκων δημοπρασιών Sotheby's και Christie's

(από την ηλεκτρονική έκδοση της εφημ. ΕΘΝΟΣ,

http://www.ethnos.gr/politismos/arthro/xryses_mpoznes_me_arxaious_thisaurous-64306333/

(3/2/2017)

Ο οίκος Christie's, στον κατάλογο του πλειστηριασμού της 21ης Απριλίου του 1999, δίνει ελάχιστες πληροφορίες σχετικά με την προέλευση ενός μεγάλου αριθμού σημαντικών κυπριακών αρχαιοτήτων. Υπό τον τίτλο «Η ιδιοκτησία ενός ευρωπαίου

¹⁰⁶ Brodie, Doole 2001, 3-4.

¹⁰⁷ Αγγ. Κώττη, Έθνος,

http://www.ethnos.gr/politismos/arthro/xryses_mpoznes_me_arxaious_thisaurous-64306333/
(3/2/2017).

ευγενούς», τα προς πώληση αντικείμενα χαρακτηρίζονται ως ιδιωτική συλλογή κυπριακών αρχαιοτήτων που κληρονομήθηκαν νόμιμα από το σημερινό ιδιοκτήτη¹⁰⁸. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, στον ίδιο οίκο δημοπρασιών υπό τον ίδιο τίτλο "η περιουσία ενός ευρωπαίου ευγενούς» κλπ διαφημίζεται η δημοπρασία άνω των 350 κυπριακών αρχαιοτήτων. Το πιθανότερο είναι ότι τα εν λόγω αντικείμενα όπως και αυτά άλλων συλλογών είχαν αρχικά αποκτηθεί παράνομα. Πρόκειται προφανώς για ταφικά ευρήματα που αφορούν ένα μοναδικό τύπο κεραμικής της Μέσης Εποχής του Χαλκού που προέρχονται από την περιοχή της Καρπασίας, που βρίσκεται τώρα υπό τουρκική κατοχή¹⁰⁹. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μαρμάρινου κορμού θεάς, πιθανότατα της Αφροδίτης, ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνικού αγάλματος. Είχε προγραμματιστεί να δημοπρατηθεί στα τέλη Οκτωβρίου 2016 από τον οίκο Christie's, πλην όμως αποσύρθηκε μετά την ταύτησή του από τον ερευνητή Χρήστο Τσιρογιάννη ως μία από τις αρχαιότητες που έχουν περάσει από τα χέρια του αρχαιοκάπηλου Ρόμπιν Σάιμς¹¹⁰.

Άγαλμα της Αφροδίτης που αποσύρθηκε από την δημοπρασία του οίκου Christie's http://www.ethnos.gr/politismos/arthro/o_oikos_christie_s_apesyre_tin_afroditi-64595662 (3-2-2017)

¹⁰⁸ Christie's 1999, 135-158.

¹⁰⁹ Σύμφωνα με άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα Kibris από 21-4-1999 (του κράτους των κατεχομένων), βρέθηκε αρχαίος τάφος που χρονολογείται τον 8ο αιώνα π.Χ. μεταξύ των κατεχόμενων χωριών Γύψου και Λευκονοίκου στην επαρχία Αμμοχώστου. Τα κτερίσματα αποτελούνταν από διάφορα αντικείμενα κεραμικής, όπως αμφορείς και αγγεία που χρονολογούνται στην Αρχαϊκή περίοδο. Βλ. Kibris 1999.

¹¹⁰ Άρθρο της Αγγ. Κώττη, http://www.ethnos.gr/politismos/arthro/o_oikos_christie_s_apesyre_tin_afroditi-64595662/ (3-2-2017).

Μια εξίσου σημαντική περίπτωση είναι εκείνη της μαρμάρινης κεφαλής του Ερμή που επρόκειτο να δημοπρατηθεί από τον οίκο Bonhams στις 2 Οκτωβρίου 2014. Μετά από πληροφορίες, η αρμόδια υπηρεσία του ΥΠΠΟ απέστειλε επιστολή στην υπεύθυνη του οίκου Madeleine Perridge, πληροφορώντας την ότι το εν λόγω αντικείμενο έχει παράνομα εξαχθεί από την Ελλάδα και συγκεκριμένα από τις Κυκλάδες, ενώ φωτογραφία του αντικειμένου βρίσκεται στα χέρια της ελληνικής αστυνομίας (από κατασχεθέν υλικό διακινητών που δρούσαν στην Ελλάδα), οπότε και κατέστη δυνατή η αναγνώρισή του. Οι ελληνικές αρχές επίσης επικαλέστηκαν δημοσίευση ανάλογης κεφαλής που βρέθηκε στην Θάσο από τον D. Willer, “Zum Hermes Propylaios des Alkamenes”, *Jdl* 82 (1967-1968), 37-109. Στην αλληλογραφία που ακολούθησε μεταξύ του οίκου και των ελληνικών υπηρεσιών του Υπουργείου, προέκυψε ότι η εν λόγω αρχαιότητα ανήκε στην συλλογή του Vecchina ενώ σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του οίκου στο απώτερο παρελθόν (1965) ανήκε στην ιδιωτική συλλογή του Νικολάου Κουτουλάκη, από τον οποίο και αποκτήθηκε. Τελικά ο ιδιοκτήτης του αντικειμένου αποφάσισε να συνεργαστεί με τις ελληνικές αρχές και η κεφαλή του Ερμή επαναπατρίστηκε τον Ιούνιο του 2015. Χρονολογημένη στους ρωμαϊκούς χρόνους (1ος - 2ος αι. μ.Χ.), η μαρμάρινη κεφαλή του Ερμή απεικονίζει τον θεό ως ψυχοπομπό των ανθρώπων, τη δεύτερη από τις τρεις υποστάσεις του¹¹¹.

Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι οι προσπάθειες των οίκων δημοπρασιών να αποκτήσουν μια νόμιμη προέλευση οι αρχαιότητες που δημοπρατούνται, συναντούν δυσκολίες, καθώς έρχονται αντιμέτωπες με την αρχαιολογική γνώση και το νομικό πλαίσιο. Ωστόσο, οι αρχαιότητες που παρουσιάζονται στους καταλόγους φημισμένων οίκων δημοπρασιών αντιπροσωπεύουν μόνο την κορυφή του παγόβουνου του παράνομου εμπορίου. Πολλές φορές με κύριο προορισμό την Φρανκφούρτη οι αρχαιότητες φθάνουν σε αγοραστές στη Γερμανία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, την Ισπανία, την Ελβετία, τη Μεγάλη Βρετανία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά.

Φυσικά ο τελικός στόχος κάθε παράνομης δραστηριότητας είναι το κέρδος. Δεν είναι βέβαιο το πόσο ένα συγκεκριμένο αντικείμενο μπορεί να εκτιμηθεί, αφού αυτό εξαρτάται από τον βασικό κανόνα της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς: προσφορά και ζήτηση. Το κέρδος μοιράζεται μεταξύ των ντόπιων λαθρανασκαφών, που σαφώς λαμβάνουν τα λιγότερα, των διαμεσολαβητών και των εμπόρων που λαμβάνουν την μερίδα του λέοντος, καθορίζοντας με αυτό τον τρόπο και την τελική τιμή. Υπάρχει επίσης μια επικάλυψη μεταξύ της λεηλασίας και της απομίμησης, όχι μόνο με την έννοια ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι λαθρέμποροι αντικαθιστούν κλεμμένες εικόνες με αντίγραφα, προκειμένου να κερδίσουν χρόνο, αλλά και επειδή ορισμένοι συλλέκτες, έργα που περιλαμβάνονται στη συλλογή τους, τα αντιγράφουν για να τα πουλήσουν σε άλλους συλλέκτες ως αυθεντικά.

2.5. Επιπτώσεις από την λαθρανασκαφή και το παράνομο εμπόριο

Κάθε φορά που ένα αντικείμενο βγαίνει από το έδαφος και διαχωρίζεται από το πλαίσιο αναφοράς του, χωρίς να έχει επιστημονικά ανασκαφεί, μια ανεκτίμητη ιστορική γνώση έχει ανεπανόρθωτα χαθεί. Αυτή η απώλεια δεν είναι μόνο για τους ανθρώπους των οποίων η πολιτιστική κληρονομιά καταστρέφεται, αλλά και για την

¹¹¹ Βλ. Παράρτημα Α, Β και Γ, το από 1-10-2014 Δελτίο Τύπου του ΥΠΠΟ αλλά και τα από 10-9-2014 και 8-6-2015 ενημερωτικά σημειώματα της Δ/σης Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών του ΥΠΠΟ.

κοινή ιστορία της ανθρωπότητας. Το εμπόριο αρχαιοτήτων περιφρονεί τους εθνικούς και διεθνείς νόμους. Το αντιεπιστημονικό σκάψιμο, με στόχο την αποκάλυψη εμπορεύσιμων αρχαιοτήτων εκμηδενίζει την στρωματογραφία των αρχαιολογικών χώρων, καταστρέφοντας αρχαιολογικές πληροφορίες και, τελικά, την ιστορική γνώση. Όταν αυτές οι αρχαιότητες εισέρχονται σε δημόσιες ή ιδιωτικές συλλογές ως έργα τέχνης, απογυμνωμένες από τα συμφραζόμενά τους, αναγκάζονται να συμμορφώνονται προς τη Δυτική αντίληψη της καλλιτεχνικής παραγωγής και της κατανάλωσης, με όλες τις ιδεολογικές και πολιτικές κατασκευές που τέτοιες αντιλήψεις συνεπάγονται. Για πολλούς αρχαιολόγους, που εργάζονται εντός μιας επιστημονικής παράδοσης, αυτή η άκριτη εισαγωγή των αρχαίων προϊόντων στα σύγχρονα πολιτιστικά πλαίσια είναι ανάθεμα. Αλλά οι αρχαιολόγοι δεν είναι οι μόνοι που αντιδρούν. Πολλοί ανθρωπολόγοι και ιστορικοί της τέχνης έχουν λάβει παρόμοια αρνητική θέση, καθώς πιστεύουν ότι το εμπόριο αρχαιοτήτων σηματοδοτεί σε παγκόσμιο επίπεδο τη διατήρηση της "δυτικής" πολιτικής κυριαρχίας¹¹².

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της περιοχής της Μεσοποταμίας, στο σημερινό Ιράκ, που αποτέλεσε το λίκνο του ανθρώπινου πολιτισμού ήδη από το 5.000 π.Χ. Εκεί αναπτύχθηκαν οι πρώτες κοινωνίες, οι τέχνες και η γραφή και ως εκ τούτου πρόκειται για περιοχή με ανεκτίμητης αξίας αρχαιολογικούς χώρους και ευρήματα, παγκόσμια μνημεία της ανθρωπότητας, που τώρα λεηλατείται και καταστρέφεται εξαιτίας του πολέμου που μαίνεται στην περιοχή. Οι αρχές των πολιτισμών της Μεσοποταμίας - Σουμερίων, Ακκαδίων, Ασσυρίων, Βαβυλωνίων - και των αρχαίων πόλεων του Ιράκ Ουρ, Νινευή, Νιμρούντ και Ασούρ είναι πρωταρχικής σημασίας για την κατανόηση της ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας¹¹³. Η λεηλασία και καταστροφή αρχαιολογικών θησαυρών που συντελείται συστηματικά στις περιοχές του Ιράκ και της Συρίας¹¹⁴ που ελέγχει το «Ισλαμικό Κράτος» είναι πλέον γνωστή. Καθώς οι τζιχαντιστές¹¹⁵ ταυτίζουν την αρχαία τέχνη με την ειδωλολατρία προέβησαν στην καταστροφή τμημάτων των πόλεων Νιμρούντ και Χάτρα στο Βόρειο Ιράκ, καθώς και τμημάτων του ασσυριακού αρχαιολογικού χώρου Ντουρ Σαρουκίν, κοντά στο χωριό Χορσαμπάντ, που χρονολογείται από το 800 π.Χ. ενώ τον Αύγουστο του 2015 ανατίναξαν τον ρωμαϊκό ναό του Βάαλ στην αρχαία Παλμύρα¹¹⁶. Επίσης, η αρχαία Απάμεια, το γνωστό κάστρο των σταυροφόρων Krak des Chevaliers και η παλαιά πόλη του Χαλεπίου στη Συρία που ανήκουν στα μνημεία της UNESCO έχουν υποστεί ζημιές παρότι υπόκεινται σε καθεστώς προστασίας¹¹⁷.

¹¹² Brodie, Kersel, Luke, Tubb 2006, 1-3.

¹¹³ Δηλώσεις της Irina Bokova, Γενικής Διευθύντριας της UNESCO για την καταστροφή της Νιμρούντ, <http://whc.unesco.org/en/news/1244/> (16-3-2017).

¹¹⁴ Quntar 2013, 348.

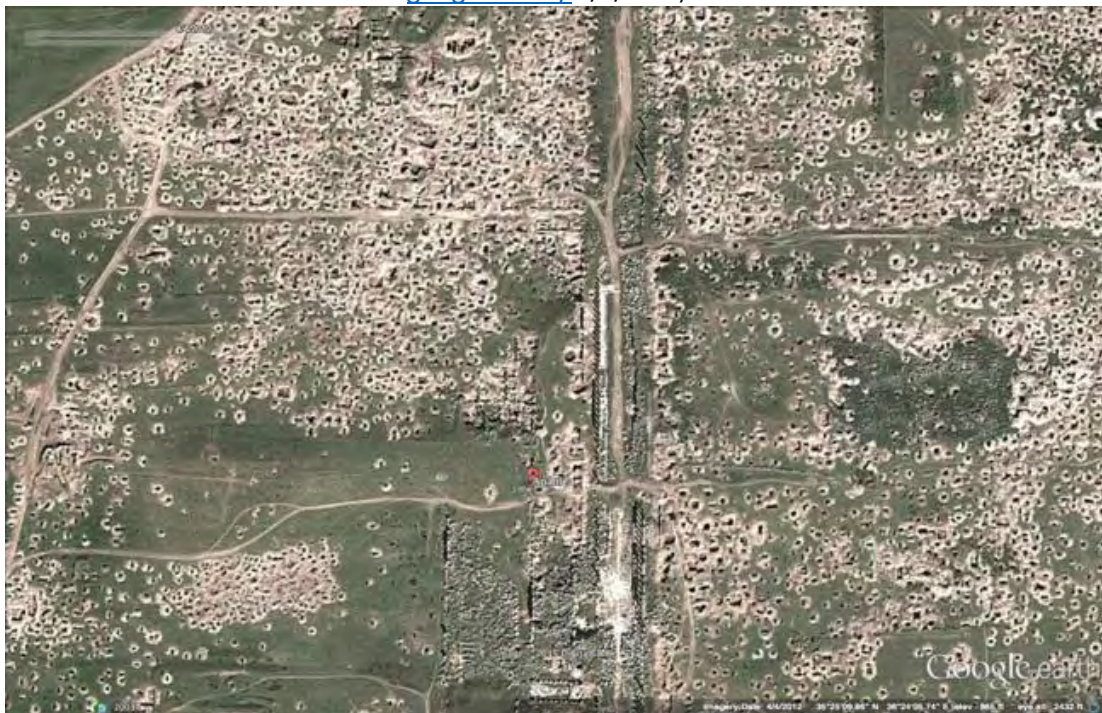
¹¹⁵ Βλ. τη συνέντευξη της Irina Bokova, Γενικής Διευθύντριας της UNESCO, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/unesco-chief-irina-bokova-accuses-islamist-groups-of-cultural-cleansing-isis-a6679761.html> (16-3-2017).

¹¹⁶ Βλ. <http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology/> (16-3-2017).

¹¹⁷ Βλ. <http://www.kathimerini.gr/806569/article/epikairothta/kosmos/katastrefontai-archaiologikoi-8hsayroi> (28-2-2017).

Απάμεια Συρίας 20 Ιουλίου 2011, πριν από την λαθρανασκαφή
(<http://traffickingculture.org/data/data-google-earth/looting-at-apamea-recorded-via-google-earth/4/2/2017>)

Απάμεια Συρίας στις 4 Ιουλίου 2012 μετά την εκτεταμένη παράνομη λαθρανασκαφή
(<http://traffickingculture.org/data/data-google-earth/looting-at-apamea-recorded-via-google-earth/4/2/2017>)

Πέραν όμως των καταστροφών οι τζιχαντιστές δεν παραλείπουν να αποκομίσουν κέρδος από τα αρχαία, αφού μετά την λεηλασία τα πουλούν στη μαύρη αγορά. Τα ευρήματα από τις πρώτες ανασκαφές στην περιοχή της

Μεσοποταμίας αποτελούν ανεκτίμητο συγκριτικό στοιχείο για τη χρονολόγηση και την κατανόηση των αντικειμένων από τους χιλιάδες άλλους αρχαιολογικούς χώρους στο Ιράκ¹¹⁸. Τα «ορφανά» στην αγορά αντικείμενα, χωρίς το τεκμηριωμένο πλαίσιο τους, αντιπροσωπεύουν μια ανεπανόρθωτη απώλεια για την επιστήμη και την ιστορία.

Η κατάσταση των χιλιάδων αρχαιολογικών θέσεων που δεν έχουν ακόμη ερευνηθεί επιστημονικά αντιπροσωπεύουν απώλειες με τεράστια σημασία για την ανθρώπινη ιστορία λόγω της εκτεταμένης λαθρανασκαφής, παρά τις προσπάθειες των αρχαιολόγων και των ειδικών μουσείων σε όλο τον κόσμο να προσπαθήσουν να σταματήσουν την εκροή με τη δημοσιοποίηση των ζημιών και έτσι να προσπαθήσουν να μειώσουν τις πωλήσεις και τις αμοιβές των διακινητών. Ο ISIS αποδεικνύει ότι τηρεί μια συγκεκριμένη πολιτική ως προς την λεηλασία και καταστροφή αρχαιολογικών χώρων. Αφού λεηλατήσει και αφαιρέσει αρχαιολογικά ευρήματα με θεαματικό τρόπο καταστρέφει τον χώρο, συνήθως ανατινάζοντάς τον, ώστε να καλύψει τυχόν ίχνη της κλοπής. Όσο περισσότερο διαρκεί η καταστροφή αρχαιοτήτων, τόσο υψηλότερα ανεβαίνουν οι τιμές στις διεθνείς αγορές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Παλμύρας όπου οι κατακτητές βιντεοσκοπούν και δίνουν στην δημοσιότητα τις εκτελέσεις Σύριων στρατιωτών στο αμφιθέατρο της αρχαίας πόλης, κατόπιν τις παγιδευμένες με εκρηκτικά ρωμαϊκές κολώνες, τον αποκεφαλισμό του υπερήλικα αρχαιολόγου και τέλος την ανατίναξη του ναού του Βάαλ¹¹⁹.

2.6. Αντιμετώπιση του φαινομένου

Οι αρχαιολόγοι είναι οι πλέον κατάλληλοι να αξιολογήσουν το κόστος της ανάκτησης δεδομένων, που περιλαμβάνει όχι μόνο την εκτίμηση του κόστους των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με τις επιστημονικές προδιαγραφές, αλλά και το κόστος της αποκατάστασης, έτσι ώστε μια περιοχή να μην εκτίθεται σε περαιτέρω λεηλασία και το κόστος συντήρησης των ανακτημένων αντικειμένων. Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχει καταστεί δυνατό να ανευρεθεί ο τρόπος υπολογισμού μιας λεηλασίας. Στοχευμένες εκτιμήσεις είναι απαραίτητες για συγκριτικούς σκοπούς, σε τοπικό, περιφερειακό, και εθνικό επίπεδο. Επίσης, είναι απαραίτητες για την διατύπωση εναλλακτικών στρατηγικών προστασίας και διαφύλαξης, καθώς και για την παροχή πληροφοριών στα δικαστήρια σχετικά με μετρήσιμο κόστος που χρησιμοποιούνται κατά την επιβολή προστίμων. Δυστυχώς ακόμα μέχρι και σήμερα ο υπολογισμός του κόστους ανάκτησης δεδομένων, που χρησιμοποιούν οι αρχαιολόγοι και οι δικαστικές αρχές, βασίζονται σε μια ή δύο δημοσιευμένες μελέτες (Carnesetal, 1986). Η εκτίμηση των αντικειμένων από της αρμόδιες επιτροπές του Υπουργείου Πολιτισμού της Ελλάδας πραγματοποιείται με βάση την σπανιότητα, την κατάσταση διατήρησης των αντικειμένων και τις ανάλογες τιμές στην αγορά αρχαιοτήτων.

Οι Veletta Canouts και Francis P. McManamon στο άρθρο τους «Protecting the Past for the Future: Federal Archaeology in the United States» που δημοσιεύθηκε στην συλλογική έκδοση του Πανεπιστημίου του Cambridge *Heritage, Museums and galleries: an introductory reader* θέτουν το ζήτημα του οικονομικού προσδιορισμού

¹¹⁸ Phuong 2004, 985.

¹¹⁹ Βλ. http://www.huffingtonpost.gr/2015/08/24/diethnes-palmyra-jihadistes_n_8029384.html (16-3-2017).

του κόστους της λαθρανασκαφής και του κέρδους του παράνομου εμπορίου ώστε να προσδιοριστούν οι οικονομικές επιπτώσεις του φαινομένου και να αντιμετωπιστεί πλέον το φαινόμενο ως προς την πρόληψη και την προστασία των αρχαιολογικών χώρων και στην οικονομική του βάση. Βέβαια οι περισσότεροι αρχαιολόγοι θα συμφωνούσαν ότι η προσέγγιση αυτή δεν είναι ρεαλιστική καθώς τίποτα δεν μπορεί να αντικαταστήσει την αξία από τα συμφραζόμενα που χάνονται όταν τα αντικείμενα αφαιρούνται από το πλαίσιο τους. Αλλά πώς μετράμε την αξία από τα συμφραζόμενα; Μέχρι σήμερα υπάρχει το κόστος της αποκατάστασης μιας τοποθεσίας στην αρχική του κατάσταση, καθώς αυτή (η αποκατάσταση) είναι ιδιαίτερα σημαντική για τους αρχαιολόγους. Ο υπολογισμός αυτού του κόστους μπορεί να αποτελέσει μια βάση που θα στηρίζεται σε μια σειρά αναλύσεων όπου θα υπάρχει μια κατηγοριοποίηση της ποικιλομορφίας του χώρου και η εκτίμηση της αναλογίας της αρχικής εμφάνισης με την παρούσα εμφάνισή τους. Η βελτίωση της κατάστασης του αρχαιολογικού χώρου μπορεί στην αρχή φαίνεται σχήμα οξύμωρο, αλλά τα μέτρα που λαμβάνονται για την παρακολούθηση και τη μείωση των επιπτώσεων από τις λεηλασίες, διατηρούν την αρχική σημασία τους. Η ακεραιότητα της αρχαιολογικής θέσης και η αξία μπορεί να συμβάλει σε ένα είδος αξιολόγησης κατά την καταγραφή των μνημείων και την διατήρησή τους σε καλή κατάσταση.

Ζωτικής σημασίας για την αντιμετώπιση του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας και του παράνομου εμπορίου παραμένει το θέμα της εκπαίδευσης, δεδομένου ότι το ζήτημα της ενημέρωσης του κοινού έχει από καιρό αναγνωριστεί ως εξαιρετικά σημαντικό μέσο, ώστε η ανάπτυξη του εμπορίου αρχαιοτήτων σταδιακά να μειώνεται και τελικά να μηδενιστεί. Θα είναι δύσκολο να παρεμποδίσει κάποιος τις λεηλασίες ώσπου οι άνθρωποι να κατανοήσουν τη σημασία του περιβάλλοντος και ότι η κληρονομιά τους αξίζει περισσότερο από τα συνήθως εξευτελιστικά ποσά που μπορούν να λάβουν, όταν πωλούνται σε μεσάζοντες. Παρά το γεγονός ότι συνήθως απασχολεί το ζήτημα της καταστροφής των αρχαιοτήτων και της δομής του εμπορίου, πληροφορίες σχετικά με τους δυνατούς τρόπους προώθησης της σημασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών, είναι σημαντικές, καθώς αναδεικνύουν την αρχαιολογική κληρονομιά που δύναται να γίνει πηγή τουριστικών εσόδων ή και τοπικής υπερηφάνειας. Η UNESCO ήδη έχει εξετάσει τη δημιουργία ενός διεθνούς ταμείου που θα χρηματοδοτείται από εθελοντικές συνεισφορές από τα κράτη μέλη και ιδιωτικούς φορείς, ώστε η Διακυβερνητική Επιτροπή της UNESCO να τα χρησιμοποιεί για την κατάρτιση και την εκπαίδευση. Αλλά η εφαρμογή ενός τέτοιου ταμείου είναι γεμάτη δυσκολίες, συμπεριλαμβανομένης της άντλησης κεφαλαίων από ιδιωτικές πηγές. Υπήρξαν και άλλες σκέψεις για τη δημιουργία ενός τέτοιου ταμείου που θα δημιουργηθεί από τους ίδιους τους λαούς σε αναλογία με το ακαθάριστο εθνικό προϊόν τους και θα χρησιμοποιηθεί για μια ποικιλία δράσεων, συμπεριλαμβανομένης της αρχαιολογίας, της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, της εκπαίδευσης, της μουσειολογίας κλπ.

Ενώ το θέμα της ευαισθητοποίησης του κοινού είναι δικαιολογημένο, σύντομα έγινε αντιληπτό ότι απαιτείται και μια μεγαλύτερη επικοινωνία μεταξύ των αρχαιολόγων. Οι εκπρόσωποι των χωρών σαφώς ακούγοντας τις εμπειρίες των άλλων συνειδητοποιούν τις ομοιότητες σε παγκόσμιο επίπεδο μεταξύ των ενεργειών της παράνομης ανασκαφής και του παράνομου εμπορίου. Λόγω του τρόπου που η επιστήμη της αρχαιολογίας είναι δομημένη και του τρόπου που οι αρχαιολόγοι

εργάζονται - συχνά ειδικεύονται σε επιμέρους περιόδους, περιοχές, ή ακόμα και τεχνικές –οι διεθνείς συναντήσεις προσφέρουν μια σπάνια ευκαιρία των ενδιαφερομένων μερών να εκφράσουν και να συζητήσουν αξιολογώμενα παρόμοια ζητήματα. Αν και υπάρχουν προβλήματα εμπιστοσύνης, μια πιο αποτελεσματική επικοινωνία μεταξύ των μελών της αρχαιολογικής κοινότητας του κόσμου θα βοηθήσει να ξεπεραστούν. Υπάρχει όμως και η αντίθετη πλευρά του νομίσματος, καθώς μια έρευνα ή αποκάλυψη για ένα επεισόδιο λεηλασίας σε αρχαιολογικό χώρο είναι - ή μπορεί να ερμηνευθεί - ως κριτική του ατόμου ή οργανισμού που είναι επιφορτισμένοι με την προστασία του. Δεν είναι λίγες οι φορές που ακούγεται η κριτική ότι: «εάν δεν μπορούν να φροντίσουν τους δικούς τους αρχαιολογικούς χώρους ...». «Δυτικοί» αρχαιολόγοι, όταν εργάζονται σε ξένες χώρες, προκειμένου να μην δημιουργηθούν εις βάρος τους υποψίες, αποθαρρύνονται από τη δημοσιοποίηση περιστατικών παράνομων ανασκαφών.

Μια άλλη πρόταση θα μπορούσε να αφορά την βελτίωση της νομοθεσίας και της κατάρτισης του προσωπικού επιβολής του νόμου, των δικηγόρων και των δικαστηρίων, και το σημαντικότερο, της ευαισθητοποίησης του κοινού. Οι τυχαίες λεηλασίες που σχετίζονται με τη συλλογή αρχαίων αντικειμένων ως χόμπι και η αλόγιστη συγκέντρωση αντικειμένων ως αναμνηστικά, αυξάνουν τις δημόσιες προσπάθειες εκπαίδευσης και ενημέρωσής τους. Οι συστηματικοί συλλέκτες και έμποροι, ωστόσο, εξακολουθούν να αποτελούν πρόβλημα. Συχνά τα τελευταία χρόνια ακούγεται το επιχείρημα ότι η απάντηση στο φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας είναι το «νόμιμο εμπόριο» πολιτιστικών αγαθών. Το επιχείρημα είναι ότι οι νόμοι για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σήμερα οδηγούν σε ένα υπόγειο παράνομο εμπόριο με αποτέλεσμα περισσότερους λεηλατημένους αρχαιολογικούς χώρους. Ο εν λόγω ισχυρισμός είναι ανειλικρινής και επικίνδυνος, ανειλικρινής, διότι δύσκολα θα λειτουργήσει, καθώς πρώτα πρέπει να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με τι θα περιλαμβάνει το «νόμιμο εμπόριο» αρχαιοτήτων, ποια αντικείμενα θα αποτελέσουν προϊόν πώλησης κλπ και επικίνδυνος γιατί μπορεί να οδηγήσει και ευσυνείδητους πολίτες να βγουν από την αυστηρή επιβολή του κράτους δικαίου, καθώς θα δίνεται η δυνατότητα με τεχνάσματα να νομιμοποιούνται αντικείμενα που θα έπρεπε να είναι εκτός εμπορικής συναλλαγής.

Συχνά προβάλλεται το επιχείρημα ότι αν ένα ξένο κυρίαρχο κράτος έχει εκατοντάδες αντικείμενα, τότε γιατί να μην επιτρέπει το νόμιμο εμπόριο σε αυτά τα αντικείμενα; Αλλά το πρόβλημα είναι ότι οι κερδοσκόποι δεν θέλουν τις χιλιάδες των αρχαιοτήτων - θέλουν μόνο εκείνα τα πραγματικά πολύτιμα αντικείμενα που ποτέ δεν θα γίνουν μέρος του λεγόμενου νόμιμου εμπορίου. Έτσι, παρότι τα ξένα κράτη θα κάνουν πιο ελαστικούς τους νόμους προστασίας των πολιτιστικών τους θησαυρών, η λεηλασία και παράνομη ανασκαφή δεν θα σταματήσει. Επιπλέον, η αναμενόμενη παραγωγή εσόδων, που είναι η άλλη υποτιθέμενη πλευρά του οφέλους του εμπορίου, ποτέ δεν θα υπάρξει, διότι τα λεγόμενα περιττά στοιχεία δεν είναι εκείνα που εμφανίζονται ως πιο πολύτιμα από τους συλλέκτες και τους εμπόρους. Οι προτάσεις για την νόμιμη αγορά προέρχονται από εκείνους που απλά δεν θέλουν την τέχνη των εθνών προέλευσης να συνεχίσει να προστατεύεται από τα έθνη.

Επίσης, ακούγεται ο ισχυρισμός ότι η ευθύνη για τις λεηλασίες και το παράνομο εμπόριο βαρύνει αποκλειστικά τους τελικούς αγοραστές. Εφ' όσον υπάρχει μια αγορά για παράνομα αγαθά, θα υπάρξει και παράνομο εμπόριο. Θα

ήταν αφέλεια να πιστεύουμε ότι θα υπάρξει ποτέ μια αποβολή του αγοραστή – είτε αυτό είναι ένα θεσμικό όργανο ή άτομο - όμως με την αυστηρή τήρηση του κράτους δικαίου θα περιοριστούν οι πιθανότητες λεηλασιών και λαθρεμπορίου που φαίνεται να είναι σε άνοδο. Μια τέτοια περίπτωση είναι η τεκμηριωμένη αλλαγή στις πολιτικές απόκτησης των μουσείων που ακολούθησαν την επιστροφή θησαυρών στις χώρες προέλευσής τους και σε άλλες πρόσφατες νομοθετικές νίκες, σύμφωνα με την οποία η απόκτηση των αρχαίων αντικειμένων με αμφίβολη προέλευση έχει μειωθεί σε μεγάλο βαθμό και, σε ορισμένες περιπτώσεις, εξαλειφθεί πλήρως. Η UNIDROIT και άλλες συμβάσεις διεθνούς συνεργασίας είναι η δύναμη και τα απαραίτητα εργαλεία για να συμβεί αυτό

Στα πλαίσια της διεθνούς ενεργοποίησης για το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων το έτος 1999 το Ινστιτούτο McDonald διοργάνωσε διεθνές συμπόσιο με τη συμμετοχή αρχαιολόγων, νομικών και υπηρετούντων σε κρατικές αρχές προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, προκειμένου να εκφραστούν οι απόψεις τους σχετικά με την λεηλασία των αρχαιολογικών θέσεων σε όλον τον κόσμο και με το συνεχώς αυξανόμενο εμπόριο αρχαιοτήτων. Οι εισηγήσεις τους εκδόθηκαν το 2001 σε ένα συλλογικό τόμο υπό τον τίτλο *Trade in illicit antiquities: the destruction of the world's archaeological heritage*, που μέχρι και σήμερα αποτελεί σημείο αναφοράς για τους μελετητές του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας και του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων. Το έργο των Neil Brodie, Morag M. Kersel, Christina Luke, *Archaeology, Cultural Heritage, and the Antiquities Trade*, επίσης αποτέλεσε σταθμό στην έρευνα του παράνομου εμπορίου, καθώς εξετάζει την έκταση του προβλήματος, πώς γίνεται η παράνομη διακίνηση αντικειμένων, και τι μέτρα είναι δυνατό να ληφθούν, ώστε να σωθεί η παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά. Πρόκειται για μια συλλογή δοκιμίων έγκριτων ερευνητών που επισημαίνουν πόσο σημαντικό ρόλο παίζει η αναπτυσσόμενη αγορά αρχαιοτήτων στην κρίση που περιβάλλει την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε όλο τον κόσμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

3.1. Ιστορική αναδρομή

Σε έναν κόσμο στον οποίο η εθνική ταυτότητα είναι θεμελιώδους σημασίας για την πολιτική αλλά και την αμφισβήτησή της σε παγκόσμια κλίμακα, η κατανόηση της έννοιας της εθνικής κληρονομιάς καθίσταται πλέον σημαντικό στοιχείο, επειδή η εθνική ταυτότητα δεν μπορεί πλέον να περιορίζεται κατά κύριο λόγο στο εθνικό πλαίσιο που έχει οριστεί από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό του 18^{ου} αιώνα. Τις τελευταίες δεκαετίες όλο και περισσότερα κράτη θέτουν ως βασικό πυλώνα της πολιτιστικής τους πολιτικής την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς τους, καθώς πλέον έχει γίνει συνείδηση ότι αυτή είναι συνυφασμένη με την ταυτότητα των λαών, ως πηγή συλλογικής μνήμης και στοιχείο συλλογικής ταυτότητας.

Η διεθνής προσπάθεια για την αποκατάσταση και προστασία των πολιτιστικών αγαθών προσδιορίζεται σε δυο επίπεδα, σε περίοδο ειρήνης, αλλά και σε καιρό πολέμου, όταν ο κίνδυνος φθοράς, καταστροφής ή απώλειας είναι περισσότερο ορατός. Ήδη από την αρχαιότητα ήταν συνήθης η πρακτική καταστροφής μνημείων και έργων τέχνης, η αρπαγή και η μεταφορά τους εκτός της χώρας προέλευσης. Το «δικαίωμα των νικητών στα λάφυρα» αποτελεί μέρος της ιδεολογίας του πολέμου. Η «λαφυραγώγηση» και η καταστροφή των μνημείων ιδίως των εθνικών και πολιτιστικών συμβόλων του αντιπάλου, αποτελούσαν ανέκαθεν προσφιλή τακτική, καθώς με αυτόν τον τρόπο οι νικητές ικανοποιούσαν το αίσθημα υπεροχής τους έναντι των ηττημένων, αλλά παράλληλα αποτελούσε και ένα είδος «τιμωρίας» για τους ηττημένους. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Ηροδότου για την λεηλασία της Αθήνας από τους Πέρσες το 480 π.Χ. (Ηροδότου, Ιστορία, VIII, 52-53) αλλά και της Θήβας το 335 π.Χ. από τον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα, ενώ ιστορική είναι η λεηλασία και η καταστροφή της Περσέπολης από τον τελευταίο. Αργότερα ακολούθησε λεηλασία των ελληνικών πόλεων και η καταστροφή των μνημείων κατά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους τον 2ο π.Χ. αιώνα, όπου ολόκληρες πόλεις απογυμνώθηκαν από αγάλματα και άλλα έργα τέχνης, τα οποία στη συνέχεια κόσμησαν τις κατοικίες των νικητών. Μια άλλη χαρακτηριστική λεηλασία πολιτιστικών θησαυρών πραγματοποιήθηκε, κατά τη διάρκεια της Δ΄ Σταυροφορίας, από τους Λατίνους, κατά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 μ.Χ.. Πιο πρόσφατα κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα ιστορικά κέντρα μεγάλων αστικών κέντρων της Ευρώπης, της Βαρσοβίας (Πολωνία), του Λονδίνου (Μεγάλη Βρετανία), της Πετρούπολης (Ρωσία), της Δρέσδης (Γερμανία) καταστράφηκαν από τους βομβαρδισμούς. Χιλιάδες έργα τέχνης, σπάνια βιβλία, χειρόγραφα, πίνακες, αγάλματα και άλλα πολύτιμα αντικείμενα αφαιρέθηκαν από μουσεία, βιβλιοθήκες, κατοικίες και ιδιωτικές συλλογές της Γαλλίας, της Σοβιετικής Ένωσης, του Βελγίου, της Πολωνίας και μεταφέρθηκαν στη Γερμανία (UNESCO, 2006a:2).

Η πρώτη προσπάθεια προστασίας πολιτιστικών αγαθών καταγράφεται στα μέσα του 17ου αιώνα στη Σουηδία, το 1666, με την ψήφιση νόμου για την προστασία εθνικών μνημείων σε περίοδο πολέμου¹²⁰, ενώ η Διακήρυξη των Βρυξελλών του 1874 υπήρξε η πρώτη διεθνής προσπάθεια, στην οποία συμμετείχαν

¹²⁰ Boylan 2001, 43.

15 χώρες μετά από την πρωτοβουλία για την σύγκληση που ανέλαβε η Ρωσία. Παρόμοια προσπάθεια σημειώνεται και στον «Κώδικα της Οξφόρδης» (Oxford Code) του 1880, ο οποίος υιοθετήθηκε από το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου και αφορά τους Κανόνες και τα Έθιμα του Πολέμου, όπου στα άρθρα 34 και 53 γίνεται αναφορά και στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών¹²¹. Τόσο ο Κώδικας αυτός όσο και η Διακήρυξη των Βρυξελλών αποτέλεσαν το υπόβαθρο για τις δυο Συμβάσεις της Χάγης το 1899 και το 1907 που ρύθμιζαν θέματα σχετικά με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών όσο κανένα άλλο κείμενο μέχρι τότε. Οι εν λόγω συμβάσεις και οι προσαρτημένοι σ' αυτές κανονισμοί κωδικοποίησαν το προϋπάρχον εθιμικό δίκαιο και συνεπώς ήταν δεσμευτικές ακόμη και για τα κράτη που δεν τις είχαν υπογράψει, ανεξαρτήτως της ρήτρας *si omnes* (σύμφωνα με την οποία οι ρυθμίσεις τους έβρισκαν εφαρμογή μόνο εφόσον όλα τα μέρη μιας ένοπλης σύγκρουσης τύγχαναν συμβαλλόμενα), του άρθρου 2 της Τέταρτης Σύμβασης για την εφαρμογή των Κανονισμών. Οι ανωτέρω κανόνες εφαρμόστηκαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χωρίς όμως να εξασφαλίσουν σε σημαντικό βαθμό την προστασία των πολιτιστικών αγαθών καθώς υπήρξαν καταστροφές ιστορικών μνημείων και πολιτιστικών αγαθών¹²². Ο κύριος λόγος αποτυχίας της αποτελεσματικότητας των ανωτέρω διεθνών κειμένων σαφώς υπήρξε η χρήση της ρήτρας «στρατιωτικής αναγκαιότητας» από όλα τα εμπόλεμα μέρη αλλά και τα νέα εξελιγμένα όπλα όπως η χρήση δηλητηριωδών αερίων, που προκαλούσαν σοβαρή διάβρωση και αλλοίωση σε ποικίλα έργα τέχνης ή οι εκτεταμένοι εναέριοι βομβαρδισμοί (πέραν των ανθρωπίνων απωλειών)¹²³.

Σημαντική πρόοδος στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών σημειώνεται με την Συνθήκη των Βερσαλλιών (Συνθήκη Ειρήνης με τους Γερμανούς στις 28 Ιουνίου 1919) που πραγματεύεται, πέρα από το ζήτημα της λεηλασίας και αυτό της επιστροφής πολιτιστικών αγαθών και την αποκατάσταση συγκρίσιμων αγαθών κατά είδος και αξία με άλλα, που είχαν χαθεί προγενέστερα και δεν είναι δυνατή η ανεύρεση κι η επιστροφή τους στη χώρα προέλευσης. Ακολούθησε, το Σύμφωνο Roerich (1935), γνωστό ως Σύμφωνο της Ουάσιγκτον, που τέθηκε σε ισχύ ανάμεσα σε 11 αμερικανικές χώρες μεταξύ των οποίων και οι ΗΠΑ, ενώ το «Σύμφωνο για την Προστασία των Καλλιτεχνικών και Επιστημονικών Ιδρυμάτων και των Ιστορικών Μνημείων», είναι η πρώτη συνθήκη που αφιερώνεται αποκλειστικά στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Παρόλο αυτά, τα περισσότερα κράτη που υιοθέτησαν το Σύμφωνο δεν προέβησαν σε περαιτέρω ενέργειες για την ορθή εφαρμογή του. Μόνο το Μεξικό κατέγραψε μια λίστα των μνημείων για τα οποία αναζητά προστασία, σύμφωνα με το άρθρο 4 του Συμφώνου. Αφορούσε κυρίως την ακίνητη πολιτιστική περιουσία, δηλαδή ιστορικά μνημεία, καλλιτεχνικά, επιστημονικά και πολιτιστικά ιδρύματα και μουσεία ενώ τα κινητά πολιτιστικά αγαθά προστατεύονται μόνο στο βαθμό που βρίσκεται εντός των προστατευόμενων κτηρίων. Δυστυχώς, η εμπέλειά του περιορίζεται στα αμερικανικά συμβαλλόμενα κράτη κι όχι σε παγκόσμιο επίπεδο¹²⁴.

Το φθινόπωρο του 1969, ο δρ. Clemency Coggins, ιστορικός τέχνης που ειδικεύεται στην προ-Κολομβιανή τέχνη δημοσίευσε ένα σύντομο άρθρο στο *Art*

¹²¹ Merryman 1986, 834.

¹²² Post 1994, 83-117.

¹²³ Birov 1998, 208 και Post 1994, 108.

¹²⁴ Sersic 1996, 7.

Journal με τίτλο «Παράνομη διακίνηση των προ Κολομβιανών Αρχαιοτήτων»¹²⁵. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς πλέον αποτελεί ζήτημα της διεθνούς κοινότητας με μεγάλους διεθνείς Οργανισμούς, όπως η UNESCO, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων κτλ. να ενώνουν τις δυνάμεις τους για την θέσπιση κανόνων διεθνούς δικαίου. Η «διεθνοποίηση» της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς συνίσταται στην αποδοχή ότι οι μαρτυρίες του απώτερου και πρόσφατου παρελθόντος αποτελούν κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας, η δε διαφύλαξή της υποχρέωση της διεθνούς κοινότητας για τις επόμενες γενιές, γεγονός που επιβάλλει την επικοινωνία μεταξύ των λαών και τη συνεργασία των κρατών, καθώς τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν την «ταυτότητα» των λαών.

Ούτε ο ΟΗΕ, ούτε η UNESCO είναι αποκλειστικά - ούτε και κατά κύριο λόγο - οργανισμοί προορισμένοι στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το πρωταρχικό καθήκον και των δύο είναι η προώθηση της διεθνούς σταθερότητας και της συνεργασίας: η UNESCO ως ένας οργανισμός, μέλος του ΟΗΕ, ασχολείται με την επίτευξη των ανωτέρω στόχων στην σφαίρα της εκπαίδευσης, της επιστήμης και του πολιτισμού. Και οι δύο είναι οι οργανώσεις των οποίων τα μεμονωμένα εθνικά κράτη αποτελούν μέλη, μαζί με μια σειρά από διεθνείς «μη κυβερνητικές οργανώσεις» (ΜΚΟ) που στελεχώνονται από επαγγελματίες σε διάφορους τομείς. Μεταξύ αυτών των ΜΚΟ που έχουν αναγνωρισθεί από την UNESCO είναι:

- ❖ Το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM)
- ❖ Η Διεθνής Επιτροπή για την Προστασία Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS)
- ❖ Η Διεθνής Επιτροπή Διαχείρισης Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (ICAHM).

3.2. Οργανισμοί και κράτη

Τα θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς δεν απασχολούν μόνο παγκόσμιους οργανισμούς αλλά το ενδιαφέρον εκδηλώνεται τόσο σε περιφερειακό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Για παράδειγμα, ο Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών (OAS) επιδιώκει να επιτύχει για την Αμερική αυτό που έχει ως στόχο για τον υπόλοιπο κόσμο ο ΟΗΕ. Στην Ευρώπη, η ευθύνη για την κληρονομιά μοιράζεται μεταξύ των δύο φορέων: το Συμβούλιο της Ευρώπης ασχολείται κυρίως με θέματα του πολιτισμού, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση ασχολείται κυρίως με οικονομικά και πολιτικά θέματα. Αναπόφευκτα, όμως, η ΕΕ βρίσκει τον εαυτό της να συμμετέχει σε πολιτιστικά θέματα, προσπαθώντας να δημιουργήσει μια κοινή ευρωπαϊκή αίσθηση ταυτότητας οικοδομημένη γύρω από τα κράτη μέλη της: αυτό επιτυγχάνεται με τη δημιουργία μιας, αν και περιορισμένης, νομοθετικής παρέμβασης, αλλά κυρίως από άλλες πολιτικές αποφάσεις και δηλώσεις¹²⁶.

Ο ΟΗΕ, η UNESCO, το Συμβούλιο της Ευρώπης και ο ΟΑΚ λειτουργούν ως σημεία αναφοράς όπου μπορούν να συζητηθούν θέματα κοινού ενδιαφέροντος που στη συνέχεια μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο διεθνούς νομοθεσίας. Συνήθως αυτό συμβαίνει υπό τη μορφή μιας σειράς πολυμερών συνθηκών, που απαιτούν όμως επίσημη συγκατάθεση και την επικύρωση από τα επιμέρους εθνικά κράτη, πριν γίνουν δεσμευτικές. Για να είναι δεσμευτικές, όμως, για τους πολίτες ενός κράτους πρέπει να ενσωματωθούν στο εθνικό δίκαιο. Το τελευταίο δυστυχώς συμβαίνει πολύ σπάνια: στις περισσότερες περιπτώσεις, η διεθνής συνθήκη λαμβάνεται ως ελάχιστο πρότυπο πάνω στις οποίες στηρίζονται οι εθνικές νομοθεσίες για την προστασία της

¹²⁵ Coggins 1969, 94-98.

¹²⁶ Tzanidaki 2000, 20-33.

πολιτιστικής κληρονομιάς και τη διαχείρισή της. Από την άλλη μεριά, οι συστάσεις που εκδίδονται μόνο με απλή πλειοψηφία των κρατών μελών στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, ελάχιστα λαμβάνονται υπόψη στην συνήθη πρακτική.

Η θέσπιση της εν λόγω νομοθεσίας σε παγκόσμιο επίπεδο συνήθως ανατίθεται σε μια σειρά από ΜΚΟ. Για παράδειγμα, η ευθύνη για τη λειτουργία των συμβάσεων της UNESCO για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε ένοπλες συγκρούσεις, σχετικά με την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών και για την Παγκόσμια Κληρονομιά έχει ανατεθεί στο ICOMOS¹²⁷ (International Council on Monuments and Sites) ενώ οι συστάσεις της UNESCO για τις αρχαιολογικές ανασκαφές βρίσκονται επί του παρόντος σε διαδικασία αναδιατύπωσης από το ICAHM¹²⁸ (The International Scientific Committee on Archaeological Heritage Management). Η περιφερειακή νομοθεσία παραμένει συνήθως ευθύνη ενός σώματος μεταξύ διαφόρων επιτροπών και άλλων οργάνων καθώς και των επιμέρους εθνικών κρατών. Στην Ευρώπη και την Αμερική η ανησυχία για την αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά επιβεβαιώνεται με τις καταρτισθείσες διεθνείς συμβάσεις. Στην Ευρώπη, οι συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς τείνουν να είναι αποκλειστικά μέριμνα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Πόσο όμως δυνατή είναι η επιβολή εφαρμογής τους; Για παράδειγμα η ΕΕ μπορεί να επιβάλει τις αποφάσεις της στα κράτη μέλη με τις οδηγίες που εκδίδονται από αυτήν, απαιτώντας από τα κράτη μέλη να νομοθετήσουν με συγκεκριμένο τρόπο σε ένα συγκεκριμένο θέμα, ενώ οι εκδοθέντες κανονισμοί έχουν άμεση ισχύ επί των κρατών μελών. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή - ουσιαστικά η «δημόσια διοίκηση» της ΕΕ – είναι αυτή που επιβλέπει την γενική εφαρμογή αυτών των νόμων και εξασφαλίζει την τήρησή τους από τα κράτη μέλη. Σε παγκόσμιο όμως επίπεδο, αν και οι συμβάσεις, οι Χάρτες και οι συστάσεις αντιπροσωπεύουν το γενικό πλαίσιο ρύθμισης των θεμάτων της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι διεθνείς οργανισμοί έχουν πολύ λίγες αρμοδιότητες για την επιβολή τους.

Μέχρι στιγμής η αποτελεσματικότητα μιας νομοθεσίας στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς αναζητείται μόνο στο επίπεδο του εθνικού κράτους. Είναι αλήθεια ότι υπάρχει μια μεγάλη κάλυψη του θέματος από την πλευρά της νομοθεσίας για κάθε έθνος-κράτος σε όλο τον κόσμο. Στα ομοσπονδιακά κράτη, οι νόμοι θα πρέπει να εκδίδονται τόσο σε ομοσπονδιακό και πολιτειακό ή επαρχιακό επίπεδο, ο πρώτος συχνά παρέχει το μοντέλο που πρέπει να ακολουθηθεί από τα μεμονωμένα κράτη. Στα μη ομόσπονδα κράτη, η νομοθεσία σε εθνικό επίπεδο είναι πιο εύκολο να λειτουργεί παντού ομοιόμορφα.

Ενώ οι ιδιαιτερότητες της νομοθεσίας και της διοίκησης διαφέρουν από χώρα σε χώρα, ορισμένες τάσεις είναι αισθητές. Υπάρχει μια έντονη τάση στα έθνη, τμήμα του πληθυσμού των οποίων αποτελείται από ιθαγενείς, να γίνεται διάκριση μεταξύ

¹²⁷ Αποβλέπει στη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Είναι η μόνη παγκόσμια μη κυβερνητική οργάνωση αυτού του είδους, η οποία είναι αφιερωμένη στην προώθηση της εφαρμογής της θεωρίας, της μεθοδολογίας και των επιστημονικών τεχνικών για τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής και αρχαιολογικής κληρονομιάς. Το έργο της βασίζεται στις αρχές που κατοχυρώνονται από τον Διεθνή Χάρτη του 1964 για την Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων και Τοποθεσιών (ο Χάρτης της Βενετίας).

¹²⁸ Το ICAHM συμβουλεύει το ICOMOS και την World Heritage Committee για θέματα που αφορούν όλες τις πτυχές διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων και τοπίων. Αυτές περιλαμβάνουν τη διαμόρφωση και διάδοση προτύπων και βέλτιστων πρακτικών, τόσο για την αρχαιολογική έρευνα και τη διαχείριση των πολιτιστικών πόρων.

της νομοθεσίας σχετικά με την κληρονομιά των τελευταίων και της κυρίαρχης ομάδας. Κατά συνέπεια, στην Αυστραλία διαφορετικοί νόμοι αφορούν την κληρονομιά των ευρωπαϊών αποίκων και άλλοι σχετικά με την κληρονομιά των αυτόχθονων της Αυστραλίας. Ομοίως, στις ΗΠΑ ένα συγκεκριμένο κομμάτι της ομοσπονδιακής νομοθεσίας ρυθμίζει την τύχη των λειψάνων των ιθαγενών, ενώ σε επίπεδο κάθε ομόσπονδου κράτους θα πρέπει να ληφθεί η απόφαση εάν η προστασία της κληρονομιάς των ιθαγενών Αμερικανών, θα προστατευθεί ως μέρος της εθνικής κληρονομιάς ή χωριστά. Σε πολλά μέρη του κόσμου που αποικίστηκαν από τους Ευρωπαίους, υπήρξε μια τάση για την αντιμετώπιση του γηγενούς πληθυσμού ως μέρος της «φύσης». Ως εκ τούτου, οι αυτόχθονες της Βόρειας Αμερικής αποτελούσαν θεματικό αντικείμενο από το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στην Ουάσιγκτον ενώ και η ιστορία των ιθαγενών Αφρικανών μέχρι πολύ πρόσφατα, είχε εξαιρεθεί από το Ιστορικό Μουσείο Πολιτιστικής στο Κέιπ Τάουν, Νότια Αφρική¹²⁹.

Η UNESCO έχει διεθνώς τον πιο ενεργό ρόλο στην προσπάθεια για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών¹³⁰. Πρωτοστάτησε στην θέσπιση δυο σημαντικών διεθνών κειμένων για τον σκοπό αυτό. Η πρώτη είναι η Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Η Σύμβαση της Χάγης έχει δύο πρωτόκολλα, το πρώτο είναι το πρωτόκολλο του 1954 και το δεύτερο είναι το πρωτόκολλο του 1999, το οποίο απαγορεύει την εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών από κατεχόμενο έδαφος και εντοπίζει χώρους και μνημεία που δεν πρέπει να εκτεθούν στους κινδύνους του πολέμου σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Η UNESCO δημιούργησε επίσης, το 2001, η Σύμβαση για την προστασία της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Επιπλέον, η UNESCO έχει δημοσιεύσει διάφορα σύνολα συστάσεων που καλύπτουν τομείς, όπως η αρχαιολογική ανασκαφή και κώδικες δεοντολογίας μεταξύ των οποίων και μία για τους εμπόρους αρχαιοτήτων (UNESCO 1999).

3.3 Οι σημαντικότερες συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

3.3.1. Η σύμβαση της UNESCO του 1970

Η ανάγκη για μια διεθνή προσπάθεια ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων εκφράστηκε το 1960 στη γενική διάσκεψη της UNESCO, όταν μετά από σχετικό ψήφισμα κλήθηκε ο γενικός διευθυντής να συντάξει έκθεση με θέμα: «το κατάλληλο μέσο για την πρόληψη της παράνομης εξαγωγής, εισαγωγής και πώλησης των πολιτιστικών αγαθών» (UNESCO Ψήφισμα 4.412, 11th Session). Η λεηλασία των αρχαιολογικών χώρων και των πολιτιστικών αγαθών με εμπορικό κίνητρο προκάλεσαν ευλόγως ανησυχίες που στα τέλη της δεκαετίας του 1960 οδήγησε στην κατάρτιση της Σύμβασης για τα Μέσα Απαγόρευσης και Παρεμπόδισης της Παράνομης Εισαγωγής, Εξαγωγής και Μεταβίβασης Ιδιοκτησίας Πολιτιστικής Περιουσίας, το οποίο εγκρίθηκε από την UNESCO το 1970¹³¹. Καίτοι όλοι αναγνώριζαν την ανάγκη θέσπισης κανόνων ώστε να περιοριστούν οι παράνομες δραστηριότητες και η καταστροφή της πολιτιστικής

¹²⁹ Carman 2002, 1-78.

¹³⁰ Meskell 2013, 483.

¹³¹ Meskell 2013, 483.

κληρονομιάς των χωρών, υπήρξαν έντονες αντιδράσεις από χώρες που εισάγουν έργα τέχνης και κυρίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες¹³², ώστε το αρχικό σχέδιο που περιείχε μια σειρά από πολύ αυστηρότερες δεσμεύσεις, όπως την δέσμευση από τις χώρες εισαγωγής της τέχνης να επιβάλουν νόμους που να ελέγχουν τις εξαγωγές προς άλλες χώρες, να υποστεί σημαντικές αλλαγές. Μετά από πολλές διαπραγματεύσεις, προέκυψε ένα συμβιβαστικό κείμενο, όπου πολλές από τις υποχρεώσεις των κρατών που εισάγουν έργα τέχνης αντικαταστάθηκαν από πιο περιορισμένες δεσμεύσεις (ιδίως τα άρθρα 7 (β) και 9). Στις 14 Νοεμβρίου 1970, η 16η Γενική Διάσκεψη της UNESCO ενέκρινε τη Σύμβαση για τα Μέσα Απαγόρευσης και Παρεμπόδισης της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών (στο εξής: σύμβαση της UNESCO)¹³³. Τα κράτη που συμμετείχαν θα έπρεπε να προβούν στην νομοθέτηση τουλάχιστον δύο εκ των άρθρων της Σύμβασης της UNESCO: Το άρθρο 7 (β), που υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη της σύμβασης να απαγορεύουν την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών που έχουν κλαπεί από ένα μουσείο ή μνημείο από άλλο κράτος μέλος καθώς και την υποχρέωση να λάβουν μέτρα για να ανακτήσουν και να επιστρέψουν τα αντικείμενα αυτά, αλλά και το άρθρο 9 που αναφέρει ότι το κράτος μέλος της Σύμβασης του οποίου η πολιτιστική κληρονομιά είναι σε κίνδυνο λόγω της λεηλασίας των αρχαιολογικών και εθνολογικών θησαυρών του, μπορεί να ζητήσει από άλλο κράτος μέλος της Σύμβασης να συμμετάσχουν σε μια συντονισμένη διεθνή προσπάθεια για την προστασία της θιγόμενης κατηγορίας των αγαθών, μέσω μέτρων που μπορεί να περιλαμβάνουν περιορισμούς στις εξαγωγές και εισαγωγές¹³⁴.

Παρότι πρόκειται για ένα συμβιβαστικό κείμενο, υπήρξαν αντιδράσεις κατά την ενσωμάτωσή του στο εθνικό δίκαιο των χωρών που την υπέγραψαν. Χαρακτηριστικότερο όλων είναι το παράδειγμα των ΗΠΑ, μιας χώρας κατεξοχήν εισαγωγής πολιτιστικών αγαθών, με τεράστιο αγοραστικό ενδιαφέρον για αρχαιότητες και μεγάλα πολιτιστικά ιδρύματα και μουσεία. Στις Η.Π.Α παρόλο που η Σύμβαση υπεβλήθη από το Φεβρουάριο του 1972 στην αμερικανική Γερουσία για επικύρωση, μόλις στις 2 Σεπτεμβρίου του 1983 κατατέθηκε επίσημα στην UNESCO η πράξη προσχώρησης, που τέθηκε σε ισχύ στις 2 Δεκεμβρίου, 1983. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακροάσεις της αρμόδιας επιτροπής στη Βουλή και τη Γερουσία των Η.Π.Α. καθώς και τις αναθεωρήσεις που πραγματοποιήθηκαν πριν τη θέσπιση της σύμβασης με την Cultural Property Implementation Act (CPIA) που τελικά ψηφίστηκε από το Κογκρέσο το Δεκέμβριο του 1982 και υπογράφηκε με νόμο από τον Πρόεδρο Ronald Reagan στις 12 Ιανουαρίου, 1983¹³⁵. Υπήρξαν αρκετές και σημαντικές αναθεωρήσεις του κειμένου από την αμερικανική πλευρά ως αποτέλεσμα κυρίως των συμβιβασμών μεταξύ των αντικρουόμενων στόχων τουλάχιστον τριών ομάδων: αρχαιολόγων και ανθρωπολόγων, οι οποίοι ήταν συντριπτικά υπέρ της νέας νομοθεσίας, εμπόρων και συλλεκτών, οι οποίοι ήταν σχεδόν καθολικά εναντίον της, και των μουσείων, που κράτησαν μια ενδιάμεση στάση.

¹³² Sokal 2006, 36.

¹³³ O'Keefe 2000.

¹³⁴ Τα οφέλη της διεθνούς συνεργασίας στο πλαίσιο της σύμβασης της UNESCO αναπτύσσει και ο Walter Alva (κεφάλαιο 10) στο συλλογικό έργο των Brodie, Doole, Renfrew 2001, ο οποίος υποστηρίζει ότι το λαθρεμπόριο αρχαιοτήτων αναγκάστηκε να αλλάξει διαδρομές από το Περού στις Ηνωμένες Πολιτείες στον απόηχο των διακυβερνητικών συμφωνιών.

¹³⁵ Sokal 2008, 37.

3.3.1α. Οι σημαντικότερες αλλαγές και το παρασκήνιο που τις συνόδεψε

Το άρθρο 7 (β) (i) της Σύμβασης της UNESCO υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να απαγορεύσουν την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών που έχουν κλαπεί από ένα μουσείο ή ένα θρησκευτικό ή κοσμικό δημόσιο μνημείο ή παρόμοιο ίδρυμα σε άλλο κράτος μέλος της Σύμβασης υπό την προϋπόθεση ότι η περιουσία αυτή τεκμηριώνεται κατόπιν απογραφής του. Επιπλέον, το άρθρο 7 (β) (ii) απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για να ανακτήσουν και να επιστρέψουν οποιαδήποτε τέτοια πολιτιστικά αγαθά κατόπιν αιτήματος του κράτους μέλους καταγωγής. Πλέον αποκλειόταν ρητώς η περίπτωση κλεμμένων πολιτιστικών αγαθών που εισάγονται στις ΗΠΑ από έναν φαινομενικά καλόπιστο αγοραστή. Η ομοσπονδιακή νομοθεσία στις ΗΠΑ¹³⁶ παρέχει τα έννομα μέσα για την απόκτηση και επιστροφή των κλοπιμαίων στους νόμιμους ιδιοκτήτες του αλλά οι νομικές αυτές δυνατότητες πιθανώς να συνοδεύονται από ένα υψηλό κόστος υπηρεσιών αλλά και χρόνο για τον ιδιοκτήτη. Η βασική ιδέα είναι ότι η εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών που έχουν κλαπεί από ένα ξένο μουσείο ή μνημείο θα απαγορεύεται και οι νομικές διαδικασίες που εφαρμόζονται πρέπει να επιτρέπουν την κατάσχεση, δήμευση και να επιστροφή αυτών στη χώρα καταγωγής.

Παρόλ' αυτά οι φαινομενικά απλές διατάξεις έγιναν αντικείμενο έντονων συζητήσεων, ως αποτέλεσμα της απόφασης του Circuit Court of Appeals τον Ιανουάριο του 1977 (Ηνωμένες Πολιτείες κατά McClain, 545 F.2d 988 [5ο Cir. 1977]). Πράγματι, ο Patty McClain και τέσσερις συγκατηγορούμενοί του καταδικάστηκαν βάσει της NSPA για κατοχή προ-κολομβιανών αντικειμένων του Μεξικού καθώς γνώριζαν ότι αυτά τα αντικείμενα είχαν κλαπεί. Τα αντικείμενα θεωρήθηκαν "κλεμμένα" επειδή, σύμφωνα με τη μεξικανική νομοθεσία, όλα τα προ-κολομβιανά αρχαιολογικά ευρήματα που ανακαλύφθηκαν εντός της εθνικής επικράτειάς του αποτελούν «αναφαίρετη και απαράγραπτη ιδιοκτησία του Έθνους.» Αν και το εφετείο ανέτρεψε την καταδίκη των κατηγορουμένων για ορισμένους τεχνικούς λόγους, στην απόφασή του κατέστησε σαφές ότι αναγνωρίζει το κυριαρχικό δικαίωμα του Μεξικού να δηλώσει, με νομοθετικά διατάγματα, ότι είναι ο ιδιοκτήτης των αρχαιολογικών ή ιστορικών εθνικών θησαυρών και ότι εάν η περιουσία εξαχθεί παράνομα στις Ηνωμένες Πολιτείες, η πράξη αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως κλοπή. Ο αντίκτυπος της απόφασης ήταν μεγάλος καθώς οι πρώτες ακροάσεις του Κογκρέσου σχετικά με το νομοσχέδιο CRIA διεξήχθησαν τον Απρίλιο του 1977, μόλις τρεις μήνες μετά την απόφαση McClain. Οι έμποροι, όπως ήταν αναμενόμενο, αντέδρασαν με την αιτιολογία ότι τα δικαστήρια των ΗΠΑ θα εφαρμόζουν πλέον αλλοδαπούς νόμους σχετικά με την εθνική κληρονομιά¹³⁷. Αυτός όμως που αντέδρασε έντονα ήταν ο Διευθυντής του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης Douglas Dillon, που αν και επανέλαβε την "πλήρη υποστήριξη" του Μουσείου στους στόχους του νομοσχεδίου CRIA ζήτησε ορισμένες πλην όμως ουσιώδεις τροποποιήσεις, καθώς κατά τον ίδιο η απόφαση McClain θα μπορούσε να αποτελέσει αφορμή ώστε να ασκηθεί ποινική δίωξη σε διαχειριστές μουσείων ακόμα και για «απλή κατοχή» αντικειμένων που υποτίθεται ότι καλύπτονται από τον ορισμό ενός αλλοδαπού νόμου περί πολιτιστικής κληρονομιάς. Το Μητροπολιτικό Μουσείο της Τέχνης

¹³⁶ Gerstenblith 2010, 237.

¹³⁷ Η απόφαση McClain στην πραγματικότητα βασίζεται στην καθιερωμένη νομική αρχή του *lex rei sitae*. Βλ. Sokal Papa 2008, 40-41.

πρότεινε δύο τροπολογίες στο νομοσχέδιο CRIA, προκειμένου να ανατρέψει την απόφαση McClain δηλώνοντας ότι η NSPA δεν θα εφαρμόζεται σε οποιοδήποτε υλικό, αλλά όταν η κλοπή αφορά αντικείμενο ξένης πολιτιστικής κληρονομιάς, και αυτό με την προϋπόθεση ότι δεν πρέπει να αναγνωρίζεται από οποιοδήποτε ομοσπονδιακό ή πολιτειακό δικαστήριο η επιστροφή πολιτιστικών αγαθών όταν το δικαίωμα περί κυριότητας βασίζεται αποκλειστικά και μόνο σε αλλοδαπό νόμο περί εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Με άλλα λόγια, το μουσείο πρότεινε να αποκλείονται τα υφιστάμενα δικαιώματα των ξένων κυβερνήσεων, σύμφωνα με θεσπισμένους πολιτειακούς ή ομοσπονδιακούς νόμους, να επιδιώξουν την επιστροφή των αντικειμένων. Καμία από τις προτεινόμενες τροπολογίες δεν έγινε δεκτή, ενώ οι αντιπαραθέσεις στις επιτροπές του Κογκρέσου με πλείστες προσπάθειες από πλευράς των εμπόρων να υιοθετηθούν οι δικές τους απόψεις συνεχίστηκαν.

Το άρθρο 9 της Σύμβασης της UNESCO αναφέρει ότι κάθε κράτος μέλος, η πολιτιστική κληρονομιά του οποίου είναι σε κίνδυνο λόγω της λεηλασίας των αρχαιολογικών ή εθνολογικών αντικειμένων, μπορεί να καλέσει άλλα Μέλη, τα οποία εμπλέκονται, να συμμετάσχουν σε μια συντονισμένη διεθνή προσπάθεια για την προστασία των συγκεκριμένων αντικειμένων, μέσω «συγκεκριμένων μέτρων» που μπορεί να περιλαμβάνουν τον έλεγχο των εξαγωγών και των εισαγωγών και το διεθνές εμπόριο. Οι ΗΠΑ επέλεξαν να εφαρμόσουν το άρθρο 9, με τη δημιουργία ενός μηχανισμού για τη διαπραγμάτευση διμερών ή πολυμερών συμφωνιών που αφορούν ελέγχους στην εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών¹³⁸. Δόθηκε λοιπόν στον πρόεδρο της αρμόδιας επιτροπής η ελευθερία να διαπραγματεύεται συμφωνίες και να επιβάλλει ελέγχους εισαγωγών αντικειμένων ή έργων τέχνης. Όπως ήταν αναμενόμενο, η εφαρμογή του άρθρου 9, ίσως περισσότερο από κάθε άλλη διάταξη της CRIA, προκάλεσε έντονη συζήτηση και οι έμποροι κυρίως, μαζί με ορισμένους επιμελητές μουσείων, προέβαλαν πολλές ενστάσεις για την εφαρμογή του ανωτέρω μηχανισμού. Κατά κύριο λόγο ενίσταντο για την υπερβολική διακριτική ευχέρεια με την οποία ανατίθενται στην εκτελεστική εξουσία να αποφασίσει αν θα συνάψουν διμερείς ή πολυμερείς συμφωνίες που συνεπάγονται περιορισμούς κατά την εισαγωγή. Φοβούνταν ότι οι συμφωνίες αυτές θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία διαπραγμάτευσης για στόχους που δεν σχετίζονταν με τα πολιτιστικά αγαθά, όπως "ποσοτώσεις σε αγροτικά προϊόντα, στρατιωτικές βάσεις, βοήθεια στη νομοθεσία των ναρκωτικών, και άλλα παρόμοια"¹³⁹. Ως αποτέλεσμα των μακρών διαπραγματεύσεων, τέθηκε ένας αριθμός ρητρών στο τελικό σχέδιο της CRIA που αποσκοπούσαν στον περιορισμό της ελευθερίας του προέδρου της αρμόδιας επιτροπής να συνάπτει συμφωνίες. Μεταξύ αυτών ήταν η απαίτηση ο πρόεδρος να προβαίνει σε μια σειρά από συγκεκριμένες διαπιστώσεις πριν προβεί σε οποιαδήποτε διμερή ή πολυμερή συμφωνία.

Ακολούθως, διαμάχη υπήρξε και ως προς την ερμηνεία του άρθρου 3 της Σύμβασης της UNESCO που αναφέρει ότι η εισαγωγή, εξαγωγή ή μεταβίβαση της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών που πραγματοποιήθηκαν κατά παράβαση των

¹³⁸ Βλ. Ν.4026/2011 (ΦΕΚ Α'231), το από 17 Ιουλίου 2011 Μνημόνιο Συνεργασίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής σχετικά με την επιβολή εισαγωγικών περιορισμών σε κατηγορίες αρχαιολογικού και βυζαντινού εκκλησιαστικού εθνολογικού υλικού μέχρι και τον 15ο αιώνα μ.Χ. της Ελληνικής Δημοκρατίας.

¹³⁹ Sokal 2008, 42 κελ.

διατάξεων που θεσπίζονται δυνάμει της Σύμβασης από τα κράτη μέλη αυτής, είναι παράνομη. Έντονος διάλογος υπήρξε για το ποια είναι η ακριβής έννοια του όρου «παράνομη». Επισημαίνεται ότι ο όρος «illicit» δεν χρησιμοποιείται γενικά στη νομοθεσία της αγγλικής γλώσσας αντί των unlawful και illegal που χρησιμοποιούνται ευρέως. Πιθανώς προέκυψε κατά την εκπόνηση της Συνθήκης ως κυριολεκτική μετάφραση από τα γαλλικά¹⁴⁰. Αυτό αφήνει κάποια αβεβαιότητα ως προς το πώς πρέπει να αντιμετωπιστούν οι συναλλαγές που παραβιάζουν το εθνικό δίκαιο άλλου κράτους μέρους. Οι συνέπειες της παραβίασης της Συνθήκης μπορεί να είναι ποινικές, που οδηγούν στην έκδοση ή φυλάκιση του δράστη, αλλά και στην επιβολή προστίμων, μπορεί όμως να είναι και αστικές, αφήνοντας ανοικτό σε έναν ιδιώτη να ζητήσει αποζημίωση ... ή αποκατάσταση ενός αντικειμένου, ή μπορεί να υπάρχουν συνέπειες ακυρότητας που συνδέονται με τη συναλλαγή.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες προκειμένου να αποφύγουν τα ανωτέρω προβλήματα κατά την επικύρωση της Σύμβασης συμπεριέλαβαν τον όρο ότι δεν θα τροποποιούν τους κανόνες ιδιοκτησίας που ισχύουν στις ΗΠΑ πολιτιστικών αγαθών σύμφωνα με τους νόμους των άλλων κρατών μερών. Στην ουσία όμως, μη υπάρχουσας μιας ερμηνείας γενικής αποδοχής από τα κράτη μέρη της Σύμβασης, καθιστά το άρθρο 3 αυτής μη εφαρμοστέο.

Το άρθρο 6 της Σύμβασης απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη να απαγορεύουν την εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών, εκτός αν συνοδεύονται από κατάλληλο πιστοποιητικό εξαγωγής. Στην επικύρωση της Σύμβασης, ωστόσο, οι Ηνωμένες Πολιτείες συμπεριέλαβαν όρο, βάσει του οποίου διατηρούν ουσιαστικά το δικαίωμα να καθορίσουν εάν πρέπει ή όχι να επιβάλουν ελέγχους εξαγωγών πάνω στα πολιτιστικά αγαθά. Ακολουθώντας σύμφωνα με το άρθρο 7 της Σύμβασης της UNESCO τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεώνονται να λάβουν τα αναγκαία μέτρα, ώστε σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία να υπάρχει σχετική πρόληψη ως προς την απόκτηση πολιτιστικών αγαθών που προέρχονται από άλλο κράτος μέλος και έχουν εξαχθεί παράνομα μετά την έναρξη ισχύος της παρούσας σύμβασης σε σχέση με τα μουσεία ή παρόμοια ιδρύματα.

Κατά την επικύρωση της Σύμβασης, οι ΗΠΑ συμπεριέλαβαν επίσης όρο ότι το άρθρο 7 (α) θα εφαρμόζεται σε ιδρύματα που υπόκεινται σε εθνικό έλεγχο στο πλαίσιο της υφιστάμενης εθνικής νομοθεσίας και δεν απαιτείται η θέσπιση νέας νομοθεσίας για τη δημιουργία εθνικού ελέγχου επί άλλων θεσμικών οργάνων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ωστόσο, τα μόνα μουσεία και άλλα παρόμοια ιδρύματα που βρίσκονται υπό τον έλεγχο της ομοσπονδιακής κυβέρνησης είναι η Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου, τα Εθνικά Αρχεία, και τα μουσεία που λειτουργούν από την Εθνική Υπηρεσία Πάρκων, αφήνοντας όλα τα άλλα ελεύθερα να καθορίσουν τη δική τους πολιτική απόκτησης.

Κατά το άρθρο 13 της Σύμβασης της UNESCO, τα κράτη-μέλη της παρούσας σύμβασης σύμφωνα με τους νόμους κάθε κράτους αναλαμβάνουν την υποχρέωση να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για την πρόληψη ως προς τις μεταβιβάσεις κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών που ενδέχεται να προωθήσουν την παράνομη εισαγωγή ή εξαγωγή των πολιτιστικών αγαθών, να εξασφαλίζουν ότι οι αρμόδιες υπηρεσίες τους συνεργάζονται για τη διευκόλυνση και την ταχύτερη δυνατή επιστροφή των παρανόμως εξαχθέντων πολιτιστικών περιουσιακών στοιχείων στο

¹⁴⁰ O'Keefe 2000, 44-45.

νόμιμο ιδιοκτήτη, να δέχονται αγωγές διεκδικήσεως για την ανάκτηση των χαμένων ή κλεμμένων αντικειμένων της πολιτιστικής περιουσίας που ασκούνται από ή για λογαριασμό των νόμιμων ιδιοκτητών τους και να αναγνωρίζουν το αναφαίρετο δικαίωμα του κάθε κράτους μέλους της παρούσας Σύμβασης να κατατάσσουν και να κηρύττουν αναπαλλοτρίωτα ορισμένα πολιτιστικά αγαθά τα οποία ως εκ τούτου δεν πρέπει να εξάγονται και να διευκολύνουν την επιστροφή των εν λόγω περιουσιακών στοιχείων από τον ενδιαφερόμενο σε περίπτωση που έχουν εξαχθεί σε κράτος μέρος.

Το πιο σημαντικό σημείο αυτού του άρθρου αφορά στα αρχαιολογικά υλικά κατάλοιπα, και συγκεκριμένα η παράγραφος (δ), που απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη να αναγνωρίζουν τους νόμους περί εθνικής κληρονομιάς των άλλων συμβαλλόμενων κρατών μερών που ορίζουν ότι ορισμένο αρχαιολογικό υλικό είναι η ιδιοκτησία του κράτους. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ΗΠΑ επικύρωσαν την Σύμβαση υπό τον όρο ότι η παράνομη αφαίρεση των πολιτιστικών αγαθών που πραγματοποιήθηκε χωρίς τη συγκατάθεση του ιδιοκτήτη θα πρέπει να αναγνωρίζεται ως κλοπή. Πρόκειται για τη βασική αρχή που διέπει την προαναφερθείσα απόφαση McClain¹⁴¹.

Από τα ανωτέρω καθίσταται άμεσα αντιληπτό ότι τα οικονομικά συμφέροντα που σχετίζονται με το εμπόριο πολιτιστικών αγαθών είναι τέτοιου μεγέθους, που ακόμα και σημαντικές προσπάθειες προστασίας της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές επίπεδο τυγχάνουν αντιδράσεων που συχνά δυναμιτίζουν την αποτελεσματικότητα των διεθνών κειμένων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων δεν είναι ένα εθνικό πρόβλημα αλλά ένα διεθνές πρόβλημα και πρέπει να αντιμετωπιστεί ως τέτοιο.

3.3.2. Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο των συγκρούσεων

Η Σύμβαση της Χάγης¹⁴² για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης και των σχετικών Πρωτοκόλλων θεσπίστηκε το 1954 προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι συνέπειες ενός πολέμου. Το προοίμιο της Χάγης, απλό και σοφό στην ουσία του, αναφέρει : "καταστροφή της πολιτιστικής περιουσίας που ανήκει σε οποιονδήποτε λαό σημαίνει καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρης της ανθρωπότητας." Η Σύμβαση της Χάγης καθορίζει τις σημαντικές υποχρεώσεις κατά την διάρκεια εμπόλεμων καταστάσεων. Η Σύμβαση προβλέπει ότι ένα κράτος μέρος της σύμβασης πρέπει να σέβεται την πολιτιστική περιουσία στην επικράτειά του, καθώς και εκείνη των άλλων κρατών και οφείλει να απέχει από κάθε χρήση της ιδιοκτησίας και του άμεσου περιβάλλοντός της για στρατιωτική χρήση ενώ πρέπει να απέχουν και από κάθε πράξη εχθροπραξίας εναντίον της. Η μόνη περίπτωση στην οποία μπορεί να αρθεί αυτός ο κανόνας είναι όπου η στρατιωτική αναγκαιότητα το απαιτεί επιτακτικά. Κράτη μέλη της Σύμβασης πρέπει να απαγορεύουν, να προλαμβάνουν και εάν είναι απαραίτητο να θέτουν τέρμα σε κάθε μορφή κλοπής, λεηλασίας ή υπεξαίρεσης και βανδαλισμού εναντίον πολιτιστικών αγαθών. Θα πρέπει να απέχουν από την επίταξη κινητών πολιτιστικών αγαθών. Το πιο σημαντικό, οι δυνάμεις κατοχής θα πρέπει όσο το δυνατόν περισσότερο να υποστηρίζονται από τις αρμόδιες εθνικές αρχές της κατεχόμενης

¹⁴¹ Greenfield 1989, 157.

¹⁴² Gerstenblith 2008, 78.

χώρας για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, και εφόσον τούτο κρίνεται αναγκαίο για τη διατήρηση της πολιτιστικής περιουσίας που βρίσκεται στις κατεχόμενες περιοχές και υπέστησαν ζημιές από στρατιωτικές επιχειρήσεις, ο κατακτητής πρέπει όσο το δυνατόν περισσότερο, εάν οι αρμόδιες εθνικές αρχές δεν είναι σε θέση να το πράξουν, να λάβει τα πιο απαραίτητα μέτρα, σε στενή συνεργασία με τις αρχές αυτές.

Η Σύμβαση της Χάγης περιέχει και σημαντικές διατάξεις που καλύπτουν το χρονικό διάστημα προτού ανακύψει η σύγκρουση, σύμφωνα με τις οποίες τα συμβαλλόμενα κράτη είναι υποχρεωμένα να αναλάβουν πρωτοβουλία για την ενημέρωση των μελών των στρατιωτικών τους δυνάμεων ή να προβούν στην έκδοση σχετικών οδηγιών στην κατεύθυνση δημιουργίας ενός πνεύματος σεβασμού για τον πολιτισμό και την πολιτιστική περιουσία όλων των λαών¹⁴³. Δυστυχώς, όμως, η Σύμβαση δε ρύθμιζε το θέμα της παράνομης εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών, που αφαιρέθηκαν σε περίοδο ένοπλης σύρραξης.

Ταυτόχρονα με την σύμβαση προστέθηκε και το Πρώτο Πρωτόκολλο. Υπάρχουν εκατόν ένα μέλη που το υπέγραψαν τον παρόν πρωτόκολλο, αλλά δυστυχώς σ'αυτά δεν περιλαμβάνονται το Ηνωμένο Βασίλειο και οι Ηνωμένες Πολιτείες αλλά ούτε και η Αυστραλία¹⁴⁴. Κατά τη διάρκεια του 1960 και του 1970, με τον Ψυχρό Πόλεμο και την ανάπτυξη των διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων, ο ενθουσιασμός για τη Σύμβαση της Χάγης μειώθηκε στη βάση ότι η ακριβής στόχευση αυτών των υπερσύγχρονων όπλων θα συνέβαλαν στην αποτροπή της καταστροφής αντικειμένων πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς θα στοχεύουν μόνο σε στρατιωτικές στόχους, πλην όμως γρήγορα κατέστη κατανοητό ότι δεν ήταν ρεαλιστικό. Η σύγκρουση στην πρώην Γιουγκοσλαβία στην δεκαετία του 1990 προκάλεσαν τέτοια καταστροφή ώστε να δοθεί νέα ώθηση για την σύνταξη του δεύτερου πρωτοκόλλου της Σύμβασης της Χάγης το 1999, με στόχο τη βελτίωση της λειτουργίας της σύμβασης. Αυτό το πρωτόκολλο περιλαμβάνει τρεις σημαντικές εξελίξεις: διευκρινίζει την έννοια της «στρατιωτικής αναγκαιότητας», που δημιουργεί μια εξαίρεση στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και η οποία συντάχθηκε με την απαραίτητη για τους στρατιωτικούς σαφήνεια, ενώ παράλληλα προβλέπεται μια πολύ πιο εκτεταμένη αναφορά των κυρώσεων σε περίπτωση παραβιάσεων και την δημιουργία μιας διακυβερνητικής επιτροπής με τη συμμετοχή δώδεκα μελών κρατών προκειμένου να επιβλέπει την τήρηση της σύμβασης. Ένα τέταρτο σημαντικό στοιχείο είναι ότι το πρωτόκολλο απαγορεύει ρητά τις αρχαιολογικές ανασκαφές σε κατεχόμενο έδαφος, "εκτός εάν αυτό είναι απολύτως απαραίτητο για τη διασφάλιση, την καταγραφή ή τη διατήρηση της πολιτιστικής περιουσίας» και «σε στενή συνεργασία με τις αρμόδιες εθνικές αρχές της κατεχόμενης επικράτειας" (άρθρο 9). Απαιτούνταν είκοσι κράτη για να τεθεί σε ισχύ το Δεύτερο Πρωτόκολλο και τον Ιανουάριο του 2004 η Κόστα Ρίκα έγινε το εικοστό μέλος. Το Πρωτόκολλο στη συνέχεια τέθηκε σε ισχύ τον Απρίλιο του 2004. Επί του παρόντος υπάρχουν τριάντα επτά κράτη μέλη. Τόσο το Ηνωμένο Βασίλειο όσο και οι Ηνωμένες Πολιτείες, αν και ποτέ δεν είχαν επικυρώσει τη Σύμβαση, συμμετείχαν ενεργά στις διαπραγματεύσεις, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται να εξετάσουν την επικύρωση της σύμβασης. Δεν είναι όμως ακόμα συμβαλλόμενα μέλη στη σύμβαση και, συνεπώς, δεν μπορούν να είναι

¹⁴³ Merryman 1986, 840.

¹⁴⁴ Βλ. πίνακα των κρατών μελών της Σύμβασης της Χάγης στην ιστοσελίδα της ΟΥΝΕΣΚΟ www.unesco.org (28-2-2017).

μέλη του δευτέρου πρωτοκόλλου (άρθρα 41 και 42).

Είναι σημαντικό, δεδομένου ότι οι περισσότερες μεγάλες αγορές τέχνης είναι στην Ευρώπη, ότι σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά κράτη είναι συμβαλλόμενα μέλη τόσο στη σύμβαση και στο πρώτο πρωτόκολλο, πολλές δε χώρες εργάζονται προς την επικύρωση του δεύτερου πρωτοκόλλου, ενώ η Αυστρία και η Ελβετία το έχουν ήδη επικυρώσει. Οι ευρωπαϊκές χώρες, έχοντας βιώσει δραματικές απώλειες των πολιτιστικών αγαθών από το έδαφός τους, κατανόησαν την αναγκαιότητα της σύναψης ενός διεθνούς κώδικα δικαίου για να περιορίσουν τη ζημία της πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε από την καταστροφή, κλοπή, ή άλλη παράνομη αφαίρεση .

Εκτιμώντας την αξία της Σύμβασης της Χάγης κατά τη διάρκεια των τελευταίων πενήντα ετών, μπορούμε να πούμε πως έχει καταφέρει να περιορίσει την ζημία, ιδίως όσον αφορά στην ειδική στόχευση των αρχαιολογικών χώρων. Να σημειωθεί ότι μόνο 114 από τα 192 κράτη που συνιστούν τη διεθνή κοινότητα είναι μέλη της Σύμβασης της Χάγης. Το γεγονός ότι έχουν υπογράψει με ενθουσιασμό τη Σύμβαση της UNESCO για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (τα 182 από τα 192 κράτη) δείχνει ότι μοιράζονται το διεθνές ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά παντού και ευτυχώς προωθούν τα δικά τους μνημεία στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, αλλά φαίνεται ότι δεν είναι διατεθειμένα να αναλάβουν τις πιο απαιτητικές υποχρεώσεις της Σύμβασης της Χάγης. Δεν αρκεί να μην παραβιάζονται οι περιεχόμενες σ' αυτή αρχές. Η Σύμβαση της Χάγης αποτελεί μια ηθική δέσμευση. Όταν ο γενικός διευθυντής της UNESCO ή η Διακυβερνητική Επιτροπή που αποτελεί όργανο του 2ου Πρωτοκόλλου (1999) στη Σύμβαση της Χάγης (1954), μιλάει για τις αρχές της Σύμβασης, το κάνουν με πολύ περισσότερη εξουσία όταν μιλούν για 192 κράτη από ό, τι όταν μιλάνε για 100, 80 ή 50. Η επικύρωση των μεγάλων συμβάσεων του ανθρωπιστικού δικαίου θα πρέπει να είναι ένα θέμα υπερηφάνειας για κάθε κράτος που θεωρεί τον εαυτό του πολιτισμένο. Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τη Σύμβαση αυτή με το νόμο 1114/81 (ΦΕΚ Α' 6).

Στο πεδίο της μάχης είναι πάντα υπαρκτός ο κίνδυνος της κακής χρήσης ενός πολιτιστικού χώρου που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την ανθρώπινη ζωή. Όπου δεν μπορεί να παρακαμφθεί, εκεί θα συνεχίσουν να υπάρχουν απώλειες: το περισσότερο που μπορούμε να ελπίζουμε είναι στην ελαχιστοποίησή τους. Ωστόσο, φαίνεται δύσκολο να προβλεφθούν περιπτώσεις καταστροφής σε περίπτωση κατοχής, παρά τους σαφείς όρους της Σύμβασης της Χάγης, όπως στην περίπτωση του Ιράκ και της Συρίας. Όσον αφορά στο ζήτημα της λεηλασίας, πρέπει να είμαστε ρεαλιστές. Λεηλασίες από τους τοπικούς πληθυσμούς μπορεί να συμβούν σε οποιαδήποτε χώρα κατά την διάρκεια ένοπλης σύρραξης. Όλο και περισσότερο, υπάρχουν ενδείξεις μιας οργανωμένης εγκληματικής οργάνωσης που συστηματικά αναζητά συγκεκριμένα αντικείμενα αξίας, χρησιμοποιώντας εργαλεία για τη συντριβή κλειδαριών και το άνοιγμα ασφαλών περιοχών (όπως στην περίπτωση του Εθνικού Μουσείου της Βαγδάτης), και συχνά φαίνεται να κατέχει αναλυτικές πληροφορίες για τη θέση και την αξία τους.

Στο Ιράκ οι εν λόγω εγκληματικές οργανώσεις έχουν πλέον προχωρήσει σε λιγότερο γνωστές αρχαιολογικές περιοχές και συνεχίζουν να καταστρέφουν την κληρονομιά της ανθρωπότητας σε όλη τη χώρα. Γνωρίζουμε ότι οι δραστηριότητες αυτές είναι πιθανό να συμβούν σε περιόδους πολέμου. Συνεπώς πρέπει να υπάρχει ένα σχέδιο πρόληψης και προστασίας, που θα τίθεται σε ισχύ υπό τις οδηγίες μιας

κατάλληλης στρατιωτικής ή πολιτικής διοίκησης, πριν από οποιαδήποτε πολεμική επιχείρηση. Ο εκ των προτέρων σχεδιασμός μπορεί πράγματι να διασώσει ιστορικής σημασίας μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς.

Στην περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας η σύγκρουση ήταν επίσης καταστροφική για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής: η στόχευση των τζαμιών και των εκκλησιών ήταν μια τρομακτική παραβίαση της Σύμβασης της Χάγης, της οποίας η Γιουγκοσλαβία ήταν μέλος. Η κατεδάφιση της γέφυρας του Μόσταρ, ένα ιδιαίτερα ορατό σύμβολο της πολιτιστικής σημειολογίας, που συνέδεε τις χριστιανικές και μουσουλμανικές περιοχές της πόλης, αποτέλεσε πλήγμα για παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά. Η θρησκευτική μισαλλοδοξία κρύβεται επίσης πίσω από την καταστροφή των αγαλμάτων του Βούδα του Μπαμιγιάν στο Αφγανιστάν από τους Ταλιμπάν. Η θλίψη για την καταστροφή των μνημείων αφορούσε όχι μόνο την αρχαιολογική κοινότητα αλλά και τον τοπικό πληθυσμό, καθώς η προβολή τους σήμαινε οικονομική ανάπτυξη για την περιοχή. Δυστυχώς η αντιμετώπιση ενός τέτοιου τύπου μισαλλοδοξίας είναι πέρα από τις δυνατότητες της Σύμβασης της Χάγης. Η UNESCO στηρίζει την πολιτιστική ποικιλομορφία, πλην όμως είναι πολύ αργά πλέον, όταν οι νεότερες γενιές μεγαλώνουν με πικρία, χωρίς την εκτίμησή του συσσωρευμένου πλούτου της παγκόσμιας κληρονομιάς προς όφελος όλης της ανθρωπότητας. Οπλισμένα αποστέλλονται στον πόλεμο ως νέοι άνδρες και γυναίκες με τη νοθεσία να «δούμε μετά τα μνημεία», κάτι όμως που δεν πρόκειται να συμβεί. Τα παιδιά πρέπει να διδάσκονται από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους για να εκτιμήσουν τον πολιτισμό των γειτόνων τους, ακόμα και των πρώην εχθρών τους. Αν μπορούν να δουν ότι αυτά τα πράγματα είναι σημαντικά καταρχήν για τους ίδιους και για όλη την ανθρωπότητα, τότε ίσως δεν θα έχουν την παρόρμηση να καταστρέψουν, και θα διατηρήσουν αυτό που μπορεί να διατηρηθεί εν μέσω της τραγωδίας της σύγκρουσης.

Αν θέλουμε να σταματήσει αυτή η καταστροφική διαδικασία, θα πρέπει να πειστούν όλα τα κράτη να γίνουν συμβαλλόμενα μέρη στις συμβάσεις της UNESCO και τα πρωτόκολλα και να συμμορφωθούν με τις διατάξεις τους. Η καταστροφή και η κλοπή μπορεί να μην είναι εύκολο να αποφευχθεί, αλλά γνωρίζουμε ότι είναι αδύνατον να ανασυσταθεί μια κληρονομιά που έχει σε μεγάλο βαθμό καταστραφεί, και εξαιρετικά δύσκολο να εξασφαλιστεί η επιστροφή των αντικειμένων που αφαιρούνται παράνομα σε περιόδους συγκρούσεων.

3.3.3. Η σύμβαση UNITROID

Η Σύμβαση της UNESCO του 1970 συμπληρώθηκε από τη Σύμβαση UNIDROIT (Διεθνές Ινστιτούτο για την ενοποίηση του Ιδιωτικού Δικαίου) του 1995 για τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά. Η Σύμβαση αυτή επιδιώκει να διευκρινίσει τις ασάφειες και τις γενικότητες της Συμβάσεως της UNESCO, φιλοδοξώντας να υιοθετηθεί τόσο από τις χώρες “εξαγωγής”, όσο και από τις χώρες “εισαγωγής” ή “διαμετακομίσεως” (transit). Στόχος της σύμβασης είναι να αναδείξει τις συνιστώμενες στρατηγικές για την προστασία των πολιτιστικών πόρων και να ενθαρρύνει τα υπογράφοντα κράτη να υιοθετήσουν κοινούς μηχανισμούς για τη μείωση των λεηλασιών και των συνεπειών της. Ως εκ τούτου, η σύμβαση προωθεί, τουλάχιστον κατά το πνεύμα, αν όχι με λεπτομέρειες, σε τοπικό επίπεδο την επιβολή της νομοθεσίας για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, σύμφωνα με τις κοινές

τεχνικές έρευνας¹⁴⁵.

Η Σύμβαση UNIDROIT του 1995 αντανάκλα την όλο και μεγαλύτερη ανησυχία από το 1970 για την προστασία των αρχαιολογικών πόρων στις χώρες καταγωγής τους. Η Σύμβαση UNIDROIT αντιμετωπίζει το παράνομο εμπόριο και τις καταστροφικές επιπτώσεις του, και ιδίως τη λεηλασία των αρχαιολογικών χώρων και την προκύπτουσα απώλεια αναντικατάστατων αρχαιολογικών, ιστορικών και επιστημονικών πληροφοριών. Η Σύμβαση ασχολείται με την αποκατάσταση και την επιστροφή των παρανόμως αφαιρεθέντων πολιτιστικών αγαθών που έγιναν αντικείμενο εμπορίας.

Σχετικά με την επιστροφή των αντικειμένων, η Σύμβαση UNIDROIT αναγνωρίζει ότι η αφαίρεση των αρχαιολογικών πόρων βλάπτει ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα ενδιαφέροντα: την υλική συντήρηση ενός αντικειμένου ή του αρχικού του πλαισίου αναφοράς του, τη διατήρηση της ιστορικής ή επιστημονικής πληροφόρησης, την ακεραιότητα ενός σύνθετου αντικειμένου ή μιας εγχώριας παραδοσιακής ή τελετουργικής χρήσης ενός τέχνηργου (σύμβαση UNIDROIT, κεφ. 3, άρθρο 5, παράγραφος 3).

Η Σύμβαση του UNIDROIT έχει πολλά θετικά σημεία όπως υποχρεωτική επιστροφή κλεμμένων αγαθών, προϊόντα παράνομων ανασκαφών, μεγάλα διαστήματα παραγραφής, όροι για την αποζημίωση του κατόχου, εύρος πεδίου εφαρμογής, σεβασμός σε μεγάλο βαθμό της εθνικής νομοθεσίας, υπεροχή της πολιτιστικής σημασίας των πολιτιστικών αγαθών χωρίς αναφορά στην εμπορική αξία, ιδιαίτερη μέριμνα για τα αγαθά δημοσίου χαρακτήρα¹⁴⁶. Έχει όμως και ορισμένα αρνητικά, όπως είναι η εμμονή στο χρονικό διάστημα απόλυτης παραγραφής και η καταβολή αποζημίωσης από το “θύμα” της κλοπής.

Αν και αρχικά θεωρούνταν ως κλαπέντα όλα τα αντικείμενα που ανασκάφηκαν παράνομα λόγω των διαπραγματεύσεων, προβλέπεται πλέον ότι τέτοια αντικείμενα θα θεωρούνται κλεμμένα σύμφωνα με τους νόμους του κράτους προέλευσης. Η αλλαγή δεν φαίνεται να είναι σημαντική επειδή τα περισσότερα κράτη με αρχαιολογικούς θησαυρούς έχουν νόμους που κατοχυρώνουν την ιδιοκτησία των άγνωστων αντικειμένων στην πολιτεία και θεωρούν κάθε παράνομη ανασκαφή τους ως κλοπή. Θα πρέπει να επισημανθεί, ωστόσο ότι οι υπόλογοι σε υποθέσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες έχουν κατά καιρούς υποστηρίξει ότι η παράνομη ανασκαφή και η αφαίρεση αντικειμένων που ανήκουν σε ξένα κράτη σύμφωνα με τους νόμους της ιδιοκτησίας πολιτιστικών αγαθών δεν αποτελεί κλοπή. Μια σημαντική διάταξη είναι το άρθρο 3 της σύμβασης, σχετικά με την κλοπή, όπου πολύ απλά δηλώνεται ότι ο κάτοχος του πολιτιστικού αγαθού που έχει κλαπεί, το επιστρέφει. Αν και φαινομενικά δείχνει μια απλή διάταξη, είναι πολύ σημαντική γιατί αντιστρέφει τους θεμελιώδεις κανόνες Αστικού Κώδικα σε πολλές χώρες - ιδιαίτερα στην Ευρώπη - οι οποίες βάσει των δικαίων τους ευνοούσαν τον καλόπιστο αγοραστή σε σχέση με τον πραγματικό ιδιοκτήτη¹⁴⁷. Επίσης, το άρθρο 4 προβλέπει αποζημίωση στον καλόπιστο αγοραστή ο οποίος επιστρέφει τα κλοπιμαία. Η εν λόγω πρόβλεψη δεν έχει καμία επίδραση στις ΗΠΑ, όπου ο καλής πίστης αγοραστής δεν αποκτά δικαιώματα ένεκα της καλής πίστης του στα κλοπιμαία και δεν δικαιούται καμία αποζημίωση, δεδομένου ότι η Σύμβαση (τόσο στο προοίμιο όσο και στο άρθρο

¹⁴⁵ Greenfield 1989, 196-197.

¹⁴⁶ Spiegler, Kaye 2001, 121-132.

¹⁴⁷ Spiegler, Kaye 2001, 121.

9.1) καθιστά σαφές ότι δεν επρόκειτο σε καμία περίπτωση να καταργήσει τους υφιστάμενους κανόνες ή να εμποδίσει την υιοθέτηση νέων κανόνων ευνοϊκότερης αποκατάστασης ή επιστροφής από εκείνους που προβλέπονται από τη σύμβαση. Όμως η αποζημίωση ήταν μια βασική προϋπόθεση που απαιτήθηκε από τα έθνη για την αγορά της Ευρώπης και θα καταστήσει ευκολότερο για τους ενάγοντες να επιστρέψουν τα κλεμμένα αντικείμενα βάσει των διατάξεων του αστικού δικαίου, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, πλην όμως τα έθνη προέλευσης εξέφρασαν την δυσαρέσκειά τους με οποιαδήποτε διάταξη που ανταμείβει όσους εμπλέκονται στην παράνομη αγορά - ακόμη και εάν υπάρχει καλή πίστη εκ μέρους του αγοραστή. Και παρόλο που συμπεριλήφθηκαν ευνοϊκές διατάξεις που αφορούν το βάρος της απόδειξης και τη δέουσα επιμέλεια, τα έθνη προέλευσης δεν θεωρούν ότι έχουν αρκετά επιχειρήματα. Τέλος, στο κεφάλαιο 3, δίνεται για πρώτη φορά η δυνατότητα σε μια χώρα να εφαρμόσει τις απαγορεύσεις ως προς τις παράνομες εξαγωγές από άλλο κράτος.

Σαφώς, υπάρχουν αρκετά προβλήματα με τη Σύμβαση UNIDROIT ενώ η έγκρισή της δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως το τέλος, αλλά ως ένα σημαντικό βήμα στον συνεχή πόλεμο κατά του παράνομου εμπορίου. Στη Ρώμη τα κράτη κατόρθωσαν ενωθούν και να σχηματίσουν μια ομάδα ισχύος που έχει σημαντική επίδραση στο τελικό αποτέλεσμα –ήτοι τον περιορισμό του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων. Ενώ, φυσικά, η έκταση του προβλήματος ποικίλλει από χώρα σε χώρα, υπάρχει ένα κοινό πρόβλημα. Τα έθνη προέλευσης πάσχουν από τη μάστιγα της λεηλασίας ενώ παράλληλα στα έθνη της αγοράς υπάρχουν και εκείνοι που υπονομεύουν τις προσπάθειες που επιχειρούνται διεθνώς για να συρρικνωθεί η παράνομη αγορά πολιτιστικών αγαθών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ : ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΟΚΑΠΗΛΙΑΣ

4.1. Η κληρονομιά του κυκλαδικού πολιτισμού

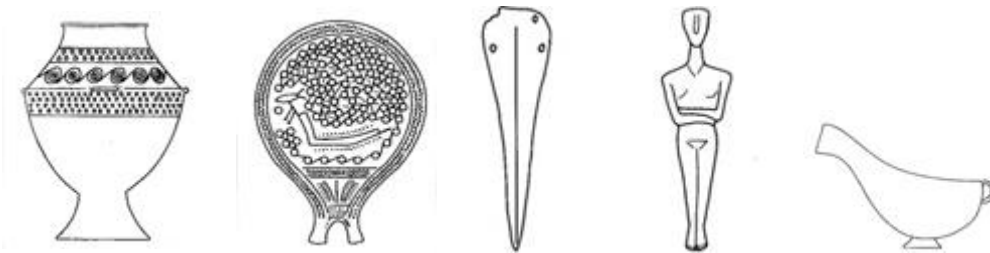
Μεταξύ περίπου 3.200 π.Χ. και 2.000 π.Χ. τα μικρά νησιά του κεντρικού Αιγαίου, που οι αρχαίοι Έλληνες αποκαλούσαν Κυκλάδες γιατί τα φαντάζονταν σκόρπια σε κύκλο γύρω από το ιερό νησί του Απόλλωνα, τη Δήλο, υπήρξαν εστία ενός ακμαίου πολιτισμού¹⁴⁸. Οι πόροι των Κυκλάδων είναι περιορισμένοι καθώς τα νησιά δεν είναι εξαιρετικά πλούσια ή γόνιμα, αν και ανάπτυξη της αμπελοργίας και η καλλιέργεια της ελιάς τα κατέστησε πιο παραγωγικά. Ούτε είναι εξαιρετικά πλούσια σε φυσικούς πόρους: ο οψιανός, βέβαια, παίζει ένα πρώιμο ρόλο και υπάρχει σμύριδα στη Νάξο και πάνω απ' όλα παντού μάρμαρο με τη διεισδυτική του επίδραση πάνω στην Κυκλαδική τέχνη. Και όμως με τους συγκεκριμένους περιορισμένους πόρους είχε διαμορφωθεί ένας τρόπος ζωής που με επιτυχία εκμεταλλεύτηκε στεριά και θάλασσα και που σαφώς χρησιμοποίησε τη δεξιοτεχνία στη ναυσιπλοΐα που είναι απαραίτητη στη νησιωτική ύπαρξη για να αναπτυχθούν εμπορικές επαφές μέσα στο Αιγαίο. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον νησιωτικής ανεξαρτησίας και θαλάσσιας επικοινωνίας αναπτύχθηκαν παραδόσεις και αξίες που καθόρισαν τις μοναδικές ιδιότητες της Κυκλαδικής τέχνης. Η τέχνη αυτή είναι μοναδική, λιτή και απέριτη, προκαλεί την φαντασία και την αισθητική, καθώς δεν μοιάζει με την τέχνη καμιάς άλλης περιοχής αυτή την εποχή¹⁴⁹.

Οι πρώτες έρευνες στις πρώιμες Κυκλάδες, μεγάλο μέρος των οποίων εστιάστηκε στα ΠΚ νεκροταφεία, πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα από τους Bent (1884), Dummler (1886) και Τσουντα (1898, 1899) και τη βρετανική αποστολή που ανέσκαψε την Φυλακωπή με εξαιρετική για την εποχή επιμέλεια (Atkinson 1904). Ύστερα από μια διακοπή στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, μια νέα φάση έρευνας πεδίου και συνθετικής εργασίας αναπτύχθηκε στις δεκαετίες του 1960 και 1970 κυρίως χάρη στη δουλειά του Caskey (1971, 1972), του Ντούμα (1972, 1977) και του Renfrew (1965, 1967, 1969, 1972). Στην συνέχεια ακολούθησε μια πραγματική έκρηξη κατά τη διάρκεια του τελευταίου τετάρτου του αιώνα, η οποία περιλάμβανε ανασκαφές επιφανείας, εκτεταμένες εξερευνήσεις, καθώς και ένα ευρύ φάσμα μελετών υλικού και αναλύσεων προέλευσης. Παρόλ' αυτά προβληματίζει η άγνοια των αρχαιολογικών συσχετισμών για το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που προέρχεται από τάφους, η σχεδόν ολοκληρωτική έλλειψη ανθρωπινων λειψάνων, η φτωχή σε γενικές γραμμές γνώση για τις πρακτικές επιβίωσης και τους έμφυλους ρόλους και η απουσία αρχαιολογικών δεδομένων για το νοικοκυριό¹⁵⁰. Το τελευταίο αυτό γεγονός οφείλεται σαφώς στις εκτεταμένες λαθρανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στα κυκλαδικά νησιά τους προηγούμενους δυο σχεδόν αιώνες.

¹⁴⁸ Ντούμας 2000, 9.

¹⁴⁹ Treuil, Darcque, Poursat, Touchais 1996, 175-177.

¹⁵⁰ Broodbank 2009.

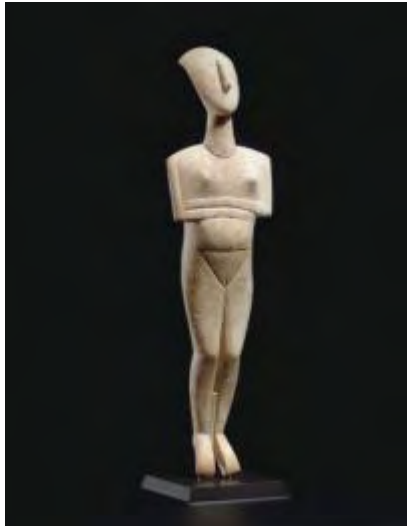
Χαρακτηριστικοί τύποι ταφικών κτερισμάτων της ΠΚ ΙΙ περιόδου
(R.L.N. Barber, *Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα 1994, σελ. 90-91, 104, 124)

Συγκεκριμένα, στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα υπήρξε μια ραγδαία αύξηση των μεγάλων δημόσιων μουσείων της Δυτικής Ευρώπης, γεγονός που οδήγησε στην αναζήτηση «θησαυρών τέχνης» στην Ελλάδα, προκειμένου να δημιουργήσουν τις συλλογές τους. Με την ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού κράτους και την μετέπειτα ίδρυση της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, καίτοι ιδρύθηκε κρατικό μουσείο στην Ερμούπολη της Σύρου, στην πρωτεύουσα των Κυκλάδων, το 1834, εξακολουθούσε να είναι εξαιρετικά δύσκολο για την ελληνική πολιτεία να ελέγξει τη λεηλασία των τάφων του Πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού. Υπήρξε μια έξαρση της άφιξης ξένων περιηγητών στα νησιά στα τέλη του 19ου αιώνα, ενώ ταυτόχρονα αυξήθηκαν και οι λαθρανασκαφές σε τάφους. Τα μαρμάρινα ειδώλια που βρέθηκαν σε τάφους, αν και περιγράφονται υποτιμητικά ως «βάρβαρα», «άσχημα», προωθούνται στα μεγάλα μουσεία της Δυτικής Ευρώπης. Οι συστηματικές λαθραίες ανασκαφές και η παραγωγή προϊόντων απομίμησης στα μέσα του 20ου αιώνα συνεχίζεται στις Κυκλάδες, ενώ ένας νέος παράγοντας προστέθηκε στον κατάλογο των κινήτρων, πρόκειται για τις αντιλήψεις περί σύγχρονης τέχνης¹⁵¹.

Πράγματι, παρατηρώντας τα κυκλαδικά ειδώλια είναι σχεδόν αδύνατο να μην τα συνδέσεις με την σύγχρονη τέχνη. Ο Κυκλαδικός πολιτισμός που αναπτύχθηκε γύρω στο 3000 π.Χ. με τα γλυπτά του άσκησε μια ισχυρή επιρροή σε σύγχρονους καλλιτέχνες όπως οι Picasso, Brancusi, Modigliani, Archipenko, Lipchitz, Giacometti, Barbara Hepworth και Henry Moore και πολλούς άλλους. Η απλή γεωμετρία των ειδωλίων έδωσε το έναυσμα στους σύγχρονους καλλιτέχνες για αναζήτηση και δημιουργία πιο καθαρών μορφών στη γλυπτική, το σχέδιο και τη ζωγραφική στην προσπάθειά τους να απαλλάξουν τη δυτική τέχνη από την κυριαρχία των διακοσμητικών στοιχείων και να στρέψουν την προσοχή στη φόρμα. Η λιτότητα, η αφαίρεση, η αρμονία και η απλότητα του υλικού που αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά της Κυκλαδικής τέχνης αποτέλεσαν στοιχεία αναστοχασμού και πραγμάτευσης για τους καλλιτέχνες του 20ου αιώνα, ενώ τα αρχέγονα σχήματα, όπως το ωειδές – που συναντάται συχνά στην μαρμαρογλυπτική των Κυκλάδων – έγιναν κοινός τόπος στη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία¹⁵².

¹⁵¹ Marthari 2001, 165.

¹⁵² Kleiner 2009, 82-83.

Φωτογραφία από: <http://www.telegraph.co.uk/culture/art/artsales/8201038/Its-not-only-modern-art-fetching-big-figures.html> (19-3-2017)

Αποτέλεσμα της ζήτησής τους ήταν η αύξηση του εμπορίου τέχνηργων του πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού στην διεθνή αγορά τέχνης. Τον Δεκέμβριο του 2010 το ειδώλιο της φωτογραφίας πουλήθηκε από τον οίκο δημοπρασιών Christie's αντί του ποσού των 16,9 εκ. δολλαρίων, ενώ το 2015 άλλο κυκλαδικό ειδώλιο γυναικείας μορφής πουλήθηκε από τον ίδιο οίκο δημοπρασιών για 87,500 δολάρια¹⁵³.

Η αρχαιοκαπηλία στις Κυκλάδες έφτασε στο αποκορύφωμά της κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960¹⁵⁴ όταν λαθραίες ανασκαφές έγιναν σχεδόν «συστηματικές». Σε πολλές περιπτώσεις, απασχολήθηκαν εργάτες, προκειμένου να επιταχυνθεί η διαδικασία. Παράλληλα, η παραγωγή προϊόντων απομίμησης απογειώθηκε¹⁵⁵. Έτσι, τα κυκλαδικά ειδώλια και άλλα τέχνηργα, αυθεντικά ή πλαστά, πλημμύρισαν μουσεία και ιδιωτικές συλλογές της Ελλάδας και του εξωτερικού. Οι αρχαιολόγοι που υπηρετούν στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, ο Νικόλαος Ζαφειρόπουλος (Έφορος Αρχαιοτήτων), ο Χρίστος Ντούμας, η Φωτεινή Ζαφειροπούλου και ο Κωνσταντίνος Τσάκος (τότε Έφοροι Αρχαιοτήτων), διεξήγαγαν έναν άνισο πόλεμο σε πολλά μέτωπα εναντίον των λαθραίων εκσκαφών. Τα νησιά των Κυκλάδων ανασκάφηκαν παράνομα από άκρη σε άκρη, από ξένους και ντόπιους λαθρανασκαφείς. Το τρίγωνο Αμοργός-Νάξος-Ίος, στο κέντρο του οποίου βρίσκονται οι Μικρές Κυκλάδες, συμπεριλαμβανομένης της Κέρου, ήταν ο κύριος στόχος αυτής της δραστηριότητας¹⁵⁶.

4.1.2. Τα κυκλαδικά ειδώλια – Σιωπηλοί μάρτυρες του παρελθόντος

Σε όλη την περίοδο του πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού, υπάρχει μια πλούσια σειρά αγαλματιδίων, συνήθως από μάρμαρο, που αποτελούν μία από τις πλέον χαρακτηριστικές και γνωστές δημιουργίες των Κυκλάδων. Με μέσο ύψος από 20 έως 30 εκ., ανακαλύπτονται σχεδόν πάντοτε σε τάφους, όπου σ' ένα μόνο νεκρό μπορούν

¹⁵³ Βλ. <http://blogs.barrons.com/penta/2016/03/26/antiquities-buying-tips/?mod=BOLBlog> (19-3-2017).

¹⁵⁴ Doumas 1991, 28.

¹⁵⁵ Marthari 2001, 167.

¹⁵⁶ Στο ίδιο.

να αντιστοιχούν πολλά ειδώλια. Συνήθως παριστάνουν μια όρθια γυναικεία μορφή, προφανώς γυμνή (στην πραγματικότητα η εντύπωση αυτή μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι τα χρώματα έχουν εξαφανιστεί), με τα χέρια σταυρωμένα ή διπλωμένα στο στήθος. Οι γραμμές ωστόσο είναι γεωμετρικές, η μορφή επίπεδη και η ανατομία αποδίδεται σχηματικά. Μερικές φορές, τα δηλωμένα με απλή πλαστικότητα χαρακτηριστικά, οι εγχαράξεις οι ενθέσεις ή τα ίχνη χρώματος υπογραμμίζουν ορισμένες λεπτομέρειες. Άλλα ειδώλια, σπανιότερα, παριστάνουν μια ανδρική μορφή, άλλοτε όρθια, άλλοτε καθιστή. Η σημασία και η χρήση των κυκλαδικών ειδωλίων εξακολουθούν να προβληματίζουν τους αρχαιολόγους. Οι Κυκλαδίτες δεν άφησαν γραπτά τεκμήρια κι έτσι η ερμηνεία τους βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε αρχαιολογικά δεδομένα και λογικές υποθέσεις. Ωστόσο οι ανασκαφικές μαρτυρίες είναι κι αυτές ελλιπείς λόγω της εκτεταμένης λαθρανασκαφής των αρχαιολογικών θέσεων όπως ειπώθηκε. Έστω, όμως, και με αυτά τα ελλιπή ανασκαφικά δεδομένα φαίνεται ότι τα ειδώλια προέρχονται από τάφους. Για τον λόγο αυτό, η χρήση τους συνδέεται συνήθως με ταφικές τελετουργίες, αν και οι ερμηνείες που έχουν προταθεί ποικίλλουν. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ούτε τη θέση ούτε τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες βρέθηκαν πολλά από τα ειδώλια. Μόνο μπορούμε να συμπεράνουμε ότι είχαν χρησιμεύσει ως ταφικά κτερίσματα, αφού τα περισσότερα από αυτά που έχουν βρεθεί σε συστηματικές ανασκαφές, προέρχονται από τάφους. Συνεπώς πρέπει να θεωρείται μάλλον βέβαιο, πως τα ειδώλια που κοσμούν σήμερα μουσεία και συλλογές στον κόσμο ολόκληρο, όσα δεν είναι κίβδηλα, αρχικά είχαν τοποθετηθεί μέσα σε τάφους ως κτερίσματα των νεκρών. Η μελέτη των ειδωλίων αποκαλύπτει την ύπαρξη μεμονωμένων καλλιτεχνών ή τουλάχιστον, τοπικών εργαστηρίων. Ορισμένα ειδώλια που στη γενική τους εμφάνιση ανήκουν στους χαρακτηριστικούς τύπους της Κυκλαδικής γλυπτικής, διαθέτουν χαρακτηριστικά που τα κατατάσσουν σε ιδιαίτερες ομάδες και θα μπορούσαν να αποδοθούν σε συγκεκριμένους γλύπτες ή εργαστήρια. Για τις ομάδες αυτές έχει ήδη μιλήσει ο Renfrew και για μεμονωμένους καλλιτέχνες η Getz-Preziosi¹⁵⁷.

Η πλειοψηφία των ειδωλίων είναι γυμνές μορφές με διπλωμένα χέρια, ως εκ τούτου, το ακρωνύμιο FAFs (Folded-arm Figures ή ειδώλια με διπλωμένους βραχίονες). Λεπτά και αφηρημένα σε απόδοση, οι μόνες σκαλιστές λεπτομέρειες συχνά είναι μια τριγωνική μύτη, μικρό στήθος, και ένα χαραγμένο ηβικό τρίγωνο. Αν και οι FAF είναι σχεδόν πάντα γυναικείες μορφές, στην πραγματικότητα, τα σεξουαλικά χαρακτηριστικά δεν είναι πάντα σαφή. Υπάρχουν πολλά FAF, ωστόσο, χωρίς χαραγμένο ηβικό τρίγωνο και το στήθος είναι συχνά μικρό ή λείπει, και έτσι θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει τη σεξουαλική ταυτότητά τους. Ίχνη βαφής δείχνουν ότι η ηβική περιοχή ήταν συχνά βαμμένη μπλε¹⁵⁸. Τα κεφάλια τους γέρνουν ελαφρώς προς τα πίσω, τα γόνατα λυγισμένα και τα πόδια τους κλίνουν προς τα κάτω καθιστώντας αδύνατο για αυτά να σταθούν στα δικά τους. Ως εκ τούτου, οι περισσότεροι καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι σκοπός του ήταν να ξαπλώσει, να συγκρατείται ενάντια σε έναν τοίχο, ή να μεταφερθούν για έκθεση. Οι αριθμοί κυμαίνονται σε μέγεθος από λιγότερο από 10 εκατοστά περίπου σε φυσικό μέγεθος, αν και η πλειοψηφία τους είναι περίπου 30 εκατοστά ενώ έχουν βρεθεί και ειδώλια ύψους 90 εκατοστών¹⁵⁹. Περιστασιακά απεικονίζονται ως έγκυος ή δείχνουν αυτό

¹⁵⁷ Getz-Preziosi 1981, 5-33.

¹⁵⁸ Hendrix 1997-1998, 4-15.

¹⁵⁹ Barber 1983, 10-14ς

που οι μελετητές μερικές φορές προσδιορίζουν ως σημάδια μετά τον τοκετό. Ο τύπος του άντρα FAF είναι εξαιρετικά σπάνιος. Πράγματι, όταν εμφανίζονται ανδρικές φιγούρες αυτές ανήκουν γενικά σε ασυνήθιστους γλυπτικούς τύπους όπως μουσικοί (λύρα ή αυλός). Έχουν βρεθεί λοιπόν, ανδρικές μορφές σε δράση αναπαριστώντας μουσικούς-πολεμιστές-πότες, αρκετοί μουσικοί είναι όρθιοι (αυλιστές) ή καθιστοί (αρπιστές), άνδρας που φέρει κύπελλο, αρκετά δείγματα του Κυνηγού-Πολεμιστή –με ταινία στον ώμο ενώ κάποιοι φέρουν ζώνες ή παραξιφίδες-, επίσης καθιστά γυναικεία ειδώλια με διπλωμένα χέρια-σε σκαμνιά ή καρέκλες, ομάδα τριών –όπου δυο στηρίζουν τρίτο στα ανοιγμένα χέρια τους-, και μοντέλα πλοίων στον Μόλυβδο της Νάξου¹⁶⁰.

4.1.3. Το ζήτημα της χρήσης και του συμβολισμού των ειδωλίων

Το ζήτημα της χρήσης για την οποία κατασκευάστηκαν τα κυκλαδικά ειδώλια και του συμβολισμού τους παραμένει τόσο ιδιαίτερα συναρπαστικό όσο και δυσεπίλυτο. Συναρπαστικό, διότι είναι το στοιχείο του υλικού πολιτισμού, μέσω του οποίου ελπίζουμε να προσεγγίσουμε πιο στενά τις ανθρώπινες ευαισθησίες εκείνων των πρώιμων νησιωτών, τόσο μακριά από εμάς μέσα στο χρόνο. Δυσεπίλυτο, γιατί σχεδόν η κάθε ερμηνεία που έχει να κάνει σχετικά με τη χρήση τους είναι αμφίβολη. Παραμένει υπόθεση πολλών ερευνών εάν τα ειδώλια είναι απλές απεικονίσεις των ανθρώπων του κόσμου του παρελθόντος και των πεποιθήσεών τους. Κάποτε ήταν ευρέως διαδεδομένη η πίστη ότι τα μοτίβα σε ταφική πρακτική ήταν άμεσες αντανάκλασεις της κοινωνικής δομής και οργάνωσης. Μέχρι και σήμερα εξακολουθεί να τίθεται και να απασχολεί το ερώτημα περί νεκρικής ή μη χρήσης των ειδωλίων. Η εναπόθεσή τους στους τάφους ήταν σκόπιμη ή αποτελούσαν απλά ίσως προσωπικά είδη νεκρού; Εάν υπήρχε πίστη σε μια μετά θάνατον ζωή, τα ειδώλια αποσκοπούσαν στην χρήση τους από τον νεκρό ή τον υπηρετούν εκεί σαν υπηρέτες; Εάν τα ειδώλια δεν εξυπηρετούσαν τους ανωτέρω σκοπούς μήπως ήταν δώρα προς τους θεούς που ελέγχουν την μοίρα των ανθρώπων; Σε όποια ερμηνεία και αν προβούμε πρέπει να λάβουμε υπόψη τον εξελιγμένο χαρακτήρα ειδωλίων, ότι η πλειονότητα αυτών ήταν γυναικείες μορφές και έχουν βρεθεί σε τάφους που δεν είναι δυνατός ο προσδιορισμός τους εάν ανήκαν σε άντρα ή γυναίκα. Τι αντιπροσώπευαν λοιπόν τα ειδώλια; Γιατί πλάσθηκαν όπως πλάσθηκαν; Δυστυχώς οι εκτεταμένες λαθρονασκαφές στην περιοχή των Κυκλάδων, ιδιαίτερα στα νεκροταφεία της πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού, για την εύρεση ειδωλίων με την παράλληλη απώλεια των αρχαιολογικών δεδομένων, θέτει δυσκολίες στην συστηματική μελέτη αυτών και στην περαιτέρω ερμηνεία τους.

4.1.4. Οι ερμηνευτικές δυσχέρειες

Ο Peter J. Ucko¹⁶¹ το 1968 δημοσιεύοντας την διδακτορική του διατριβή στην οποία περιλάμβανε έναν κατάλογο ειδωλίων, με περιγραφικές λεπτομέρειες σπάνιες την εποχή εκείνη για αυτό το είδος του υλικού, θεώρησε ότι είναι «καταδικασμένη» να αποτύχει κάθε προσπάθεια των αρχαιολόγων να ανανοηματοδοτήσουν τα υποκειμενικά κίνητρα ή συναισθήματα που ενέπνευσαν την αποκάλυπτη πράξη του ανθρώπου του παρελθόντος, τα αποτελέσματα της οποίας και μόνο επιβιώνουν στο

¹⁶⁰ Renfrew 1983, 24-35.

¹⁶¹ Ucho 1969, 262-280.

αρχαιολογικό αρχείο. Ο Bailey¹⁶² εξετάζοντας τα κυκλαδικά ειδώλια, θεωρεί ότι για να υπάρξει μια επιτυχή ερμηνεία τους θα πρέπει να δοθεί ένας ορισμός που να προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά τους και να εστιάζει την προσοχή σε αυτούς τους κρίσιμους σωματικούς και αντιληπτικούς μηχανισμούς που κάνουν τα ειδώλια αντικείμενο εργασίας, καίτοι κανείς δεν μπορεί να αποφύγει την πάλη με το βασικό ζήτημα της εξουσίας των οπτικών μέσων στη διαμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας (δηλαδή η ιδιαίτερη εκφραστικότητα της παράστασης του υλικού πολιτισμού και των ειδικών στοιχείων των ανθρωπόμορφων ειδώλων ως ενεργά στοιχεία στην κοινωνική διαχείριση). Ο Renfrew¹⁶³ πιστεύει ότι η χειρονομία είναι κρίσιμη για τη λειτουργία και την έννοια του γλυπτού, τα μικρότερα ειδώλια τα θεωρεί πιστούς ως μια ιερή χειρονομία όταν συναντώνται με μεγαλύτερα ειδώλια που υποστηρίζει ότι είναι θεότητες. Αν τα ειδώλια αυτά εξυπηρετούν πολλαπλούς σκοπούς κατά τη διάρκεια της χρήσης τους, ίσως αυτή η χειρονομία δημιουργήθηκε λόγω της δυνατότητάς της για πολλαπλές ερμηνείες. Στη δημοσίευσή του για τα ειδώλια στην Κέα ο Caskey¹⁶⁴ έχει υποστηρίξει ότι τα ειδώλια ήταν κάτι ευχάριστο για τους κατοίκους και χρήσιμα κατά κάποιο τρόπο, γι' αυτό και σε διάφορες κοινότητες ήταν σύνηθες να τα τοποθετούν, μαζί με άλλες προσφορές ειδών οικιακής χρήσης, στους τάφους των νεκρών.

Ο J.L. Davis το 1984 στο άρθρο του «A Cycladic Figure in Chicago and the Non-funeral Use of Cycladic Marble Figures»¹⁶⁵ παραθέτοντας πίνακες από θραύσματα που βρέθηκαν στην Αγία Ειρήνη και Φυλακωπή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εξήγηση της τυχαίας ζημιάς και απώλειας δεν είναι μια πολύ ικανοποιητική για το είδος των θραυσμάτων που έχουν ανακτηθεί από τους αρχαιολογικούς χώρους της Αγίας Ειρήνης και της Φυλακωπής. Το σύνολο των θραυσμάτων είναι πολύ μεγάλο για να δικαιολογείται λόγω απώλειας και καταστροφής και μόνο ένα μικρό δείγμα αυτών παρουσιάζει ενδείξεις επιδιόρθωσης. Από την έρευνά του συμπεραίνει ότι αν τα ειδώλια είχαν αυστηρά ταφικές χρήσεις, ο αριθμός των ειδωλίων που βρέθηκαν στην Αγία Ειρήνη φαίνεται πάρα πολύ μεγάλος για να εξηγηθεί ως αποτέλεσμα των καταστροφών. Δεύτερον, η ρήξη και η απώλεια μέσα από διάφορες οικιακές ατυχίες αποτυγχάνουν να εξηγήσουν το μέγεθος των κατεστραμμένων ειδωλίων που βρέθηκαν στη Φυλακωπή και Αγία Ειρήνη, και, κατ' επέκταση, δεν εξηγεί την παρουσία των ελλειμματικών ειδωλίων (λείπουν μεγάλα κομμάτια) στους κυκλαδίτικους τάφους. Οι υποστηρικτές της μη-νεκρικής χρήσης των μαρμάρινων ειδωλίων έχουν υποθέσει ότι η παρουσία των κατεστραμμένων ειδωλίων σε τάφους αποδεικνύει ότι τα ειδώλια χρησιμοποιήθηκαν από τους ζωντανούς πριν χρησιμοποιηθούν ως κτερίσματα.

Είναι σαφές ότι, υπό το φως αυτών των πιθανών εναλλακτικών εξηγήσεων, η σημασία των σπασμένων ειδωλίων δεν είναι καθόλου προφανής, και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απλή ένδειξη για τη μη νεκρική χρήση τους. Έχει ήδη υποστηριχθεί, ότι ίσως υπήρχε μια τελετή που να περιλαμβάνει το εκ προθέσεως σπάσιμο των ειδωλίων. Ο Renfrew αναφερόμενος στα ειδώλια θεωρεί ότι πρόκειται για μια εικόνα λατρείας που τα καθιστούν αντικείμενο λατρείας αφού ως τέτοια συνήθως αναπαριστούν μια θεότητα, ή τουλάχιστον μια συμβολική έκφραση της θείας φύσης

¹⁶² Bailey 1996, 291-295.

¹⁶³ Renfrew 1983, 24-35.

¹⁶⁴ Caskey, 1971, 113-126.

¹⁶⁵ Davis 1984, 15-23.

ή παρουσίας. Τα ατομικά ειδώλια πιθανόν να μην είχαν σε γενικές γραμμές κατασκευαστεί ειδικά κατά τη στιγμή του θανάτου. Αν είχαν θεωρηθεί ως εξοπλισμός χρήσιμος, θα πρέπει να ήταν επειδή ήταν κατά κάποιον τρόπο ήταν χρήσιμο κατά τη διάρκεια της ζωής. Αυτή η χρήση, είναι πιθανό να υπήρξε στο πλαίσιο των θρησκευτικών πεποιθήσεων και ίσως του τελετουργικού¹⁶⁶. Ο Barber δίνει έμφαση σε πτυχές των ειδωλίων που ο ίδιος πιστεύει ότι είναι σημαντικές για την ερμηνεία τους, αντί να προτείνει μια γενική εξήγηση. Υποστηρίζει ότι η τυποποίηση της FAF, τα χαρακτηριστικά που επιλέγονται για έμφαση, η παραγωγή σε ανθεκτικά υλικά ίσως από ειδικούς τεχνίτες, η περιορισμένη χρονολογική σειρά (ουσιαστικά Πρωτοκυκλαδική I και Πρωτοκυκλαδική II), και η εξαφάνισή τους στην Πρωτοκυκλαδική III όλα απαιτούν εξήγηση. Εξετάζοντας τη χρήση των ειδωλίων στο Αιγαίο νωρίτερα αλλά και αργότερα, καθώς και ανθρωπολογικά στοιχεία, ο Barber¹⁶⁷ προτείνει ότι τα ειδώλια είναι σημαντικά για την κοινότητα κατά τη διάρκεια ενός τελετουργικού και πιθανώς παρίσταναν θεότητες, καθώς και πιστούς.

Η Sherratt¹⁶⁸ εστιάζει σε συγκεκριμένες πτυχές των ειδωλίων που είναι αξιοσημείωτες. Προβληματίζεται πάνω στη χειρονομία με το διπλωμένο χέρι, σημειώνει την ομοιότητά του με μια πόζα που ενστικτωδώς ταυτίζεται με μητέρες που «λικνίζουν τα μωρά τους» και αναρωτιέται αν η χειρονομία θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μια υπόσχεση για μελλοντική γονιμότητα. Το συνεπές λευκό ή απαλό χρώμα της γλυπτικής των υλικών (κυρίως μάρμαρο, αλλά και κοχύλι, κόκαλο, ελεφαντόδοντο και μόλυβδο), μπορεί να υποδεικνύει «το ιδανικό της χλωμό δέρμα ως διακριτικό σήμα της γυναικείας κατάστασης». Περαιτέρω παρατηρεί μια μετατόπιση της έμφασης από «steatorgyia» σε νεολιθικά στοιχεία σε εφηβική λεπτή μορφή, ανακλινόμενα ειδώλια με μικρό στήθος. Συνοψίζοντας αυτές τις παρατηρήσεις, η Sherratt ερμηνεύει τη λειτουργία τους στο πλαίσιο της εξωγαμίας όπου η απόκτηση γυναικών από τα άλλα νησιά (είτε με ανταλλαγή ή με άσκηση εξουσίας) ήταν ένα μέρος της αρσενικής ελίτ ιδεολογίας.

Ο G.L.Hofman¹⁶⁹ λαμβάνοντας υπόψη τη συχνότητα με την οποία προγονικές τελετουργίες συμβαίνουν σε όλο τον κόσμο στις αρχές δημιουργίας των κοινωνιών με συγκεκριμένο γεωγραφικό προσδιορισμό, προτείνει ότι τα ειδώλια τύπου FAF ήταν μέρος προγονικών τελετουργιών που ασκούνταν από Κυκλαδίτες. Ένας από τους σκοπούς της εν λόγω τελετουργίας θα είναι η ενσωμάτωση των διαφόρων ομάδων στο νησί που θα πρέπει να διατηρήσει τους δεσμούς κατά την εξωγαμία. Ένας άλλος σκοπός θα μπορούσε να συνδέεται με καταγωγές ή με ομάδες που θεμελιώνουν αξιώσεις κατοχής στην επικράτεια, ιδιαίτερα απαραίτητο σε μια περιοχή όπου η ύπαρξη μικρής γεωργικής γης καθιστούσε τα κληρονομικά δικαιώματα στη γη σημαντικά. Η υπεροχή των γυναικείων μορφών μπορεί να σημαίνει ότι οι γυναίκες στην κυκλαδίτικη κοινωνία ήταν οι κύριοι φορείς της τελετουργικής διαδικασίας. Το μεγάλο μέγεθος και το σκληρό υλικό (μάρμαρο), καθώς και η χρήση τους σε ορισμένες ταφές, είναι σύνηθες φαινόμενο για τα προγονικά ειδώλια. Η συντριπτική πλειοψηφία των κανονικών κυκλαδικών ειδωλίων είναι θηλυκά και πιθανώς αντανakλά ένα σημαντικό ρόλο τελετουργικό για τις γυναίκες στον κυκλαδικό πολιτισμό, ενώ η παρουσία των ζωγραφισμένων

¹⁶⁶ Renfrew 1984, 25-35.

¹⁶⁷ Barber 1983, 10-14.

¹⁶⁸ Sherratt 2000.

¹⁶⁹ Hoffman 2002, 525-550.

στοιχείων ως πενθούντες μπορούν να δείξουν «ένα διαπρεπή ρόλο των γυναικών στην ταφική τελετουργία» (ένα ρόλο παρόμοιο με εκείνο οποία οι γυναίκες έπαιξαν και συνεχίζουν να παίζουν στις ελληνικές κηδείες).

4.1.5. Αρχαιολογικό πλαίσιο και ειδώλια

Για να κατανοήσουμε τα ειδώλια θα πρέπει να διερευνήσουμε συστηματικά τους τρόπους με τους οποίους έχουν κατατεθεί στα αρχαιολογικά στρώματα μέσα σε οικισμούς. Για κάθε ερμηνεία υπάρχουν επιχειρήματα άλλοτε ισχυρά και άλλοτε αδύναμα. Ωστόσο, καμιά από τις ανωτέρω θεωρίες δεν υποστηρίζεται με τέτοια επιχειρηματολογία που να αποκλείει εντελώς τις άλλες ερμηνείες, λόγω των λιγοστών πληροφοριών που διαθέτουμε από συστηματικές ανασκαφές. Καθώς οι αρχαιολογικές συνάψεις των ειδωλίων παρέχουν, στην πραγματικότητα, λίγες ενδείξεις για τις χρήσεις τους, η δυσκολία στην ερμηνεία τους εντείνεται από το γεγονός ότι η πλειοψηφία τους προέρχεται από λαθρανασκαφές όπου οποιοδήποτε αρχαιολογικό δεδομένο έχει καταστραφεί. Το συμπέρασμα είναι ότι δεν υπάρχει σαφής απόδειξη για τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους τα ειδώλια από μάρμαρο χρησιμοποιήθηκαν σε οικισμούς των Κυκλάδων.

Οι αντιλήψεις της σύγχρονης τέχνης που προώθησαν την εκτίμηση των απλών, αφηρημένων, πρωτόγονων έργων τέχνης, έθεσαν τα κυκλαδίτικα κτερίσματα, και ιδιαίτερα τα ειδώλια, πρωτίστως ως έργα τέχνης και μόνο δευτερευόντως -ή και καθόλου- ως αρχαιολογικά κατάλοιπα, δηλαδή ως φορείς μεμονωμένων και πάντως αποκλειστικά αισθητικών πληροφοριών εντός απώτερου παρελθόντος. Η αύξηση της ζήτησής τους στη διεθνή αγορά τέχνης, παραμέρισε οποιαδήποτε ανησυχία για τη γνώση της χρήσης τους ως απόρροια των αρχαιολογικών συγκεκριμένων τους («context») και αποτέλεσε ένα νέο παράγοντα που οδήγησε σε συστηματικές λαθραίες ανασκαφές, αλλά και την παραγωγή σύγχρονων προϊόντων απομίμησης. Η τάση να θεωρούνται τα αντικείμενα του κυκλαδικού πολιτισμού, τα περισσότερα από τα οποία είναι άγνωστης προέλευσης, και κυρίως τα μαρμάρινα ειδώλια, ως έργα «υψηλής τέχνης» εκτίναξε το ενδιαφέρον των συλλεκτών και των μουσείων για να αυξήσουν τις ήδη υπάρχουσες συλλογές τους από κυκλαδικά αντικείμενα -και ειδικότερα των ειδωλίων- αλλά και να δημιουργηθούν νέες συλλογές.

Τα κυκλαδικά ειδώλια, όταν προβάλλονται στις προθήκες των μουσείων ως σημαντικά έργα τέχνης που ενέπνευσαν σύγχρονους δημιουργούς, καθίστανται σημαντικά αυτά τα ίδια και δεν γίνονται, ως θα όφειλαν, φορείς πληροφοριών για τον προϊστορικό πολιτισμό που τα φιλοτέχνησε. Η οργάνωση των μουσείων και των εκθέσεων με τέτοιο τρόπο προτρέπει τους αρχαιολόγους να ληλατούν τάφους προκειμένου να ανακαλύψουν και άλλα ειδώλια ή άλλα αντικείμενα. Μέσα από την μελέτη της εκτεταμένης αρχαιοκαπηλίας των κυκλαδικών νεκροταφείων με βασικά «θύματα» τα κυκλαδικά ειδώλια γίνεται κατανοητό ότι η κύρια σημασία των τέχνηργων ως πολιτιστικών αγαθών έγκειται στις πληροφορίες που τα ίδια παρέχουν για το ανθρώπινο παρελθόν, όταν οι πληροφορίες που κομίζουν συνεξετάζονται και αποκτούν σημασία από το περιβάλλον τους, όπως αυτό τεκμηριώνεται μέσω της συστηματικής ανασκαφικής έρευνας και της προσεκτικής δημοσίευσης. Όταν, επομένως, τα αρχαιολογικά ευρήματα αποχωρίζονται από το πλαίσιο τους, χωρίς καμία τεκμηρίωση για το περιβάλλον μέσα στο οποίο βρέθηκαν, χάνεται για πάντα ένα πλήθος σημαντικών πληροφοριών για τον ανθρώπινο πολιτισμό και το παρελθόν του.

Καταλήγοντας, αξίζει να γίνει αναφορά σε ένα σημαντικό Έλληνα αρχαιολόγο που έδρασε στην περιοχή των Κυκλάδων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι και μεταπολεμικά, τον Άγγελο Μπατάλη, ο οποίος γεννήθηκε στην Ίο το 1885 και πέθανε το 1953. Υπήρξε γνωστός με το παρατσούκλι του «Νιώτης» (κυριολεκτικά «ο άνθρωπος από την Ίο») στη Σίκινο και τα γύρω από την Ίο νησιά, που αποτέλεσε και το κέντρο των παράνομων ανασκαφών του¹⁷⁰. Στο επάγγελμα ήταν τσαγκάρης αλλά από νεαρή ηλικία άρχισε να ασχολείται με το υπόκοσμο καθώς ασχολείται συστηματικά με το καλλιέργεια της παπαρούνας για παραγωγή οπίου και την πώληση χασίς, ενώ παράλληλα ασχολείται και με την αρχαιοκαπηλία. Μυήθηκε στην τελευταία από γνωστούς αρχαιολόγους στην Αθήνα όπου διέμενε για κάποιο χρονικό διάστημα και σύχναζε στην περιοχή Μοναστηράκι της πρωτεύουσας. Κατά την επιστροφή του στην Ίο, εργάστηκε γι' αυτούς. Αναζητούσε οποιοδήποτε είδος αρχαιοτήτων για το οποίο υπήρχε ζήτηση στην αγορά – Πρωτοκυκλαδική και Κλασική περίοδο, Βυζαντινές εικόνες - αλλά ιδιαίτερα ενδιαφερόταν για Πρωτοκυκλαδικούς τάφους. Συνήθως προσλάμβανε αγρότες ως εργάτες για να ερευνούν όρμους και όχθες ρεμάτων σημεία όπου συνηθιζόταν να υπάρχουν πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία. Δυστυχώς πολλά από τα πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία της Ίου έχουν ανασκαφεί παράνομα από τον Άγγελο και άλλους. Ένα άλλο από τα ταλέντα του ήταν γλυπτική, στην οποία υπήρξε αυτοδίδακτος. Στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό εάν τα συνδυάσει κανείς με τις παράνομες ανασκαφές. Έργα του Μπατάλη με σύγχρονα θέματα ακόμα και σήμερα υπάρχουν στην Ίο. Οι ντόπιοι επιμένουν ότι δημιούργησε πολλά προϊόντα απομίμησης, τα οποία πούλησε σε υψηλή τιμή μαζί με πρωτότυπα έργα. Συγγενής του Μπατάλη επέδειξε στην Μαρίζα Μαρθάρη, αρχαιολόγο, ημιτελές ειδώλιο που φιλοτέχνησε ο Άγγελος με το χέρι. Σύμφωνα με την προσωπική αναφορά του ιδίου προσώπου, ο Άγγελος χρησιμοποιούσε για την αντιγραφή γνήσια ειδώλια και στη συνέχεια έθαβε τις απομιμήσεις στην αυλή του απομονωμένου σπιτιού του στη χώρα, ώστε να αποκτήσει μια πατίνα, προτού τα πωλήσει. Αναρωτιέται κανείς πόσα από τα ειδώλια που κοσμούν μουσεία και ιδιωτικές συλλογές είναι τα έργα του.

4.2. Η αποδόμηση ενός μνημείου ως αποτέλεσμα αρχαιοκαπηλίας

4.2.1 Η πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου

Η αρχαιολογική κληρονομιά της Κύπρου βρέθηκε στο στόχαστρο των αρχαιοκαπήλων ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, όταν οι κυνηγοί θησαυρών όλων των ειδών, καλυπτόμενοι πίσω από τη μάσκα της «αρχαιολογικής έρευνας», στέρησαν από το νησί ορισμένους από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς θησαυρούς. Συστηματικές αρχαιολογικές έρευνες ξεκίνησαν ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα¹⁷¹, και έκτοτε ένας πλούτος πληροφοριών και αρχαιολογικών θησαυρών, που καλύπτει μια περίοδο από την ένατη χιλιετία π.Χ. μέχρι το τέλος της αρχαιότητας, έχει προκύψει¹⁷². Τα αρχαιολογικά ευρήματα και η

¹⁷⁰ Marthari 2001, 161. Πρόκειται για προσωπική αναφορά της Μ. Μαρθάρη που μεταφέρει προσωπική της εμπειρία από τις επισκέψεις της στην Ίο κατά την δεκαετία του '80.

¹⁷¹ Murray, Smith, Walters 1970.

¹⁷² Hadjisavvas 2001, 135.

δημοσιότητα που ακολούθησαν την έρευνα που διεξήχθη από τη σουηδική ανασκαφική ομάδα¹⁷³ μεταξύ 1927 και 1931 αύξησαν το ενδιαφέρον των πλουσίων για τις αρχαιότητες. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα μόνο μία πλούσια κυπριακή οικογένεια διέθετε ιδιωτική συλλογή (Δημητρίου Περίδη), ενώ από το 1935, τη χρονιά της ίδρυσης του Τμήματος Αρχαιοτήτων, ο θεσμοθετηθείς νόμος επέβαλε κάθε συλλέκτης να καταθέσει στο Διευθυντή του Τμήματος έναν λεπτομερή κατάλογο των αρχαιοτήτων που βρισκόταν στην κατοχή του¹⁷⁴. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου παρατηρήθηκε μια αύξηση λεηλασιών σε τάφους σε όλο το νησί, γεγονός που αποδόθηκε στις κακές οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή¹⁷⁵. Τα περισσότερα από τα παράνομα αποκτημένα αντικείμενα εξήχθησαν από υψηλόβαθμους αξιωματούχους και διπλωμάτες στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κύπρου το 1960 ο λαός της μεγαλονήσου ανέλαβε, για πρώτη φορά, την ευθύνη για την προστασία της πολιτιστικής του κληρονομιάς¹⁷⁶. Το ενδιαφέρον για τη συλλογή αρχαιοτήτων αυξήθηκε σημαντικά μεταξύ των Κυπρίων, κυρίως χάρη στην υπερηφάνεια για το ένδοξο παρελθόν της χώρας τους, καθώς συνεχώς νέα δεδομένα έρχονταν στο φως ως αποτέλεσμα της εντατικοποίησης των αρχαιολογικών ανασκαφών. Μεταξύ 1960 και 1964, εν μέσω διακοινοτικών ταραχών που οδήγησαν στη δημιουργία ενός αριθμού τουρκικών θυλάκων σε όλο το νησί, συστηματική λεηλασία δεν καταγράφηκε. Όμως σε ορισμένους θύλακες που βρίσκονταν έξω από τον νομικό έλεγχο της Δημοκρατίας της Κύπρου, και σε περιοχές με πολύ πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα, δηλαδή στις επαρχίες της Πάφου, Λεμεσού, Αμμοχώστου και Κερύνειας, ολόκληρα αρχαία νεκροταφεία και ιερά καταστράφηκαν¹⁷⁷. Αριστουργήματα της τέχνης της Χαλκολιθικής περιόδου από την Πάφο εμπλούτισαν τοπικές συλλογές και παγκοσμίου φήμης μουσεία. Από το 1964 έως το 1973 η παράνομη εξαγωγή αρχαιοτήτων ήταν έντονη αφού υπήρχε στενή συνεργασία μεταξύ Τούρκων αρχαιοκάπηλων και Ελλήνων μεσαζόντων και συλλεκτών.

Η πιο σοβαρή καταστροφή, ωστόσο, που έπληξε την αρχαιολογική κληρονομιά της Κύπρου ήταν η τουρκική εισβολή του 1974 και η κατοχή του βόρειου τμήματος του νησιού. Υπήρξε μια συστηματική και σε κάποιο βαθμό «επίσημη» λεηλασία, με την «ευλογία» του κατοχικού στρατού όπως προέκυψε ολοκάθαρα από την μελέτη των αρχείων που διατηρούσε ο Τούρκος Aydin Dikmen¹⁷⁸. Ο Dikmen συνελήφθη στο Μόναχο από τη Γερμανική αστυνομία βάσει πληροφοριών που έλαβε η Κυπριακή Αστυνομία από ορισμένους συνεργάτες του. Στο διαμέρισμα του Dikmen βρέθηκαν κλεμμένοι εκκλησιαστικοί θησαυροί και άλλες αρχαιότητες από το κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου, συμπεριλαμβανομένων περισσότερων από τριάντα τμημάτων τοιχογραφιών από την εκκλησία του Χριστού του Αντιφωνητή (τέλη του 15^{ου} αιώνα) καθώς και ένα ψηφιδωτό του 6^{ου} αιώνα με τον Άγιο Θωμά, ένα από τα ελλείποντα ψηφιδωτά από την αψίδα του ναού της Κανακαριάς.

¹⁷³ *The Swedish Expedition* 1940.

¹⁷⁴ Βλ. http://www.mcw.gov.cy/mcw/da/da.nsf/DMLhistory_gr/DMLhistory_gr?OpenDocument (27-12-2016)

¹⁷⁵ Hadjisavvas 2001, 135.

¹⁷⁶ Βλ. http://www.mcw.gov.cy/mcw/da/da.nsf/DMLhistory_gr/DMLhistory_gr?OpenDocument (27-12-2016).

¹⁷⁷ Hadjisavvas, 1991.

¹⁷⁸ Hadjisavvas 2001, 136. Van Rijn 1994, 27. Pilides 2014, 119.

4.2.2 Η εκκλησία της Παναγίας της Κανακαριάς

Τρανταχτό παράδειγμα της συστηματικής σύλησης της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς της χερσονήσου της Βόρειας Κύπρου μετά τα γεγονότα του 1974 υπήρξε η αφαίρεση και εξαγωγή των γνωστών εντοιχίων ψηφιδωτών από την εκκλησία της Παναγίας της Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη της Καρπασίας¹⁷⁹. Η εκκλησία είναι κτισμένη στα ερείπια μιας ξυλόστεγης παλαιοχριστιανικής βασιλικής πιθανότατα του 5ου αιώνα που καταστράφηκε τον 7 ή 8^ο αιώνα κατά τη διάρκεια των Αραβικών επιδρομών. Από τη βασιλική αυτή, σώθηκε μόνο η αψίδα που ενσωματώθηκε στο σημερινό ναό, πράγμα όχι ασυνήθες στην Κύπρο, αφού και σ' άλλες εκκλησίες της μέσης Βυζαντινής περιόδου, υπάρχουν ενσωματωμένες αψίδες παλαιοχριστιανικών βασιλικών, όπως στις εκκλησίες της Παναγίας Αγγελόκτιστης στο Κίτιο, της Παναγίας Κυράς κοντά στο χωριό Λειβάδι της Καρπασίας και της Παναγίας Αχειροποιήτου στη Λάμπουσα¹⁸⁰. Μετά την καταστροφή του ναού της Κανακαριάς, κτίστηκε στα ερείπιά της μια βασιλική στην οποία ενσωματώθηκε η αψίδα της ξυλόστεγης βασιλικής. Τα πέντε ζεύγη κιόνων που χώριζαν τα τρία κλίτη της βασιλικής, αντικατέστησαν τώρα ισχυροί πεσσοί που φέρουν μικρά ημικυκλικά τόξα με τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους τα κλίτη.

Άποψη της εκκλησίας από ΝΔ

<http://www.onalert.gr/stories/panagia-kynigimeni-apo-tous-tourkous-kai-ton-attila/7573> (5/2/2017)

Στα εσωρράχια των τόξων της βόρειας τοξοστοιχίας σώθηκε διάκοσμος που μπορεί να χρονολογηθεί στον 9^ο αιώνα. Ίσως στον αιώνα αυτό αν όχι νωρίτερα να οδηγεί και το σταυρόσχημο παράθυρο στο δυτικό τοίχο, ενώ στη μέση Βυζαντινή περίοδο προστέθηκε ο ακανόνιστος τυφλός τρούλλος πάνω από το ιερό βήμα. Στα δυτικά προστέθηκε νάρθηκας το κεντρικό τμήμα του οποίου καλύπτεται με τρούλλο και τα πλάγια τμήματα με καμάρες. Την ίδια εποχή ανοίχθηκε στο νότιο τοίχο θύρα μπροστά από την οποία κτίστηκε θολωτό πρόπυλο που στηρίζεται σε κίονες.

Τον 15^ο αιώνα έγινε εκτεταμένη διακόσμηση του ναού με τοιχογραφίες, ενώ

¹⁷⁹ Sacoroulo 1975 και Γκιολές 2007, 123-127.

¹⁸⁰ Παπαγεωργίου 2010, 282.

τον 18^ο αιώνα, λόγω φθοράς, έγιναν επισκευές στο δυτικό τοίχο της εκκλησίας και διαμορφώθηκε η σημερινή είσοδος στο νάρθηκα όπως μας πληροφορεί η επιγραφή πάνω από την είσοδο: «1779 Χρυσάνθου Ίερομονάχου καί Καθηγουμένου δαπάνης τῆς οἰκοδομῆς Μαρτίου». Επισκευές έγιναν τότε και στον τρούλο του μεσαίου κλίτους που είχε υποστεί φθορές το 1750. Στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 το Τμήμα Αρχαιοτήτων προχώρησε στη στερέωση της αψίδας και αφαίρεσε τους δύο νεότερους ημικυκλικούς τοίχους που κάλυπταν εξωτερικά την αψίδα με αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν τα τρία παράθυρα στον αρχικό ημικυλινδρικό τοίχο της αψίδας. Αφαίρεσε επίσης και το τόξο που κτίσθηκε στο εσωτερικό για στερέωση του τεταρτοσφαιρίου της αψίδας και, έτσι, αποκαλύφθηκε η πλατιά διακοσμητική ζώνη με μαιάνδρους και φύλλα άκανθας στην οποία περικλείονταν τα μετάλλια με τις μορφές των αποστόλων. Επισκευές στην εκκλησία της Παναγίας Κανακαρίας έγιναν και κατά τη δεκαετία του 1960. Τότε αποκαταστάθηκε στην αρχική της μορφή η είσοδος από τον νάρθηκα στο μεσαίο κλίτος του ναού και επισκευάσθηκε η κεράμωση του ναού και αφαιρέθηκαν οι προσθήκες στο προστώο της νότιας εισόδου του ναού.

Ως προς τον διάκοσμο του ναού, εξαιρετικής σημασίας είναι το τεταρτοσφαίριο της αψίδας της αρχικής βασιλικής και ο ανατολικός τοίχος του μεσαίου κλίτους που ήταν διακοσμημένα με ψηφιδωτά¹⁸¹. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας διασώθηκαν εκτεταμένα τμήματα του αρχικού διακόσμου: μέσα σ' ένα παραδεισιακό τοπίο, που υποδηλώνεται από την παρουσία δύο φοινικοδένδρων και άλλων χαμηλών πλατύφυλλων φυτών σε χρυσό βάθος, που υποδηλώνει τον ουράνιο χώρο, εικονίζεται η Θεοτόκος ένθρονη μετωπική να κρατεί τον Χριστό στα γόνατά της, με τους αρχαγγέλους Γαβριήλ και Μιχαήλ να την παραστέκουν. Η κεντρική παράσταση περιβαλλόταν από μια πλατιά ζώνη άκανθας στην οποία υπήρχαν μετάλλια με τις μορφές των Αποστόλων. Η ζώνη αυτή περιεκλείετο από μια ιριδίζουσα ζώνη προς το άκρο του τεταρτοσφαιρίου και μια πλατύτερη ζώνη εσωτερικά, διακοσμημένη με σχηματοποιημένα άνθη και γεωμετρικά σχήματα¹⁸². Αρχικά υπήρχαν δεκατρία μετάλλια. Ένα στην κορυφή και εκατέρωθεν ανά έξι μετάλλια στη βόρεια και τη νότια πλευρά. Το μετάλλιο της κορυφής και τα δύο μετάλλια που ακολουθούσαν στη νότια πλευρά, είχαν καταστραφεί, άγνωστο πότε. Στο μετάλλιο της κορυφής, εικονιζόταν πιθανότατα ο Χριστός, όπως στο αρχιεπισκοπικό παρεκκλήσιο της Ραβέννας ή ο Σταυρός, ενώ στα δύο μετάλλια που είχαν καταστραφεί εικονίζονταν πιθανότατα οι απόστολοι Πέτρος και Ιωάννης. Στη βόρεια πλευρά σώζονταν πριν από την οριστική αφαίρεσή τους, από πάνω προς τα κάτω, οι απόστολοι Παύλος, πολύ κατεστραμμένος, Ανδρέας, Ματθαίος, Θαδδαίος, Μάρκος και Θωμάς και στη νότια πλευρά (από πάνω προς τα κάτω), ο Φίλιππος, πολύ καταστραμμένος, ο Λουκάς, ο Ιάκωβος και ο Βαρθολομαίος.

4.2.3. Η συστηματική σύληση του βυζαντινού μνημείου

Το 1979 το Τμήμα Αρχαιοτήτων πληροφορήθηκε ότι η εκκλησία συλήθηκε και ότι τα ψηφιδωτά της εκκλησίας είχαν αφαιρεθεί. Προκειμένου να διαπιστωθεί η καταστροφή του εσωτερικού διακόσμου εστάλη από την Αρχαιολογική Υπηρεσία Κύπρου ξένος, ο οποίος επιστρέφοντας με μία χούφτα ψηφίδες που βρήκε

¹⁸¹ Megaw, Hawkins, 1977, 77-90.

¹⁸² Χοτζάκογλου 2008, 95.

διάσπαρτες στο ναό, επιβεβαίωσε την καταστροφή¹⁸³. Η Κυπριακή Εκκλησία διεξήγαγε μια οργανωμένη και συστηματική προσπάθεια ώστε να ενημερώσει εκείνους που θα μπορούσαν να την βοηθήσουν να εξασφαλίσει την επιστροφή της περιουσίας της, συμπεριλαμβανομένων της UNESCO, του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων, του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Θέσεων, Europa Nostra (ο ευρωπαϊκός οργανισμός που ενδιαφέρονται για τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης), το Συμβούλιο της Ευρώπης (προκειμένου να δοθεί ευρεία δημοσιότητα στο θέμα), και αρκετά ευρωπαϊκά και αμερικανικά μουσεία, όπως το Βρετανικό Μουσείο, το Λούβρο, το Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ και το διεθνές βυζαντινολογικό κέντρο Dumbarton Oaks της Ουάσινγκτον¹⁸⁴.

Ό,τι απέμεινε από το ψηφιδωτό της αψίδας μετά την σύληση της εκκλησίας (http://noctoc-noctoc.blogspot.gr/2013/01/blog-post_10.html 5/2/2017)

Επιπλέον, αξιωματούχοι της κυβέρνησης παρείχαν πληροφορίες σχετικά με τα ψηφιδωτά διαδικτυακά σε όλο τον κόσμο, επίσης σε συμπόσια και άλλες συγκεντρώσεις, καθώς και σε διεθνείς οίκους δημοπρασιών, συμπεριλαμβανομένων των Christies και Sotheby's.

Το 1983 επιστράφηκαν, μέσω Γερμανίας και με τη μεσολάβηση εμπόρου τέχνης στο Λονδίνο, τα κλεμμένα μετάλλια με τις μορφές των αποστόλων Λουκά και Βαρθολομαίου που αφαιρέθηκαν από την αψίδα της εκκλησίας. Το 1988 εντοπίστηκαν τέσσερα τμήματα των ψηφιδωτών στην Ινδιανάπολη των Η.Π.Α, στην κατοχή της εμπόρου έργων τέχνης Peg Goldberg¹⁸⁵ που διατηρούσε αίθουσα τέχνης. Η Peg Goldberg κατείχε παράνομα τα εξής τμήματα: το άνω τμήμα του στήθους του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, το άνω τμήμα της παράστασης της Θεοτόκου και του Χριστού και τα μετάλλια που εικονίζουν τους απόστολους Ματθαίο και Ιάκωβο ¹⁸⁶, τα οποία προσπάθησε να τα μεταπωλήσει στο Μουσείο Z. Paul Getty. Στην περίφημη υπόθεση της Αυτοκέφαλης Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου κατά Goldberg & Feldman Fine Arts Inc.¹⁸⁷, η Κυπριακή Δημοκρατία ζήτησε την επιστροφή των τεσσάρων ψηφιδωτών του 6^{ου} αι. που εκλάπησαν από τον ναό της Κανακαριάς

¹⁸³ Κύπρος 1994, 94.

¹⁸⁴ Spiegler, Kaye 2001, 124-125.

¹⁸⁵ Van Rijn 1994, 186, όπου είναι αποκαλυπτικός ο διάλογος μεταξύ του συνεργάτη του Akim Dikmen, Michael Van Rijn και της Peg Goldberg για την αγορά των ψηφιδωτών.

¹⁸⁶ Georgiou-Hadjitofi 1999, 222-235.

¹⁸⁷ Spiegler, Kaye 2001, 125 και Pilides 2014, 120.

(Αυτοκέφαλη Ελληνορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου v. GOLDBERG & FELDMAN FINE ARTS INC", 917 F.2d 278, 7th Circuit 1990). Στην εν λόγω υπόθεση¹⁸⁸ κρίθηκε το ζήτημα εάν η Εκκλησία της Κύπρου και οι δημόσιες αρχές της νήσου προέβησαν σε όλες εκείνες τις απαραίτητες ενέργειες σε διεθνές επίπεδο ώστε να καταστεί παγκοσμίως γνωστή η υπόθεση κλοπής των ψηφιδωτών και ότι αυτά είναι ιδιοκτησία της. Οι κατηγορούμενοι στην υπόθεση αυτή υποστήριξαν ότι στις προσπάθειες της Κύπρου θα μπορούσαν συμπεριληφθούν και άλλες προσπάθειες, όπως αυτών της ειδοποίησης των οργανισμών της επιβολής του νόμου, για παράδειγμα της Ιντερπόλ, και ζήτησαν να απορριφθεί η υπόθεση. Το δικαστήριο έκρινε, ωστόσο, ότι ακόμη και αν η Κύπρος δεν είχε κάνει ό,τι «εκ των υστέρων», θα μπορούσε να γίνει, η σχετική έρευνα έδειξε ότι προέβη σε αποφασιστικά και ουσιαστικά βήματα, από τη στιγμή που έμαθε για πρώτη φορά για την εξαφάνιση των ψηφιδωτών, και προσπάθησε να τα εντοπίσει. Το δικαστήριο της Ινδιανάπολης¹⁸⁹ όσο και το Εφετείο στο Σικάγο πήραν την απόφαση όπως τα τέσσερα ψηφιδωτά επιστραφούν στο νόμιμο ιδιοκτήτη τους, δηλαδή στην Εκκλησία της Κύπρου¹⁹⁰. προέβη στην εφαρμογή του αμερικανικού δικαίου κρίνοντας ότι το ελβετικό δίκαιο δεν ήταν εφαρμοστέο, διότι τα ψηφιδωτά παρέμειναν στην Ελβετία ως *res in transitu*, με σύνθετους δε συλλογισμούς εφάρμοσε «proper law», που δεν αναγνωρίζει την κτήση κυριότητας παρά μη κυρίου. Ειδικότερα έκρινε ότι η αγοράστρια δεν επέδειξε την απαιτούμενη επιμέλεια και δεν ερεύνησε, παρόλο που οι περιστάσεις το απαιτούσαν, το νόμιμο της προέλευσης των αγαθών, μη αναγνωρίζοντας την καλή πίστη της Goldberg. Η απόφαση αυτή αποτέλεσε σταθμό για την προστασία της πολιτιστικής ιδιοκτησίας ενώ για πρώτη φορά αναγνωρίζεται το δικαίωμα διεκδίκησης των πολιτιστικών αγαθών όχι μόνο σε κράτος αλλά και σε οργανισμό όπως η Εκκλησία της Κύπρου. Τα ψηφιδωτά επιστράφηκαν το 1991 και σήμερα εκτίθενται στο Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στη Λευκωσία. Το Σεπτέμβριο του 1997 βρέθηκε και αποκτήθηκε το μετάλλιο με τη μορφή του αποστόλου Θαδδαίου και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους βρέθηκε στην κατοχή του αρχαιοκάπηλου Aydin Dikmen από τη γερμανική αστυνομία το μετάλλιο με τη μορφή του αποστόλου Θωμά. Ένα μήνα μετά βρέθηκε και το δεξί χέρι του αρχαγγέλου Γαβριήλ και το αριστερό χέρι της Παναγίας.

4.2.4. Η απογύμνωση του μνημείου και η σημασία της

Στην Κύπρο, όπως και στον υπόλοιπο βυζαντινό κόσμο, τον 5^ο και 6^ο αιώνα καλλιτεχνικά ήταν μια περίοδος αλλαγών και μετάβασης¹⁹¹. Αν και ακόμα κατασκευάζονταν επιδαπέδια ψηφιδωτά, τώρα πια επιχειρείται και η επιτοίχια κατασκευή τους με την χρήση γυάλινων ψηφιδών, τα περισσότερα από τα οποία δυστυχώς καταστράφηκαν κατά την αραβική εισβολή στο νησί. Από τα ελάχιστα σωζόμενα είναι αυτό της Παναγίας της Κανακαριάς, το ύψος του οποίου μπορεί να συγκριθεί μόνο με αυτά των διάσημων ψηφιδωτών της Ραβέννα¹⁹². Στο περίφημο ψηφιδωτό η ένθρονη Θεοτόκος, περιβάλλεται από φωτεινή δόξα με τα χρώματα της ίριδας, ένα μοναδικό εικονογραφικό χαρακτηριστικό, που δεν παρουσιάζεται σε

¹⁸⁸ Kaiser 1990, 206.

¹⁸⁹ Βλ. Παράρτημα Γ.

¹⁹⁰ Kaiser 1990, 205-206 και Spiegler, Kaye 2001, 121-132.

¹⁹¹ Γκιολές 2000, 31-34.

¹⁹² Hunt 1982, 145-146.

καμία εντοίχια ή άλλη παράσταση της Θεοτόκου στην βυζαντινή τέχνη. Το μοναδικό αυτό εικονογραφικό χαρακτηριστικό επιλέγηκε από τον ψηφοθέτη για να εικονογραφήσει το χριστολογικό δόγμα που καθόρισαν η Γ' (431) και η Δ' (451) Οικουμενικοί Σύνοδοι, ήτοι ότι ο Χριστός ήταν τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος και, επομένως, η Παρθένος Μαρία ήταν όντως Θεοτόκος. Η ζώνη με τα μετάλλια των αποστόλων υπάρχει, επίσης, στο ψηφιδωτό της αψίδας του καθολικού της Μονής της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά και στον Άγιο Βιτάλιο της Ραβέννας, αν και υπάρχει διαφορά στην απόδοση των μεταλλίων. Ο ψηφοθέτης στην αψίδα της Παναγίας Κανακαριάς, σε αντίθεση με τους ψηφοθέτες του Σινά και της Ραβέννας που παρουσιάζουν τις μορφές των αποστόλων μέσα σε δίσκους, με τη χρήση του διαβαθμισμένου τόνου του μπλε δίδει τη μορφή *clipeus* μέσα στον οποίο είναι τοποθετημένη η μορφή του κάθε αποστόλου. Στο ψηφιδωτό όμως της αψίδας της Παναγίας της Κανακαριάς υπάρχουν και άλλες ιδιαιτερότητες, όπως η χρήση του πλατύφυλλου φοίνικα (*borassus flabellifer*), η οξυκόρυφη δόξα που περιβάλλει τον Χριστό και την Θεοτόκο, η μορφή της άκανθας ανάμεσα στα μετάλλια με τους αποστόλους και η λιθοκόσμητη ταινία στην εσωτερική πλευρά του πλαισίου - ζώνης με τους αποστόλους, που σπάνια συναντώνται την εποχή αυτή. Τα ψηφιδωτά του τεταρτοσφαιρίου της αψίδας της εκκλησίας της Παναγίας στη Λυθράγκωμη με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την έντονη επίδραση της τέχνης της Κωνσταντινουπόλεως χρονολογήθηκαν στις αρχές της βασιλείας του Ιουστινιανού, πιο συγκεκριμένα μεταξύ 526-530. Από την άποψη αυτή το ψηφιδωτό της αψίδας της εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς είναι μοναδικό, γι' αυτό και η καταστροφή του συνιστά ανυπολόγιστη απώλεια ¹⁹³.

Τα κλεμμένα μετάλλια με τις μορφές των αποστόλων Λουκά και Βαρθολομαίου (<http://www.mcw.gov.cy/mcw/da/da.nsf/All/AC88DB54A8592DABC2257273003AC138?OpenDocument 5/2/2017>)

Από το 1997, οπότε συνελήφθη ο Aydin Dikmen, έχοντας στην κατοχή του 350 αντικείμενα αξίας από την Κύπρο, η πλειοψηφία αυτών των αντικειμένων εξακολουθεί να παραμένει στις αποθήκες της αστυνομικής διεύθυνσης της Βαυαρίας. Έχουν περάσει 20 χρόνια και δεν έχουν αποδοθεί στην Κύπρο, καθώς είναι δύσκολο να τεκμηριωθούν τα αντικείμενα ως κυπριακής προέλευσης, σε αντίθεση με άλλα, φανερά βυζαντινής τέχνης. Δυστυχώς η αναγνώριση αντικειμένων που δεν είναι φωτογραφημένα, είναι εξαιρετικά δύσκολη, όπως δύσκολη είναι και η διεκδίκησή τους. Το 2013, μετά από 16 χρόνια δικαστικής διαμάχης, επαναπατρίστηκαν 173 εκκλησιαστικοί θησαυροί από πενήντα λεηλατημένους ναούς στο τουρκοκρατούμενο τμήμα της Κύπρου. Ανάμεσα σε αυτούς επαναπατρίστηκαν τέσσερα σπαράγματα ψηφιδωτών του βου αιώνα από την Παναγία Κανακαριά: ο

¹⁹³ Παπαγεωργίου 2010, 283.

Απόστολος Θωμάς, το χέρι της Θεοτόκου, το χέρι του δεξιού Αρχαγγέλου και τμήμα της διακοσμητικής ταινίας. Στα τέλη Αυγούστου 2015 επαναπατρίστηκαν 23 εκκλησιαστικοί θησαυροί από τους κατασχεθέντες στα διαμερίσματα του Τούρκου αρχαιοκάπηλου. Εκτός αυτών, επαναπατρίστηκε το βαλιτσάκι με τις ψηφίδες που χρησιμοποιούσε ο Dikmen για τη δημιουργία πλαστών ψηφιδωτών. Ανάμεσα στις ψηφίδες βρίσκονται και γνήσιες ψηφίδες από την ψηφιδωτή παράσταση της Παναγίας Κανακαριάς. Τα ψηφιδωτά σπαράγματα της Παναγίας Κανακαριάς θα αποκατασταθούν στην αρχική τους μορφή και θα επανενωθούν για να εκτεθούν σε αψίδα που θα κατασκευαστεί ειδικά μέσα στο Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Το ψηφιδωτό του αποστόλου Αντρέα από την εκκλησία της Κανακαριάς, εξακολουθεί να αγνοείται. Εκτός από τα ψηφιδωτά αφαιρέθηκαν και τοιχογραφίες, όπως η Αγία Βαρβάρα, τμήμα της Γέννησης του Χριστού και τμήμα της Δευτέρας Παρουσίας, η τύχη των οποίων παραμένει μέχρι και σήμερα άγνωστη. Ελάχιστες τοιχογραφίες έχουν διασωθεί στο ιστορικό αυτό μνημείο, μεταξύ των οποίων σε καλή σχετικά κατάσταση η τοιχογραφία της Θεοτόκου στο τυφλό τόξο πάνω από την νότια είσοδο, όπου απεικονίζεται στον τύπο της Οδηγήτριας όμως η επιγραφή που την συνοδεύει χαρακτηρίζει την Θεοτόκο ως ΜΗ(ΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ Η ΚΑΝΑΚΑΡΗΑ.

Καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε, η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς καλύπτει όλες τις εκδηλώσεις και την πνευματική δραστηριότητα του ανθρώπου στο περιβάλλον του, η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει εθνικές, κοινωνικές και πολιτικές φιλοδοξίες της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Τα ψηφιδωτά του ναού της Παναγίας Κανακαριάς αποτελώντας εκδηλώσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς όλου του νησιού επιτελούσαν το ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ του δομημένου περιβάλλοντος και του τοπίου με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, τη θρησκευτική πνευματική συνέχεια της κυπριακής κοινότητας εν συνόλω. Η καταστροφή του μνημείου καταδεικνύει την άμεση σύνδεση του υλικού πολιτισμού με την πολιτισμική ταυτότητα ενός λαού. Η σκόπιμη καταστροφή των πολιτιστικών μνημείων και έργων τέχνης κατά τις περιόδους των ένοπλων συγκρούσεων, ιδιαίτερα μεταξύ των ομάδων οι οποίοι αντιτίθενται στην εθνοτική άποψη, χρησιμεύει για να φωτίζει τη φύση της ίδιας της πολιτιστικής κληρονομιάς και του ρόλου της στην κατασκευή της ταυτότητας. Αντί να χρησιμοποιηθεί η πολιτιστική κληρονομιά για την κατασκευή μιας πολυεθνικής ταυτότητας και ένα μέτρο σταθερότητας για την πολυεθνική σύγχρονη κοινωνία της Κύπρου, αντίθετα η καταστροφή της αποτελεί εξέχουσα πολιτικής σημασίας στρατηγική.

Στο παράδειγμα της Κύπρου, επομένως, διαπιστώνουμε ότι παρόλο που το άρθρο 53 του Πρωτοκόλλου της Σύμβασης της Χάγης παρέχει ειδική προστασία σε πολιτιστικά αντικείμενα και τόπους λατρείας, ο κατοχικός τουρκικός στρατός κατά τη συνεχιζόμενη στρατιωτική κατοχή του βορείου τμήματος της μεγαλονήσου έθεσε ως στόχο τα μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς του ελληνοκυπριακού λαού συμβάλλοντας αποφασιστικά στην καταστροφή ή και την εξαφάνισή τους. Καθίσταται φανερό μέσα από την μελέτη των ψηφιδωτών της Παναγίας Κανακαριάς, ότι περιφρονήθηκαν συστηματικά όλες οι διεθνείς συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς του Κυπριακού λαού, ενώ η μεθοδική καταστροφή των πολιτιστικών μνημείων στις κατεχόμενες περιοχές διαφαίνεται να αποτελεί μέρος μιας προσχεδιασμένης πολιτικής για την εξαφάνιση κάθε ίχνους της Κυπριακής

ιστορίας και του Κυπριακού πολιτισμού και για τη μετατροπή των κατεχομένων περιοχών σε μια περιοχή όπου θα επικρατεί μόνο το τουρκικό ή το μουσουλμανικό στοιχείο. Με άλλα λόγια, απειλείται η ενότητα και συνέχεια ενός πολυφωνικού πολιτισμού χιλιάδων ετών, σε ένα νησί που αποτέλεσε το σταυροδρόμι των θαλάσσιων εμπορικών και των πνευματικών-ιδεολογικών δρόμων της ανατολικής Μεσογείου, που αποτέλεσε σημείο επαφής μεγάλων πολιτισμών, ήδη από την εποχή του Χαλκού, καθώς απειλείται με καταστροφή κάθε ίχνος του παρελθόντος που σχετίζεται με τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό λόγω του σαφούς εθνικού και θρησκευτικού εδαφικού διαχωρισμού στις κατεχόμενες περιοχές¹⁹⁴.

Αντί επιλόγου αξίζει να γίνει μνεία στην απόφαση του Αμερικανικού Εφετείου¹⁹⁵ για την επιστροφή των ψηφιδωτών στην Εκκλησία της Κύπρου, στην οποία ο Πρόεδρος του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου, Δικαστής Bauer, περιέλαβε ένα απόσπασμα από το ποίημα του Λόρδου Βύρωνα, *The Siege of Corinth*:

*«There is a temple in ruin stands,
Fashion'd by long forgotten hands;
Two or three columns, and many a stone, Marble and granite, with grass overgrown!
Out upon Time! it will leave no more
Of the things to come than the things before!
Out upon Time! who for ever will leave
But enough of the past and the future to grieve
O'er that which hath been, and o'er that which must be:
What we have seen, our sons shall see; Remnants of things that have passed away,
Fragments of stone, reared by creatures of clay!*

George Gordon (Lord Byron)

Byron, writing here of the Turkish invasion of Corinth in 1715, could as well have been describing the many churches and monuments that today lie in ruins on Cyprus, a small, war-torn island in the eastern corner of the Mediterranean Sea. In this appeal, we consider the fate of several tangible victims of Cyprus' turbulent history: specifically, four Byzantine mosaics created over 1400 years ago».

¹⁹⁴ Όπως συνέβη και στην περίπτωση του Γιουγκοσλαβικού πολέμου στην Κροατία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, βλ. Sersic 1996, 37-38.

¹⁹⁵ Βλ. Παράρτημα Δ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η επιστημονική αποκατάσταση των αρχαιολογικών καταλοίπων μέσω της ελεγχόμενης ανασκαφής είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόησή τους και την ικανότητα των αρχαιολόγων να αναπαραστήσουν το παρελθόν. Η ανασκαφική έρευνα και τεκμηρίωση των καταλοίπων εντός του πλαισίου αναφοράς επιτρέπει την πλήρη ιστορική, πολιτιστική και αρχαιολογική καταγραφή του παρελθόντος. Όταν ένα τέχνηργο έχει ανασκαφεί, το φυσικό πλαίσιο αναφοράς του καταστρέφεται, και μόνο ένας εκπαιδευμένος αρχαιολόγος είναι σε θέση να καταγράψει με ακρίβεια τις πληροφορίες, οι οποίες αποκαλύπτονται από το συγκεκριμένο αντικείμενο. Συνεπώς, όταν μια αρχαιολογική θέση ληλατείται, το πλαίσιο της καταστρέφεται και χάνεται για πάντα, όπως και κάθε δυνατότητα να αποκαλύψει πληροφορίες για το παρελθόν της ανθρωπότητας. Τα αντικείμενα γίνονται ορφανά στο χώρο και το χρόνο. Ακόμη και αν το συγκεκριμένο αντικείμενο στη συνέχεια ανακτηθεί και επιστρέψει στον τόπο προέλευσής του, το πλαίσιο αναφοράς του δεν μπορεί να ανακτηθεί. Είναι καθήκον μας να διατηρήσουμε ανέπαφες τις αρχαιολογικές θέσεις αλλά και να αναγνωρίσουμε την ιδέα ότι η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί κληρονομιά όλων των ανθρώπων και είναι ευθύνη όλης της ανθρωπότητας να την προστατεύσει, προκειμένου να διατηρηθεί για τις μελλοντικές γενιές.

Ο Colin Renfrew ισχυρίζεται ότι οι πραγματικοί αρχαιοκάπηλοι είναι οι συλλέκτες¹⁹⁶, καθώς στην πραγματικότητα αυτοί που σκάβουν ανταποκρίνονται στις επιταγές μιας παγκόσμιας αγοράς χωρίς να έχουν πολλές φορές άλλες επιλογές επιβίωσης. Οι περισσότερες χώρες προέλευσης που έχουν πλούσιο αρχαιολογικό παρελθόν προέχονται συχνά από μια περίοδο μακρών πολεμικών ή κοινωνικών συγκρούσεων ή έχουν διεφθαρμένη κεντρική διοίκηση, με αποτέλεσμα την ανεπαρκή στελέχωση της τοπικής αρχαιολογικής υπηρεσίας και την πλημμελή προστασία του αρχαιολογικού παρελθόντος. Αυτό το πλαίσιο εκμεταλλεύεται το διεθνές κύκλωμα εμπορίας αρχαιοτήτων. Η αλήθεια είναι ότι η παράνομη ανασκαφή δίνει προσωρινή λύση στον τοπικό πληθυσμό ως προς το θέμα της επιβίωσής τους, δυστυχώς όμως με την καταστροφή του αρχαιολογικού χώρου χάνεται για πάντα η προοπτική της οικονομικής εκμετάλλευσής του και ο πορισμός σταθερού εισοδήματος στον τοπικό πληθυσμό από την τουριστική του αξιοποίηση.

Από την άλλη, οι συλλέκτες σπάνιων και πολύτιμων αγαθών έχουν την πίστη ότι οι πράξεις τους είναι πάνω και πέρα από το νόμο. Διακατέχονται από μια αμφίθυμη και δονκιχωτική πίστη ότι επιτελούν ύψιστο καθήκον, χρησιμοποιώντας συχνά την αιτιολογία ότι τις περισσότερες φορές «σώζουν» πολιτιστικά αγαθά από την καταστροφή και τον αφανισμό τους. Έτσι, έρχεται στο προσκήνιο μια πλασματική σύγκρουση του ατόμου έναντι ενός συνόλου ηθικών και νομικών κανόνων, που επιδιώκει να εξουδετερώσει την ενοχή γι' αυτήν την ανυπακοή στους νόμους και τα ήθη, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα πάθος. Συνήθως, οι συλλέκτες παράνομων αρχαιοτήτων βλέπουν τον εαυτό τους παγιδευμένο σε ένα δίλημμα που θα πρέπει να επιλυθεί, δυστυχώς, με το κόστος της παραβίασης του νόμου. Μια λύση που πιθανώς θα ικανοποιούσε τόσο τους συλλέκτες όσο και τα κράτη προέλευσης αρχαιοτήτων θα ήταν η ίδια η αγορά να λειτουργήσει ως εγγύηση για την τέχνη και τις αρχαιότητες, απαιτώντας μια λεπτομερή και ακριβή προέλευση των

¹⁹⁶ Renfrew 1993, 16-17.

αντικειμένων που διατίθενται προς πώληση.

Μια πρώτη προσέγγιση του προβλήματος της παράνομης ανασκαφής και διακίνησης αρχαιοτήτων θα ήταν η δημιουργία αποτελεσματικών νομικών μηχανισμών για την καταπολέμηση του εμπορίου. Τα διδάγματα του παρελθόντος μπορούν να αξιοποιηθούν προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς όπως αναδείχθηκε, το διεθνές νομικό καθεστώς δεν είναι ακόμη επαρκώς εξοπλισμένο για να παρέχει αντικίνητρα για όσους συμμετάσχουν και επωφελούνται από τη λεηλασία αρχαιολογικών χώρων και πολιτιστικών κληρονομιών. Η αποτελεσματικότερη προστασία για την τέχνη και τις αρχαιότητες είναι τα έθνη να υιοθετήσουν σαφείς αρχαιολογικούς νόμους για την κληρονομιά, ενώ, μέσω των διεθνών οργανισμών, η περαιτέρω συνεργασία και η βελτίωση των διεθνών κειμένων πρέπει να αποτελέσει κύριο στόχο των κρατών. Σημαντικός παράγοντας τόσο για τον περιορισμό του παράνομου εμπορίου όσο και της δυνατότητας επιστροφής παρανόμως εξαχθέντων αρχαιοτήτων είναι η σύναψη διμερών συμφωνιών κυρίως μεταξύ των κρατών αγοράς έργων τέχνης και των χωρών προέλευσης. Καθώς τα νομικά συστήματα στα μεγάλα έθνη μεταβάλλονται, η συνειδητοποίηση ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αφορά όλη την ανθρωπότητα έχει αυξηθεί σημαντικά, κυρίως λόγω της μεγάλης προσοχής που δόθηκε τόσο στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο Ιράκ όσο και πιο πρόσφατα στη Συρία.

Όσον αφορά στις περιπτώσεις καταστροφών κατά τη διάρκεια ένοπλων συγκρούσεων, θα μπορούσε να προταθεί το κόστος της ανοικοδόμησης να χρηματοδοτήσουν είτε κυβερνήσεις διαφόρων είτε διεθνείς δωρητές. Στο πλαίσιο των αναπτυσσόμενων χωρών, οι διεθνείς δωρητές μπορούν να διαδραματίσουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο δεδομένου ότι η χρηματοδότηση πάντοτε είναι ένα πρόβλημα. Οι διεθνείς οργανισμοί, επίσης, μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ανακατασκευής μιας καταστραμμένης αρχαιολογικής θέσης. Σε αυτές τις περιπτώσεις σημαντική κρίνεται η κινητοποίηση του κοινού που οφείλει να συμμετέχει στη διαδικασία της ανοικοδόμησης. Το κοινό θα μπορούσε να προσφέρει πολύτιμη οικονομική και σε ανθρώπινο δυναμικό βοήθεια, αρκεί η διαχείριση να μην προκαλεί περαιτέρω βλάβη στην πολιτιστική κληρονομιά του τόπου ¹⁹⁷.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των ΗΠΑ όπου υιοθετήθηκε ένα μοντέλο γενικού ερευνητικού πρωτόκολλου σχετικά με τις λεηλασίες, το οποίο περιγράφει τους ρόλους που κατέχουν οι αρχαιολόγοι και οι αξιωματικοί επιβολής του νόμου. Το πρωτόκολλο αναφέρεται σε ένα είδος ελέγχου του πεδίου και ως ένα μέσο για τους αρχαιολόγους και τους αξιωματικούς επιβολής του νόμου να κατανοήσουν και να συμπληρώνουν ο ένας τον άλλον. Οι αρχαιολόγοι θα πρέπει να καθοδηγήσουν και να εκπαιδεύσουν τις τοπικές αρχές επιβολής του νόμου στο αρχαιολογικό πεδίο, οι δε ειδικοί στην έρευνα, τα όργανα επιβολής του νόμου με την σειρά τους θα καθοδηγήσουν τους αρχαιολόγους για τη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων προς υποστήριξη μιας ενδεχόμενης ποινικής δίωξης των υπευθύνων της λεηλασίας. Ανάλογη άμεση συνεργασία επιβάλλεται να υπάρχει μεταξύ αρχαιολόγων και νομικών. Οι προβληματισμοί σχετικά με τα ζητήματα ιδιοκτησίας, επιστροφής, απόδοσης και επαναπατρισμού στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς

¹⁹⁷ Όπως η γέφυρα Μόσταρ της ομώνυμης πόλης στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη που καταστράφηκε το 1991, κατά την διάρκεια του γιουγκοσλαβικού πολέμου και ανοικοδομήθηκε ξανά με πρωτοβουλία της Unesco, <http://whc.unesco.org/en/list/946> (28-2-2017).

μπορούν να επιλυθούν μέσα από την συνεργασία και την κατανόηση του έργου των δυο μερών. Ειδικότερα, στο ζήτημα της διεθνούς παράνομης μετακίνησης αρχαιοτήτων, η συνεργασία αρχαιολόγων και νομικών κρίνεται απαραίτητη για τον περιορισμό της.

Αλλά και η ενθάρρυνση του τοπικού πληθυσμού για τη διατήρηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς μπορεί να συμβάλει στην μείωση των λαθρανασκαφών και στην περαιτέρω προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα περισσότερα εκπαιδευτικά προγράμματα για τους νέους αναφέρονται στην διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων και σπάνια στις λεηλασίες και στο εμπόριο. Η εκπαίδευση των πολιτών στις επιπτώσεις της αρχαιοκαπηλίας μπορεί φωτίσει ακόμα περισσότερο την αξία της επιστήμης της αρχαιολογίας, καθώς αφαίρεση του καταλοίπου από το πλαίσιο αναφοράς δυσχεραίνει το ερμηνευτική δυνατότητα της αρχαιολογίας¹⁹⁸. Για παράδειγμα, ένα φυλλάδιο για την αρχαιολογία που περιλαμβάνει ένα σύντομο δοκίμιο σχετικά με τα ηθικά ζητήματα που ανακύπτουν από την αρχαιοκαπηλία αλλά και το νομικό πλαίσιο προστασίας, όπου θα επισημαίνεται ότι οι παράνομες ανασκαφές είναι καταστροφικές για τις επιστημονικές μεθόδους ανασκαφής, μπορεί να προσφέρει πολλά. Ενώ τα περισσότερα εκπαιδευτικά προγράμματα στοχεύουν στο να επιτραπεί στο κοινό να αγγίξει το παρελθόν μέσα από μια προσωπική συνάντηση με τα έργα τέχνης, πρέπει παράλληλα να ενθαρρύνουν τους πολίτες να μάθουν πόσο συγκλονιστικό είναι –μέσα από τη συστηματική εξερεύνηση ενός αντικειμένου, που μπορεί να περιλαμβάνει μια ανάλυση των συστατικών του, τους τρόπους χρήσης, την τυχόν επαναχρησιμοποίησή του σε άλλη μορφή– να αγγίξει κανείς το παρελθόν. Διευρύνεται πλέον η πεποίθηση ότι η μελέτη της αρχαιολογίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για την επέκταση της «κρίσης και της κριτικής σκέψης» των μαθητών οποιαδήποτε ηλικίας. Η συζήτηση για μια πιο εκτεταμένη διδασκαλία της αρχαιολογίας μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως μέρος της ευρύτερης συζήτησης που έχει ως στόχο να αναδείξει το ρόλο και την αξία του παρελθόντος ως θεμελιώδους στοιχείου της παγκόσμιας κληρονομιάς. Ενώ τα περισσότερα μουσεία και ιστορικά μνημεία φαίνεται να ασχολούνται με την στατική παρουσίαση ενός καλώς εννοούμενου παρελθόντος που αντικατοπτρίζει τα επιτεύγματα της συγκεκριμένης περιόδου –και συχνά ενός συγκεκριμένου τμήματος της κοινωνίας– ως μέρους μιας εθνικής κληρονομιάς, η σύγχρονη αρχαιολογία ασχολείται περισσότερο με την αμφισβήτηση της εγκυρότητας των ερμηνειών ή των παρουσιάσεων του παρελθόντος¹⁹⁹.

Καθώς η κληρονομιά του παρελθόντος είναι παντού γύρω μας, καθετί που έρχεται σε μας από το παρελθόν είναι μέρος της ιστορικής μας κληρονομιάς. Προτείνεται, επομένως, τα μουσεία και οι αίθουσες τέχνης να γίνουν χώροι διαφύλαξης και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπου η πολλαπλότητα των φωνών να μπορεί να ακουστεί μέσα από την αποκαλυπτική δράση διαφορετικών παραστάσεων, χώροι όπου μπορεί να λάβει χώρα ένας διηλεκτικός διάλογος. Μπορούν να αφυπνίσουν, να εμπνεύσουν και να αποτελέσουν εφελκύσματα ως πόροι για τη διαβίου μάθηση. Ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς στην παροχή ευκαιριών για διαβίου μάθηση αποτελεί σημαντική προτεραιότητα. Περαιτέρω ζητήματα που

¹⁹⁸ Όπως για παράδειγμα η εκστρατεία του Αρχαιολογικού Μουσείου της Θεσσαλονίκης και της Δ/σης Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών το 2012 με τίτλο «ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ ΤΕΛΟΣ/TRAFFICKING OF ANTIQUITIES: STOP IT». Βλ. Αδάμ Βελένη 2012.

¹⁹⁹ Hodder 1986.

σχετίζονται με τη μάθηση ως μέρος μιας ευρύτερης συζήτησης σχετικά με τα μουσεία και τις αίθουσες τέχνης τέθηκαν τα τελευταία χρόνια ως φορείς του νοήματος και της επικοινωνίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι διαδικασίες της επικοινωνίας θεωρούνται πλέον ως πιο περίπλοκη διαδικασία καθώς αντί ως παθητικοί δέκτες σταθερών μηνυμάτων, οι επισκέπτες και οι χρήστες θα πρέπει να θεωρούνται ως ενεργοί συμμετέχοντες στην ερμηνεία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα μουσεία, οι αίθουσες τέχνης και οι χώροι πολιτιστικής κληρονομιάς είναι πλέον κατανοητό ότι δεν είναι μόνο ιδρύματα διδασκαλίας και διάδοσης ιδεών, αλλά και χώροι που διευκολύνουν την επικοινωνία, τη συζήτηση, την ανταλλαγή απόψεων και την αλληλεπίδραση.

Συνεπώς, καθίσταται σαφές ότι πρέπει σε παγκόσμιο επίπεδο να ληφθούν ταυτόχρονα μέτρα που θα μειώσουν τη συνολική παγκόσμια ζήτηση για την αγορά των αρχαιοτήτων: πρώτον, μειώνοντας σημαντικά την δημιουργία ιδιωτικών συλλογών μέσω εκστρατειών με στόχο την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με το πρόβλημα της λεηλασίας και δεύτερον, δίνοντας στα μουσεία και στα πολιτιστικά ιδρύματα τη δυνατότητα ευρύτερης πρόσβασης σε αρχαιότητες με άλλα μέσα πέρα από την ιδιωτική αγορά, όπως μέσω μακροπρόθεσμων δανείων, με τα οποία οι αρχαιότητες μπορούν να δανειζονται σε άλλα ιδρύματα και να ταξιδεύουν ευρέως σε εκθέσεις. Θεωρώ ότι ο στόχος κάθε διεθνούς νομοθετικής προσπάθειας θα πρέπει να είναι κατά κύριο λόγο να κρατήσει κάθε αρχαιολογικό τέχνηργο στη χώρα καταγωγής του και να υπάρχει μέριμνα για την προστασία του έργου των αρχαιολόγων, που δεν είναι άλλο από τις επιστημονικές ανασκαφές, ώστε να υπάρχει πλήρης καταγραφή του πλαισίου αναφοράς και καταγραφή όλων των συμφραζομένων στα αρχαιολογικά «context». Τέλος, είναι επιβεβλημένο κοινό και ειδικό ερευνητές να έχουν ανοικτή πρόσβαση στα αποτελέσματα του έργου των αρχαιολόγων. Διότι μέσα από τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την επίπονη εργασία τους θα ευαισθητοποιηθούν τόσο οι πολίτες όσο και οι πολιτικοί, μπροστά στο τεράστιο πρόβλημα της απώλειας της πολιτιστικής και ιστορικής κληρονομιάς που προκαλείται από το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Μια τέτοια ευαισθητοποίηση και συνειδητοποίηση θα καταστήσει δυνατή την εκπόνηση και εφαρμογή αποτελεσματικών μέτρων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ώστε η καθεμία επιμέρους κληρονομιά να γίνει ευρέως διαθέσιμη στους ανθρώπους σε όλο τον κόσμο και να καταστεί έτσι, πραγματικά παγκόσμια κληρονομιά.

Συνοψίζοντας, η πολιτιστική κληρονομιά ως αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής ταυτότητας των ατόμων, των ομάδων και της ανθρωπότητας δικαιολογεί την απαίτηση για την προστασία και διατήρησή της, γεγονός που μας οδηγεί στο αναφαίρετο δικαίωμα του ατόμου, των ομάδων και της ανθρωπότητας στην προστασία της δικής τους πολιτιστικής κληρονομιάς συνοδευόμενο από το δικαίωμα στην πρόσβαση και την απόλαυση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο καθένας, τόσο ατομικά όσο και συλλογικά, έχει δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά του σε όλες τις μορφές της. Το δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά (συμπεριλαμβανομένης της πρόσβασης στην πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας) θα πρέπει να εξεταστεί στο πλαίσιο των νέων "τρίτης γενιάς" ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην ανάπτυξη ή σε ένα αξιοπρεπές

περιβάλλον, τα οποία ήδη έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολλών συζητήσεων²⁰⁰.

²⁰⁰ Blake 2000, 80-85.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus v. Goldberg 717 F.Supp. 1374

S.D.Ind., 1989.

Aug. 3, 1989.

SUBSEQUENT HISTORY: Affirmed by: 917 F.2d 278 (7th Cir. 1990)

Foreign country and church brought action against art dealer and gallery seeking possession of mosaics stolen from church in the northern (occupied) part of Cyprus and bought by dealer. District Court held: (1) action did not accrue until plaintiffs, with due diligence, had (or could reasonably have had) notice of identity of possessor of mosaics; (2) substantive law of Indiana, not law of Switzerland, governed action; and (3) church was entitled to possession of mosaics.

Ordered accordingly.

MEMORANDUM OF DECISION AND ORDER

NOLAND, District Judge.

Summary of Decision

In this case the Court is asked to decide the right of possession as between the plaintiffs, the Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus ("Church of Cyprus") and the Republic of Cyprus, and the defendants, Peg Goldberg ("Goldberg") and Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc., of four Byzantine mosaics created in the early sixth century. The mosaics, made of small chips of colored glass, were originally affixed to and for centuries remained in a church in Cyprus, a small island in the Mediterranean. In 1974, Turkish military forces invaded Cyprus and seized control of northern Cyprus, including the region where the church is located. At some point in the latter 1970s, during the Turkish military occupation of northern Cyprus, the mosaics were removed from their hallowed sanctuary. The plaintiffs claim that the Church of Cyprus has never intended to relinquish ownership of the mosaics, that ***1376** the mosaics were improperly removed without the authorization of the Church or the Republic of Cyprus, and that the mosaics should be returned to the Church. The defendants, on the other hand, claim that export of the mosaics was authorized by Turkish Cypriot officials, and that in any event Goldberg should be awarded the mosaics because she purchased them in good faith and without information or reasonable notice that they were stolen. Having heard and reviewed all the evidence in the case, the Court concludes that possession of the mosaics must be awarded to the plaintiff, the Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus.

The Court concludes that because the place where the mosaics were purchased, Switzerland, has an insignificant relationship to this suit, and because Indiana has greater contacts and a more significant relationship to this suit, the substantive law of the state of Indiana should apply to this case. Under Indiana law, a thief obtains no title to or right to possession of stolen items. Therefore, a thief cannot pass any right of ownership of stolen items to subsequent purchasers. Because the mosaics were stolen from the rightful owner, the Church of Cyprus, Goldberg never obtained title to or right to possession of the mosaics. Under this analysis of Indiana law, it is unnecessary to consider whether Goldberg exercised good faith or due diligence in obtaining possession of the mosaics.

In the alternative, the Court considers the issues under Swiss law. Under Swiss law, in certain situations a thief may sell and pass good title to stolen items to a good faith purchaser. Whether one qualifies as a good faith purchaser is determined by evaluating certain factors. These factors are evaluated to determine whether the purchaser knew that the seller lacked title, or whether an honest and **careful purchaser would have had doubts with respect to the seller's capacity to transfer property rights**, and if so, then whether the purchaser reasonably inquired **about the seller's ability to pass good title. Evaluating those factors under the facts** of this case, the Court concludes that Goldberg is not a good faith purchaser under Swiss law. This is so because suspicious circumstances surrounded the sale of the

mosaics which should have caused an honest and reasonably prudent purchaser in **Goldberg's position to doubt whether the seller had the capacity to convey** property rights, and because she failed to conduct a reasonable inquiry to resolve that doubt.

Therefore, principally under Indiana law and alternatively under Swiss law, Goldberg never obtained good title to or the right to possession of the mosaics. The Church of Cyprus, the original and rightful owner of the mosaics, has requested and made a proper showing for the return of the mosaics. The mosaics are unique. The paramount significance of their existence is as part of the religious, artistic, and cultural heritage of the Church and the government of Cyprus, and as a part of the national unity of the Republic of Cyprus. Therefore, the Court orders that possession of the mosaics is awarded to the plaintiff, the Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus.

Memorandum of Decision

Trial of this action was before the Court on May 30 through June 6, 1989. This Memorandum of Decision is entered in accordance with Rule 52(a) of the Federal Rules of Civil Procedure, which allows findings of fact and conclusions of law to appear in a memorandum of decision filed by the court.

I. Procedural History

The plaintiffs filed their complaint in this suit on March 29, 1989. On March 31, **1989, the parties entered into an "Agreed Order," which was approved and signed** by this Court on that same date. Pursuant to the terms of the Agreed Order, the plaintiffs posted a security bond in the amount of \$150,000, and the defendants in **turn agreed not to take any "action to alter, destroy, sell, or transfer possession of the four Kanakaria mosaics" identified in the plaintiffs' complaint. In their Agreed Order,** the parties also agreed to a trial date of May 30, 1989. The defendants filed their answer on April 19, 1989.

***1377** On May 24, 1989, the Turkish Republic of Northern Cyprus ("TRNC") filed a **"Motion to Intervene as Plaintiff."** A hearing on TRNC's motion to intervene was held by this Court on May 30, 1989. By order dated May 30, 1989, this Court **denied TRNC's motion to intervene and also denied TRNC's motion to stay the trial** (which was scheduled to start that same day) pending appeal of the denial to intervene.

Before trial the issue of money damages was separated from this case. Thus, the only issue presently before the Court is who is entitled to possession of the mosaics.

From May 30, 1989, through June 6, 1989, a bench trial was held by this Court. The parties agreed to submit post trial briefs in lieu of closing arguments; those briefs were filed with this Court on July 11, 1989. Finally, by joint stipulation dated June 27, 1989, the parties agreed to extend the March 31st Agreed Order until August 15, 1989.

II. Jurisdiction

This Court has original jurisdiction over the subject matter of this action based on **diversity of citizenship pursuant to 28 U.S.C. § 1332(a).** Plaintiff the Republic of Cyprus is a sovereign nation located on the island of Cyprus in the Mediterranean Sea. [FN1] Plaintiff Autocephalous Greek- Orthodox Church of Cyprus is a religious organization with its principal offices in Nicosia, Cyprus. Defendant Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. is a corporation organized and existing under the laws of the state of Indiana, with its principal place of business in Carmel, Indiana. Defendant Peg Goldberg is a citizen of the state of Indiana. The amount in controversy in this case exceeds the sum of \$10,000, exclusive of interest and costs.

FN1. The Court notes that the defendants have raised the issue of whether plaintiff the Republic of Cyprus has standing to maintain this suit. In the

complaint, the plaintiff Republic of Cyprus alleges that the Republic and its citizens **“have a recognized and legally cognizable interest in the four Kanakaria mosaics, and in protecting and preserving them as invaluable expressions of the cultural, religious and artistic heritage of Cyprus.”** Complaint, ¶ 40. Without extended discussion, the Court concludes that plaintiff the Republic of Cyprus has a legally cognizable interest in the mosaics sufficient to confer standing. *See, e.g., United States v. Students Challenging Regulatory Agency Procedures*, 412 U.S. 669, 93 S.Ct. 2405, 37 L.Ed.2d 254 (1973).

Both the Republic and the Church of Cyprus request that the mosaics be returned to the Church of Cyprus. The Court has concluded that the Church of Cyprus is entitled to possession of the mosaics. The Court need not address further the Republic of Cyprus’s standing.

Venue is proper in the United States District Court for the Southern District of Indiana pursuant to 28 U.S.C. § 1391(a).

III. *Historical Setting and Factual Background*

The facts established by the evidence presented are as follows.

A. The Mosaics of the Church of the Panagia Kanakaria

This case involves a dispute as to the ownership of four Byzantine mosaics. These **four mosaics were originally part of a larger mosaic (“the original mosaic”).** The original mosaic was affixed to the apse of the Church of the Panagia Kanakaria (“Kanakaria Church”) in the village of Lythrankomi, Cyprus, in 530 A.D. Except for a unique quirk of fate, the original mosaic would have ceased to exist a thousand or more years ago. During the period of Iconoclasm (roughly the 8th century), government edicts mandated the destruction of religious artifacts so that such **religious “images” would not be the subject of veneration.** These iconoclast edicts were responsible for the destruction of many significant religious artifacts. The original Kanakaria mosaic is one of only six or seven Byzantine mosaics to survive the ravages of Iconoclasm and the passage of time.

The original Kanakaria mosaic depicted Jesus as a young boy seated in the lap of his mother, the Virgin Mary, who sat on a throne surrounded by a mandorla of light. The figures of Jesus and the Virgin Mary were bordered on each side by depictions of two archangels. This central composition was in turn bordered by a frieze containing ***1378** the busts of the twelve apostles. The original mosaic was made of small pieces of colored glass referred to in the art world as tesserae.

As stated previously, the original mosaic was affixed to the apse of the Kanakaria Church in the early sixth century. Over the centuries, the mosaic has deteriorated. By 1960, all that remained of the original Kanakaria mosaic was the figure of Jesus, the bust of the North Archangel, and nine of the twelve apostles. Between 1959 and 1967, the mosaic was cleaned and restored under the sponsorship of the Department of Antiquities of the Republic of Cyprus, the Church of Cyprus, and **Harvard University’s Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.** With the knowledge gained in its efforts to restore the mosaic, Dumbarton Oaks published an authoritative volume on the Kanakaria Church and its art: *The Church of the Panagia Kanakaria at Lythrankomi in Cyprus: Its Mosaics and Frescoes*, authored by A.H.S. Megaw and E.J.W. Hawkins (1977).

The four mosaics at issue in this case were once a part of the original Kanakaria mosaic. These four mosaics depict the figure of Jesus as a young boy and the busts of the North Archangel, the apostle Matthew, and the apostle James. Each of the four mosaics measures approximately two feet by two feet.

This brief background enables one to understand the origin of the four mosaics at **issue in this case and their invaluable and irreplaceable significance to Cyprus’s** cultural, artistic, and religious heritage. Had it not been for an unusual series of events, these four mosaics would probably have remained in the Kanakaria Church to this day—undisturbed in their deteriorating but readily recognizable state.

B. The Partition of Cyprus

Cyprus is an island located in the Mediterranean. The island covers 3,572 square miles and is smaller than the state of Connecticut. The population of Cyprus is approximately 696,000. The Cypriot population is comprised mainly of persons of either Greek or Turkish descent. Today, approximately 79 percent of the population is made up of persons of Greek descent, and approximately 18 percent of the population is made up of persons of Turkish descent. Historically, Greek Cypriots follow the Greek Orthodox faith; Turkish Cypriots follow the Muslim faith.

Cyprus was a British colony from 1878 to 1960, at which time it became an independent republic. In 1963, civil disturbances broke out between Greek Cypriots and Turkish Cypriots. United Nations peacekeeping forces were sent to Cyprus to restore order in 1964. The U.N. forces have remained in Cyprus ever since.

On July 20, 1974, Turkish military forces invaded Cyprus. Turkish troops landed on the north coast of Cyprus and advanced to Nicosia. By late August, the Turkish forces had extended their control over the northern 37 percent of the island. This region has remained under Turkish military occupation since the invasion.

After the invasion, the Turkish military established in essence a puppet **government in northern Cyprus called the "Autonomous Cyprus Turkish Administration."** That government was succeeded in February 1975 by the **"Turkish Federated State of Cyprus."** In 1983, the **Turkish Federated State of Cyprus was succeeded by the "Turkish Republic of Northern Cyprus."** The Turkish Republic of Northern Cyprus is recognized as a legitimate government by only one nation in the world: Turkey. It is not recognized, nor has it ever been recognized, by the United States government. The United States government recognizes only the plaintiff Republic of Cyprus as the legitimate government of all the people of Cyprus.

The Kanakaria Church is located in the village of Lythrankomi, which is in an area of northern Cyprus now under Turkish military occupation. After the 1974 **invasion, the Greek Cypriot population of Lythrankomi was "enclaved" by Turkish military forces.** During this time the Greek Cypriots were denied many basic human rights, including freedom of movement, medical care, and the ability to earn a living. Many men from the village were arrested and ***1379** detained in Turkish jails; there they received severe beatings by Turkish soldiers.

Despite the hardships that fell on the Greek Cypriot parishioners of the Kanakaria Church, religious services continued to be conducted in that church on a regular basis. In July 1976, the pastor of the Kanakaria Church, Father Antomis Christopher, was forced to flee to non-occupied southern Cyprus for fear of his life. **The church itself was not physically damaged between the invasion in July 1974 and Father Christopher's departure in July 1976. By the end of 1976, all Greek Cypriots in Lythrankomi had vacated the village and had relocated to southern Cyprus, which is controlled by the plaintiff Republic of Cyprus. Their departure from northern Cyprus was not voluntary.**

C. The Theft of the Mosaics

Since the 1974 Turkish invasion, the government of the Republic of Cyprus and the Church of Cyprus have generally been denied access to occupied northern Cyprus. However, since that time they have received reports from persons in the occupied area that several churches and national monuments have been looted and destroyed and that many mosaics, frescoes, and icons in those churches and national monuments have been stolen or destroyed. [FN2] When Father Christopher fled occupied northern Cyprus in July 1976, the mosaics were still intact and affixed to the apse of the Kanakaria Church. Sometime between August 1976 and October 1979, the interior of the Kanakaria Church was vandalized and the mosaics were forcibly removed from the apse of the church. The mosaics were severely damaged during their removal. Neither the Republic of Cyprus nor the Church of Cyprus has ever authorized the removal or sale of the Kanakaria

mosaics. [FN3]

FN2. Cyprus is not alone in suffering great losses to its cultural property during times of war. During World War II, many nations suffered such losses. In response to the widespread theft and destruction of cultural property during World War II, **the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (“UNESCO”)** convened an international conference at The Hague in 1954. The conference was held **“for the purpose of drawing up and adopting a Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict” (“the Hague Convention”)**. *Final Act of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 1954*. The nations participating in the conference agreed **“to take all possible steps to protect cultural property”** because they were **“convinced that damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind ...[,] that the preservation of cultural heritage is of great importance for all peoples of the world[,] and that it is important that this heritage should receive international protection.”** *Id.*

In the early 1970s, the Sixteenth General Conference of UNESCO adopted “The Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property” (“the UNESCO Convention”). To date, sixty-one nations have ratified the UNESCO

Convention. In 1983, the United States ratified the UNESCO Convention with the **passage of “The Convention on Cultural Property Implementation Act,” 19 U.S.C. § 2601 et seq. See also** Executive Order No. 12555 (1986). This act provides in part:

No article of cultural property documented as appertaining to the inventory of a museum or religious or secular public monument or similar institution in any State Party which is stolen from such institution after the effective date of this chapter [January 12, 1983], or after the date of entry into force of the Convention for the Party State, whichever date is later, may be imported into the United States.

19 U.S.C. § 2607.

The Hague Convention and the UNESCO Convention are not controlling in this case; however, they emphasize the importance that the United States and other countries have placed on restricting international trafficking in stolen art.

FN3. While this action was pending, the Turkish Republic of Northern Cyprus (“TRNC”) **sought permission to intervene as a plaintiff for the purpose of recovering possession of the mosaics.** By order dated May 30, 1989, this Court **denied the TRNC’s motion to intervene because that government is not recognized by the United States.** As previously stated, the Kanakaria Church is located in an **area controlled by the TRNC. The TRNC’s efforts to intervene as a plaintiff in this case strongly indicate that it, too, never authorized the removal or sale of the Kanakaria mosaics.**

D. Cyprus’s Efforts to Recover the Mosaics

As previously noted, since the Turkish invasion in 1974, the Republic of Cyprus has learned of the theft or destruction of ***1380** much cultural property in Cyprus. Many churches, museums, and private collections have been looted, and other property has suffered destruction or loss. In some instances visitors who were allowed access to the occupied area would note such losses and report them to the Republic of Cyprus. It was through one such visitor that the Department of Antiquities first learned in November 1979 that the mosaics of the Kanakaria Church were missing. The Department is charged with the responsibility, among other things, of protecting church property which is either an antiquity or a national monument. The mosaics fall under this responsibility. Therefore, the Republic of Cyprus decided to seek recovery of the mosaics.

Immediately upon learning that the mosaics were missing, the Republic of Cyprus contacted UNESCO, informing it of the significance of the lost art and seeking its assistance. Thereafter, the Republic of Cyprus notified several people and entities

whom it believed could assist it in disseminating information about the missing mosaics and in recovering them. Cyprus continued to meet and discuss the **situation with UNESCO officials in order to heighten awareness of Cyprus's loss of cultural property.** Cyprus notified the International Council of Museums, an organization that coordinates and develops measures and security for museums throughout the world. It notified the International Council of Museums and Sites, an organization that works with restorers and specialists in the preservation of ancient monuments. The Republic of Cyprus introduced a resolution concerning the missing mosaics to Europa Nostra, a European organization interested in the conservation of the architectural heritage of Europe. The Republic of Cyprus sent the Europa Nostra resolution to the Council of Europe, which it believed would give wide publicity to the problem. **Cyprus's ambassador and permanent delegate to the United Nations, Constantine Leventis, assisted in contacting these organizations. In addition, Ambassador Leventis spoke of the missing mosaics to individuals from museums, such as the British Museum and the Louvre, and to individuals from international auction houses, such as Christie's and Sotheby's.**

The Republic of Cyprus also contacted both European and American museums **about the missing mosaics. It contacted Harvard University's Dumbarton Oaks Institute for Byzantine Studies, considered to be the leading center in the United States for the study of Byzantine art. Dr. Vassos Karageorghis, Cyprus's Director of the Department of Antiquities from 1964 to 1989, and Anthanasios Papageorghiou, Curator of Ancient Monuments in Cyprus since 1962 and currently Acting Director of the Department of Antiquities, disseminated information about the missing mosaics to their colleagues and scholars throughout the world by sending letters and by addressing symposia, congresses, and other such meetings.**

In addition, the Embassy of Cyprus in Washington, D.C. sent press releases and **mailed information on a routine basis concerning the loss of Cyprus's cultural property in general and specifically the missing mosaics.** Such information was disseminated to journalists, Members of Congress, legislative assistants working in foreign affairs, and individuals in academia, archaeology, and in organizations who **have expressed an interest in Greek and Cypriot affairs. The Embassy's mailing list contains several hundred names. The information sent out from the Embassy often included the speeches given around the world by Greek Cypriot officials asking for assistance in recovering the mosaics.**

Throughout all these efforts, the Republic of Cyprus intended to disseminate the information that the mosaics were missing, to seek assistance from those in positions who might be able to aid Cyprus in its efforts, and to eventually recover lost or stolen cultural properties such as the mosaics. As a result of these efforts, the Republic of Cyprus has recovered some antiquities, including frescoes originally from a church in occupied northern Cyprus and other parts of the original Kanakaria mosaic. Additionally, as a result of these efforts, the Republic of Cyprus located the mosaics in this case.

***1381** E. The Mosaics Resurface

Goldberg is president and majority shareholder of Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. The co-owner of the company is George Feldman who serves as its vice president. Since becoming an art dealer in 1981, Goldberg has dealt almost exclusively in 19th and 20th century paintings, etchings, and sculptures. Goldberg is not, nor does she claim to be, an expert in Byzantine art.

On June 30, 1988, Goldberg flew to Amsterdam, The Netherlands, to inspect and possibly purchase for a client a painting by Amadeus Modigliani. The availability of **a Modigliani painting for sale was brought to Goldberg's attention by Robert Fitzgerald, an art dealer from Indianapolis whom she "had known [] casually since 1980 or '81."** Tr. 433. **It was Fitzgerald who had located the purported Modigliani; he was to help facilitate the sale. In Amsterdam, Goldberg met Fitzgerald. Fitzgerald then took Goldberg to meet the owner of the painting. After inspecting the painting, Goldberg developed doubts "about being able to prove the**

authenticity of the painting.” Tr. 438. At this point, the sale of the Modigliani painting fell through.

After the Modigliani sale fell through, Fitzgerald mentioned to Goldberg another deal. On July 1, 1988, Fitzgerald informed Goldberg that he was aware of four early Christian mosaics that were for sale. Later that day, Fitzgerald introduced Goldberg to Michel van Rijn, a Dutch art dealer, and Ronald Faulk, an attorney from California. Goldberg knew very little about van Rijn or Faulk. She was told, **however, that van Rijn was once convicted in France for forging Marc Chagall’s signature to prints of that artist’s work and that he also had been sued by an art gallery “[f]or failure to pay money.”** Tr. 539. [FN4] She was also aware that Faulk was in Europe to act as attorney for Fitzgerald and van Rijn.

FN4. Goldberg testified that van Rijn also told her that he was a descendant of **Rembrandt on his father’s side and of Rubins on his mother’s side.** Tr. 462. No other evidence supporting this claim was introduced, however.

At this July 1st meeting, van Rijn showed Goldberg photographs of the four **Byzantine mosaics, and she immediately “fell in love” with them.** Tr. 447. van Rijn told her that the seller requested \$3 million for the four mosaics. She was also told **that the seller was interested in selling the mosaics quickly because he “had recently become quite ill and had [a] cash problem.”** Tr. 457.

All of the information that Goldberg received regarding the mosaics and the seller came from Fitzgerald, van Rijn, or Faulk. [FN5] van Rijn told Goldberg that the seller of the mosaics was a Turkish antiquities dealer. In addition, he told her that **the seller had “found” the mosaics in the rubble of an “extinct” church in northern Cyprus while serving as “an archaeologist from Turkey assigned to northern Cyprus.”** Tr. 456. According to van Rijn, the seller had been granted permission by Turkish Cypriot authorities to retain the mosaics and, in the late 1970s, to export them to Germany. Goldberg was not told the identity of the seller at the initial meeting on July 1st; however, two days later she was told that the seller was a man named Aydin Dikman. [FN6]

FN5. Fitzgerald testified at trial; a deposition of Faulk was admitted into evidence and has been reviewed by the Court; van Rijn, however, did not testify, nor was he deposed.

FN6. In the record, the seller’s surname is spelled as “Dikman,” “Dikmen,” and “Diekman.” Throughout this memorandum entry, the Court will refer to the seller as “Dikman.”

Previously, on June 28, 1988, Faulk went to meet with Dikman in Munich, Germany. Faulk was sent to meet with Dikman at the direction of his clients, van Rijn and Fitzgerald. It is interesting to note that Fitzgerald sent Faulk to meet with Dikman even before Fitzgerald mentioned the mosaics deal to Goldberg. In Munich, Faulk discussed a possible sale with Dikman, and Dikman gave him photographs of the mosaics.

At the July 1st meeting in Amsterdam, Goldberg knew that Faulk and Dikman had met earlier to discuss the sale of the mosaics. ***1382** Goldberg asked Faulk to travel to Munich to inform the seller of her interest in purchasing the mosaics. At **Goldberg’s direction, Faulk met with Dikman on July 1st and 2nd.** Faulk was shown documents that Dikman claimed were proof that the mosaics had been exported properly from northern Cyprus. Faulk returned to Amsterdam on July 2nd and reported to Goldberg that, in his opinion, the export documents appeared to be in order. At trial, the defendants offered Exhibits 702, 3015, and 3016, as support for their contention that Goldberg reasonably believed the mosaics had been properly exported. None of these documents, however, even mentions Dikman or the four mosaics at issue in this case.

For example, exhibit 702 is a sales invoice from a “Goklaney’s Cash & Co.” to an individual named Helga Bechly. The invoice refers to five floor mosaics, not the four wall mosaics at issue in this case. The Court is at a loss to understand how this sales invoice substantiates the defendants’ contentions that Dikman found the

mosaics in the rubble of an extinct church, and that Turkish Cypriot officials authorized the export of the mosaics.

On July 3, 1988, while still in Amsterdam, Goldberg negotiated an agreement with **van Rijn, Fitzgerald, and Faulk, whereby "the parties agree[d] to acquire the mosaics for their purchase price of \$1,080,000 (U.S.)."** Exhibit 700. The agreement also provided that the parties would split the profits made on any future resale of the mosaics as follows: Goldberg & Feldman 50 %; Fitzgerald 22.5 %; van Rijn 22.5 %; and Faulk 5 %. *Id.* This agreement was executed on July 4th in Amsterdam. *Id.*

Later, Goldberg and Fitzgerald traveled to Geneva, Switzerland, to investigate a lead on a second possible Modigliani and to examine the mosaics. On July 5th, Faulk and Dikman transported the mosaics by airplane from Munich to Geneva. The mosaics were stored in crates in the free port area of the Geneva airport. The mosaics never passed through Swiss Customs.

After arriving in Geneva, Faulk and Dikman met Goldberg in the free port area of the airport. This was the only time that Goldberg met Dikman. Dikman introduced himself to Goldberg and then left. In the presence of Faulk, Goldberg then **inspected the four mosaics. Upon seeing the mosaics, she "was in awe" and wanted to buy them "more than ever."** Tr. 486. She was concerned, however, about their deteriorating condition.

Goldberg testified that while she was in Geneva she inquired as to whether the mosaics had been reported as stolen or missing and whether any applicable treaties might prevent the mosaics from being imported into the United States. She testified that she contacted, by telephone, the International Foundation for Art Research ("IFAR") in New York and UNESCO's office in Geneva. In addition, Goldberg claims she telephoned customs offices in the United States, Germany, Switzerland, and Turkey.

F. Goldberg Secures Financing

Goldberg has done business with Merchants National Bank of Indianapolis ("**Merchants**") for about five years. Her principal contact at the bank is Otto N. Frenzel III, Vice Chairman of Merchants National Bank & Trust Company of Indianapolis and Chairman of the Board of Merchants National Corporation. Goldberg and Frenzel have known each other for several years and have developed a good friendship. In addition, Frenzel and his wife have purchased art from Goldberg on several occasions, and Merchants has requested Goldberg's assistance in evaluating whether to loan money for art purchases.

In Amsterdam, while contemplating the purchase of the Kanakaria mosaics, Goldberg knew she would have to borrow a substantial amount of money if she were to purchase the mosaics. She called Frenzel at his home to discuss possible financing from Merchants. Frenzel indicated that if Goldberg were certain about the propriety of purchasing the mosaics, he would attempt to arrange a loan for her. Frenzel ***1383** referred her loan request to Timothy Massey, Vice President of the Professional Banking Department. Frenzel testified that he can recommend individuals for loans by volunteering to a loan officer his impressions of an **individual's background, what he might know about a person, and what a person's expertise might be.** Frenzel told Massey that Frenzel thought that Goldberg was a very bright individual with regard to art, that she was credible, and that she had a great deal of expertise. Frenzel also indicated to Massey that he, Frenzel, was comfortable with Goldberg.

Goldberg testified that she told Frenzel and Massey that the bill of sale of the mosaics to her would reflect a purchase price of \$1.2 million. She further testified that she told Frenzel that out of this amount, she would either keep or receive back from the seller ten percent of the amount, or \$120,000, to pay for her expenses, such as insurance, shipping, restoration, and operation of the business. Massey testified in his deposition that he understood the purchase price to be \$1.2 million, and that he did not know at the time of the loan that she intended to keep

ten percent of the loan. Frenzel testified in his deposition that he understood the purchase price to be \$1.2 million.

After Goldberg arrived in Switzerland, Merchants agreed to loan her \$1,224,000 for the purchase of the mosaics. Goldberg signed a business promissory note binding Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. as a corporation and herself individually on the loan. She also signed a security agreement offering the mosaics as security for the loan. Upon returning home to Indiana, Goldberg signed an additional agreement with Merchants, granting the bank five percent of the profits of the resale of the mosaics, not to exceed \$175,000.

G. Goldberg Purchases the Mosaics

The sale and transfer of the mosaics was originally scheduled for July 5th; however, a delay in securing financing from Merchants prevented Goldberg from consummating the sale on that date. The \$1.2 million from Merchants did not arrive at a bank in Geneva until July 7th. The \$1.2 million was in \$100 bills and was placed in two carrying bags. Of the \$1.2 million, Goldberg kept \$120,000 in cash, and gave the remaining \$1,080,000 to Faulk and Fitzgerald for the purchase of the mosaics.

Goldberg testified that she did not know how the \$1,080,000 was to be divided among the seller and the middlemen. She testified that she thought the middlemen would receive a small amount as commission, such as \$80,000. However, the remaining \$1,080,000 was actually divided as follows:

- \$350,00 to Dikman as payment for the mosaics;
- \$282,500 to van Rijn as a commission;
- \$297,500 to Fitzgerald as a commission;
- \$70,000 to an attorney in London;
- \$80,000 to Faulk for legal fees and/or assistance in facilitating the sale.

Tr. 318-20. Upon completion of the sale on July 7th, Dikman issued a "General bill of sale" to Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. Exhibit 9. The bill of sale lists \$1.2 million as the price Goldberg paid for the mosaics. *Id.*

On July 8, 1988, Goldberg returned with the mosaics to the United States. Goldberg insured the mosaics for \$1.2 million and declared their value at U.S. Customs to be \$1.2 million. As previously noted, Goldberg paid \$1.08 million for the mosaics.

H. Significant Events in Indiana

Goldberg returned to Indiana with the four mosaics and with approximately \$70,000 of the \$120,000 she kept from the Merchants loan. In Europe she spent approximately \$50,000 on conversion charges, shipping and insurance, and the purchase of four paintings and a small piece of art in The Netherlands. Goldberg testified that she deposited the remaining \$70,000 in several of her bank accounts in Indiana. Exhibits 2201 through 2209 show a series of deposits, each under \$10,000, in various business or personal accounts of Goldberg. At some point after Goldberg returned to Indiana with the mosaics, Frenzel and another ***1384** Indiana resident, Dr. Stewart Bick, acquired interests in the resale profits of the mosaics.

Frenzel personally loaned Goldberg \$25,000 in an unrelated art transaction. Frenzel stated in his deposition that the terms of the loan were ten percent interest and a two percent interest in the resale profits of the mosaics.

Additionally, at some point after Goldberg's return to Indiana, Dr. Bick and Frenzel together acquired an interest in the resale profits of the mosaics. Fitzgerald testified that he and van Rijn each sold half of their interest in the resale profits to Dr. Bick. Dr. Bick gave them \$780,000 for such interests. Fitzgerald received \$375,000 for his half of his interest. As van Rijn and Fitzgerald each originally owned 22 1/2 percent of the resale profits, this sale of interests to Dr.

Bick gave him a 22 1/2 percent interest in the resale profits, and left van Rijn and Fitzgerald with a 22 1/2 percent interest. Of this percentage, Dr. Bick sold an eight percent interest to Frenzel for \$390,000. Frenzel testified that he gave \$390,000 of his own money to Dr. Bick and acquired the additional eight percent interest. **This, when combined with Frenzel's two percent noted earlier, provides Frenzel with a total of ten percent interest in the resale profits. Massey testified in his deposition that Merchants loaned Dr. Bick \$390,000. It was Massey's understanding that, with Dr. Bick's borrowed \$390,000 and with Frenzel's personal \$390,000, Dr. Bick and Frenzel purchased and owned an interest in the resale profits of the mosaics.**

Goldberg intended to sell the mosaics. Beginning in the fall of 1988, she contacted at least two people in an attempt to market and sell the mosaics. By October 1988 Goldberg had discussed the sale of the mosaics with Dr. Geza von Habsburg, an art dealer operating out of Geneva and New York. In October of 1988 von Habsburg contacted Dr. Marion True of the Getty Museum in California and discussed whether the Getty would be interested in purchasing the mosaics. Dr. True explained that the Getty does not collect Byzantine art and told von Habsburg that, because of her close working relationship with Cyprus, it would be necessary for her to contact her friend Dr. Vassos Karageorghis about the mosaics. Dr. True had developed a working relationship with Dr. Karageorghis, and he had often **spoken to her of Cyprus's attempts to recover the mosaics. Dr. True then called Dr. Karageorghis, who told her that export of the mosaics was not authorized by Cyprus and that the mosaics she described were the mosaics which Cyprus had been so interested in recovering. Dr. True gave Dr. Karageorghis the name of Geza von Habsburg and how to contact him.**

In November 1988, Dr. Karageorghis and Papageorghiou, in conjunction with **Cyprus's Director General of the Ministry of Foreign Affairs, contacted the Ambassador of Cyprus in Washington, D.C. They informed the Ambassador of the mosaics' existence in the United States and suggested that immediate and discreet action be taken to recover the mosaics. The embassy then began working with its attorneys, the plaintiffs' Washington law firm in this case, to determine the location and possessor of the mosaics. Embassy officials worked discreetly so as not to put the mosaics in any danger or cause them to disappear underground again.**

By January 1989, Goldberg had also contacted her friend and art mentor Barbara Divver, who is an art dealer in New York. Divver contacted her friend John Walsh, Director of the Getty Museum, **about the Getty's possible acquisition of the mosaics. Goldberg and Divver had agreed that if the Getty Museum eventually purchased the mosaics, Goldberg would give Divver a ten percent commission. Walsh directed that Dr. True, because she was more familiar with Cyprus's situation regarding the mosaics, respond to Divver's inquiry. Dr. True spoke with Divver and explained to her substantially the same things she had discussed with von Habsburg. Dr. True told Divver that Dr. True would report this contact to the plaintiffs' Washington law firm and to U.S. Customs, which she did.**

***1385** The plaintiffs and their attorneys eventually learned that the mosaics were in Goldberg's possession in Indianapolis. The plaintiffs wrote to Goldberg requesting the **return of the mosaics. Upon the defendants' refusal, the plaintiffs instructed their attorneys to file suit to recover the mosaics.**

Throughout this opinion, the Court will discuss such additional facts as may be necessary to support the determinations reached herein.

IV. *Statute of Limitations*

A federal district court sitting in diversity must follow state statutes of limitations. *Guaranty Trust Co. of New York v. York*, 326 U.S. 99, 65 S.Ct. 1464, 89 L.Ed. 2079 (1945). Moreover, a federal district court sitting in diversity must follow the choice-of-law rules of the state in which it sits. *Klaxon v. Elec. Mfg.*

Co., 313 U.S. 487, 61 S.Ct. 1020, 85 L.Ed. 1477 (1941). Because in Indiana statutes of limitations are procedural in nature, Indiana choice-of-law rules state that the statute of limitations of the forum state, Indiana, will apply. *Albrecht v. Indiana Harbor Belt Railroad Co.*, 178 F.2d 577 (7th Cir.1949), *cert. denied*, 339 U.S. 949, 70 S.Ct. 804, 94 L.Ed. 1363 (1950); *Dart Industries, Inc. v. Adell Plastics, Inc.*, 517 F.Supp. 9 (S.D.Ind.1980); *Horvath v. Davidson*, 148 Ind.App. 203, 264 N.E.2d 328 (1970).

The Indiana code provides in relevant part:

The following actions shall be commenced within six [6] years after the cause of action has accrued and not afterwards.

....

Third. For injuries to property other than personal property, damages for any detention thereof, and for recovering possession of personal property.

I.C. § 34-1-2-1 (Burns 1986). Particularly in light of the plaintiffs' claim that the mosaics should be returned to the Church of Cyprus, the Court concludes that the Indiana statute of limitations providing specifically "for recovering possession of personal property" governs the issue of possession of the mosaics. Therefore, the plaintiffs' action is governed by a six-year statute of limitations.

Sometime between August 1976, when military force and threat of harm had forced church officials to leave the church involuntarily, and November 1979, the mosaics were removed from the Kanakaria Church. In November 1979 church and government officials first learned that the mosaics were missing from the Kanakaria Church. Goldberg acquired the mosaics in July 1988. The plaintiffs first learned that the mosaics were in Goldberg's possession in late 1988. The plaintiffs filed this action against Goldberg in March 1989. The defendants argue that the plaintiffs' cause of action first accrued in 1979 and that, because the complaint was not filed within six years thereof, plaintiffs' cause of action is barred. The plaintiffs, however, argue that under the circumstances of this case, they are not barred from recovering the mosaics. Thus the issue is whether the plaintiffs have filed their complaint in a timely fashion.

A. Policy

The courts reflect a strong policy in favor of statutes of limitations. The Indiana supreme court has stated:

Formerly, statutes of limitations were looked upon with disfavor in that they are invariably in derogation of the common law. "Now, however, the judicial attitude is in favor of statutes of limitations, rather than otherwise, since they are considered as statutes of repose and as affording security against stale claims." ... Such statutes rest upon sound public policy and tend to the peace and welfare of society and are deemed wholesome.... They are enacted upon the presumption that one having a well-founded claim will not delay in enforcing it.

Shideler v. Dwyer, 275 Ind. 270, 417 N.E.2d 281, 283 (1981). Further, the ***1386** Indiana court of appeals has ruled that "statutes of limitations are favored by the courts.... [t]hey are statutes of repose, founded upon a rule of necessity and convenience and the well-being of society." *Spoljanic v. Pangan*, 466 N.E.2d 37, 43 (Ind.App.1984) (citations omitted). These cases indicate that Indiana follows the policies reflected in statutes of limitation. *Accord, O'Keeffe v. Snyder*, 83 N.J. 478, 416 A.2d 862, 868 (1980) ("The purpose of a statute of limitations is to 'stimulate to activity and punish negligence' and 'promote repose by giving security and stability to human affairs,' ") (*quoting Wood v. Carpenter*, 101 U.S. 135, 139, 25 L.Ed. 807, 808 (1879)).

B. Determination of the Timeliness and Accrual of a Cause of Action

The fact that statutes of limitations exist, however, does not mean that the timeliness of a claim is determined solely by the mechanical application of a period of months to a file-stamp date. Rather, under certain circumstances a court is required to evaluate the timeliness of a claim under rules and doctrines of law designed to ensure fairness and equity in the adjudication of claims. The facts of **this case warrant that the Court evaluate the timeliness of the plaintiffs' claims** under the following rules and doctrines.

First, the Indiana supreme court has held that the determination of when a cause accrues is the court's responsibility. *Burks v. Rushmore*, 534 N.E.2d 1101 (Ind.1989). The applicable Indiana statute of limitations states that actions for the recovery of personal property "shall be commenced within six [6] years after the cause of action has accrued and not afterwards." I.C. § 34-1-2-1. Regarding the language "after the cause of action has accrued," the court has stated that "the legislature designated the reasonable time for bringing an action and left to the courts the responsibility of determining when the cause accrues." *Burks*, 534 N.E.2d at 1103 (citation omitted). *See also Barnes v. A.H. Robins Co., Inc.*, 476 N.E.2d 84, 85 (Ind.1985) ("[i]t is clear this Court has the authority and responsibility to interpret the intentions of the legislature by deciding when a cause of action accrues."). In *Burks, supra*, the Indiana supreme court reviewed the rules for determining when a cause of action accrues in Indiana. The *Burks* court noted that the general rule is that the statute of limitations begins to run when damage was ascertained or ascertainable by due diligence. 534 N.E.2d at 1104 (citing *Barnes*, 475 N.E.2d at 86). Thus, this Court notes that in Indiana the statute generally begins to run when damage was ascertained or by the use of due diligence could have been ascertained.

Second, Indiana recognizes a discovery rule as it may affect the running of a statute of limitations. In the *Barnes* case, *supra*, the Indiana supreme court, on a certified question from the Seventh Circuit, considered when a cause of action accrues when the injury to the plaintiff is caused by a disease which may have been contracted as a result of protracted exposure to a foreign substance. The court held that "in those circumstances, a discovery type rule should be applied, and the statute of limitations in such causes commences to run from the date the plaintiff knew or should have discovered that [the plaintiff] suffered an injury or impingement, and that it was caused by the product or act of another." 476 N.E.2d at 87-88. *See also Burks*, 534 N.E.2d at 1103; *Walters v. Owens-Corning Fiberglass Corp.*, 781 F.2d 570, 572 (7th Cir.1986). The court was careful to note that its adoption of the discovery rule in *Barnes* was limited to the specific circumstances before it, *i.e.*, injury as a result of protracted exposure to a foreign substance. The Court declined to adopt a discovery rule for all tort claims, stating "that would be going beyond the scope of the inquiry and put us in the position of issuing an advisory opinion." 476 N.E.2d at 87.

However, it is important for this Court to note the *Barnes* court's discussion of the discovery rule in general. In adopting a discovery rule in the case before it, the Indiana supreme court discussed the important policies supporting the discovery rule. The court stated:

***1387** Many jurisdictions have responded to the problems presented by this type of case by adopting a "discovery rule." The discovery rule provides that the statute of limitations in this type of cause runs from the date the negligence was or should have been discovered. The rule is based on the reasoning that it is inconsistent with our system of jurisprudence to require a claimant to bring his cause of action in a limited period in which, even with due diligence, he could not be aware a cause of action exists.

_476 N.E.2d at 86. Further, in support of its decision to adopt a discovery rule, the court observed that "[i]ncreasing numbers of jurisdictions are adopting some form of discovery rule," citing recent cases from 14 states. Finally, the court stated that it had discussed a discovery rule previously, in *Shideler, supra*. In that case the

court noted "that in many cases where the discovery rule has been applied or alluded to, the misconduct was of a continuing nature or *concealed ...*" 417 N.E.2d at 291 (emphasis added). The Indiana supreme court's adoption of the discovery rule in *Barnes* and its discussion of the policies and other jurisdictions supporting it indicate Indiana's willingness to extend the rule to other circumstances, if appropriate.

Third, Indiana recognizes the doctrine of fraudulent concealment as it may affect the running of a statute of limitations. Indiana has adopted the doctrine by case law and has reflected the doctrine in a statute. [FN7] The Indiana supreme court has stated:

FN7. I.C. § 34-1-2-9 provides:

If any person liable to an action shall conceal the fact from the knowledge of the person entitled thereto, the action may be commenced at any time within the period of limitation after the discovery of the cause of action.

See also Walker v. Memering, 471 N.E.2d 1202, 1204 (Ind.App.1984) (by statute, concealment may extend a statute of limitations).

The harshness which may result from the application of a statute of limitations has been avoided by judicial recognition of certain exceptions. One of these exceptions is the doctrine of fraudulent concealment which operates as an equitable doctrine to estop a defendant from asserting a statute of limitations when he has, either by deception or by a violation of duty, concealed from the plaintiff material facts thereby preventing the plaintiff from discovering a potential cause of action.

Burks, 534 N.E.2d at 1104 (citations omitted). The Indiana supreme court has also held that the doctrine of fraudulent concealment has its roots in equity, and that in general the doctrine operates to disallow a defendant, who by deceit or fraud prevents a plaintiff from learning of a cause of action, from taking advantage of his own wrong by asserting the statute of limitations as a bar to the plaintiff's action. *Guy v. Schuldt*, 236 Ind. 10, 138 N.E.2d 891, 894 (1956) ("While a wrongdoer is concealing from an injured person his wrongful act, the law will not, through a statute of limitations, strip the injured party of his remedy against the wrongdoer"). *See also Snyder v. Tell City Clinic*, 181 Ind.App. 188, 391 N.E.2d 623, 628 (1979) (concealment of fraud tolls the statute of limitations) (citing *Guy v. Schuldt, supra*); *Brown v. Gardner*, 159 Ind.App. 586, 308 N.E.2d 424, 428 (1974); *Ferrell v. Geisler*, 505 N.E.2d 137 (Ind.App.1987) (doctrine of fraudulent concealment as applied in context of medical malpractice). To invoke the doctrine of fraudulent concealment, Indiana requires that the concealment be active and intentional, and that such concealment misleads or hinders the plaintiff's inquiry or ability to investigate. *Morgan v. Koch*, 419 F.2d 993, 998 (7th Cir.1969); *Forth v. Forth*, 409 N.E.2d 641, 644-45 (Ind.App.1980). *See also Lambert v. Stark*, 484 N.E.2d 630, 632 (Ind.App.1985). For a plaintiff to invoke the doctrine of fraudulent concealment, Indiana requires that the plaintiff exercise due diligence to investigate the claim and attempt to discover the fraud. As the supreme court noted in *Guy v. Schuldt, supra*,

If the fraud, although not discovered, ought to have been discovered, and could have been if reasonable diligence had been exercised by the plaintiff, the statute will run from the time discovery *1388 ought to have been made. To prevent the the barring of an action, it must appear that the fraud not only was not discovered, but could not have been discovered with reasonable diligence, until within the statutory period before the action was begun.

138 N.E.2d at 896 (citations omitted). *See also Morgan v. Koch, supra*, 419 F.2d at 999; *Tolen v. A.H. Robins Co.*, 570 F.Supp. 1146, 1151-52 (S.D.Ind.1983); *Lambert*, 484 N.E.2d at 632; *Estate of Ballard v. Ballard*, 434 N.E.2d 136, 142 (Ind.App.1982).

In addition to common law and statutory fraudulent concealment, Indiana courts have held that equitable estoppel will serve the same purpose and foreclose the use of a statute of limitations to a defendant who through fraud or misrepresentation prevents a plaintiff from commencing an action within the **statute's original time frame**. See *Donella v. Crady*, 135 Ind.App. 60, 185 N.E.2d 623, 625 (1962); *Landers v. Evers*, 107 Ind.App. 347, 24 N.E.2d 796, 797 (1940). The requirement that the plaintiff exercise due diligence applies to fraudulent concealment grounded in equitable estoppel as well. *Spoljanic, supra*, 466 N.E.2d at 44-45. **Further, one Indiana court has held that under equitable estoppel, "[a] defendant may be prevented from relying upon a statute of limitations by his own misrepresentations or fraud, even though he has not concealed the cause of action."** *Marcum v. Richmond Auto Parts Co.*, 149 Ind.App. 120, 270 N.E.2d 884, 886 (1971).

C. Application of Law to Case at Bar

The Court now applies the rules and principles developed above to the facts of this case. The Court notes that there is no Indiana case which controls the issues of when the statute of limitations begins to run and whether it has been tolled in an action for the replevin of stolen property such as valuable artwork. Therefore, it **is this Court's responsibility to determine these issues as an Indiana court would.** "The duty of a district court sitting in diversity faced with a novel [issue] ... is to predict, as best as possible, how an [Indiana] court would decide the issue." *Walters, supra*, 781 F.2d at 572 (citation omitted). Although many of the Indiana cases discussing the timeliness of claims have been malpractice or products liability actions, the Court believes that Indiana has developed rules sufficient to allow this Court to apply them in the context of a replevin action for the recovery of stolen artwork. Under the facts of this case, the Court concludes **that under Indiana law the plaintiffs' action is timely filed.**

The Court holds that the plaintiffs' cause of action did not accrue in this case until the plaintiffs, using due diligence, knew or were on reasonable notice of the identity of the possessor of the mosaics. In this context a discovery rule should apply and prevent the statute from running until the plaintiffs knew or reasonably should have known who possessed the mosaics.

The court in *O'Keeffe v. Snyder, supra*, was faced with a similar issue. In that case the plaintiff Georgia O'Keeffe filed suit to replevy from the defendant three small pictures she had painted. She contended that the paintings were stolen. The defendant contended, *inter alia*, **that the plaintiff's action was barred by a six-year statute of limitations.** Plaintiff O'Keeffe claimed that the paintings were stolen in 1946. In 1976, O'Keeffe learned that her paintings were in the possession of the defendant. She filed suit for their return in 1976. In determining whether **O'Keeffe's action was filed in a timely manner, the New Jersey supreme court reviewed its applications of the discovery rule.** It noted that it had adopted the rule in the area of medical malpractice, and then extended it to other contexts. The court concluded that the discovery rule applies to an action for replevin of a **painting ... [the plaintiff's] cause of action accrued when she first knew, or reasonably should have known through the exercise of due diligence, of the cause of action, including the identity of the possessor of the paintings.** 416 A.2d at 870.

Similarly, this Court is persuaded that the discovery rule should apply to this case. ***1389** The discovery rule prevents the statute from beginning to run in situations where a plaintiff, using due diligence, cannot bring suit because he is unable to determine a cause of action. In a replevin action, a plaintiff sues a defendant for the recovery of specific property. An element of the cause of action **is the defendant's wrongful detaining or wrongful possession of the property sought to be recovered.** In order to maintain a replevin action, the plaintiff must know who is in possession of the property at issue. If a plaintiff is unable to determine the possessor of stolen items, the plaintiff cannot maintain a cause of

action in replevin.

The Court concludes that a plaintiff who seeks protection under the discovery rule has a duty to use reasonable diligence to locate the stolen items. *See DeWeerth v. Baldinger*, 836 F.2d 103 (2d Cir.1987), *cert. denied*, 486 U.S. 1056, 108 S.Ct. 2823, 100 L.Ed.2d 924 (1988). Determination of due diligence is fact-sensitive and must be made on a case-by-case basis. *O'Keefe*, 416 A.2d at 873. Having reviewed the facts of this case, the Court is persuaded that the plaintiffs exercised due diligence in their search to locate and to recover the mosaics.

From the time they first learned of the mosaics' disappearance, the Republic of Cyprus engaged in an organized and systematic effort to notify those who might assist them and to seek the return of the mosaics. As previously set out by the Court, Cyprus has contacted and worked with the United Nations, UNESCO, museums, museum organizations, leading Byzantine scholars and curators, and the press. Officials of the Republic of Cyprus have sent press releases and other information, delivered speeches, and made numerous personal contacts with individuals reasonably calculated to assist in recovery of the mosaics. Tr. 80-81, 90-101, 190-206, Leventis Deposition 21-45, True Deposition 25.

Dr. Marion True, Curator of Antiquities at the J. Paul Getty Museum in Los Angeles, testified that the Cypriots "had brought the loss of these mosaics to the attention of people who would have been more directly involved with Byzantine art." True Deposition 127. Cyprus's actions were designed to recover the mosaics at opportunities where the mosaics might be offered for sale. According to Dr. Gary Vikan, the plaintiffs' art expert and Assistant Director for Curatorial Affairs/Medieval Curator of the Walters Art Gallery in Baltimore, this strategy was "consistent with what is happening in the art world today, the goal is to stifle the trade at the point of destination." Tr. 388. Dr. Vikan further testified that, in his opinion, the Republic of Cyprus has been duly diligent in its attempts to recover lost cultural property, including the mosaics. Tr. 342, 382. In fact Dr. Vikan stated that in the Mediterranean, Cyprus "stands apart" in its attempts to recover such property. Tr. 342. Dr. Vikan's testimony on this issue, as well as the testimony of the Greek Cypriot officials who were directly involved in these efforts, is credible and persuasive on this issue. The Court concludes that the plaintiffs have exercised due diligence in their search for the mosaics.

Further, the Court concludes that the plaintiffs did not know and were not reasonably on notice of the identity of the possessor of the mosaics until late 1988. The defendants argue that two incidents, an article in a Turkish publication and the recovery (assisted by the Menil Foundation) of frescoes and portions of the Kanakaria mosaic, should have put Cyprus on notice as to who was in possession of the mosaics at issue in this case. The Court disagrees.

A June 10, 1982 article in the Turkish publication *Ortam* contained the headline "Antique Smuggler, Aydin Dikmen, [sic] Allegedly to Deposit Money in the Bank Account of a Judge." Exhibit 2174. The article reported that Dikman was wanted for smuggling antique artifacts, that he was arrested and released shortly thereafter, and that Dikman's wife had allegedly deposited a large sum of money in the bank account of a judge. *Id.* The single paragraph of the article discussing Dikman linked him by implication to the theft of church icons from the Girne Castle museum. The majority of the article discussed the loss of cultural property from churches *1390 and museums in general on the island of Cyprus. The last section of the article discussed the mosaics missing from the Kanakaria Church. The article contained two pictures, each of portions of the Kanakaria mosaic. *Id.* Papageorghiou testified that the article did not make any connection between the mosaics and Aydin Dikman. Tr. 173. When Cyprus was made aware of Turkish press reports of missing Cypriot antiquities, it repeated its systematic steps of notification such as contacting UNESCO and sending out press releases. Tr. 193-94; Leventis Deposition 82. The Court concludes that Cyprus took reasonable steps upon learning of such information. The Court further concludes that nothing in the Turkish press did or reasonably should have put the Republic of

Cyprus on notice that the mosaics were or could have been in Dikman's possession.

Similarly, Cyprus's recovery of frescoes and portions of the original Kanakaria mosaic in 1983 and 1984 with the assistance of the Menil Foundation in Texas did not and reasonably should not have put Cyprus on notice of who may have possessed additional portions of the mosaic. A series of events beginning in 1983 led to the recovery of the frescoes and portions of the mosaic. In 1983, London-based art dealer Yanni Petsopoulos contacted the Menil Foundation. de Menil Deposition 18. The Foundation has done business with Petsopoulos and employed him as a special agent for several years. Hopps Deposition 65. Petsopoulos had been approached by a man of Turkish nationality based in Germany (who, unbeknownst to any officials of the Republic of Cyprus turned out to be Aydin Dikman). Dikman asked Petsopoulos to help sell some frescoes in Dikman's possession. Leventis Deposition 47-48. Dikman represented that the frescoes were from Turkey. Hopps Deposition 73. Petsopoulos contacted the Menil Foundation about the possible purchase of the frescoes. Representatives of the Menil Foundation, including Walter Hopps, senior consultant, and Mrs. Dominique de Menil, president of the Foundation and widow of its founder, traveled with Petsopoulos to Germany to view the frescoes.

In Munich, they met Aydin Dikman, viewed the frescoes, and discussed their acquisition. *Id.* at 89. In Dikman's apartment they observed a mosaic. Hopps Deposition 68, 91; de Menil deposition 18. Later, Petsopoulos discussed with Hopps his suspicion that the mosaic was a part of the Kanakaria mosaic. Petsopoulos decided to research the matter. Petsopoulos's suspicion raised a question in Hopps's mind as to whether the frescoes were actually from Turkey, or whether they too could be from Cyprus. Hopps Deposition 114-15.

The Menil Foundation decided to purchase the frescoes. Hopps Deposition 98. It was determined that the frescoes were from Cyprus and that the mosaic seen in Dikman's apartment was part of the Kanakaria mosaic. Hopps Deposition 118, 125, 128-29. The Menil Foundation acquired the frescoes for the Church of Cyprus and reached an agreement which allowed the Menil to exhibit the frescoes for a period of time before returning them to Cyprus. de Menil Deposition 13, 32. Petsopoulos devised a plan to recover the Kanakaria mosaic in Dikman's possession for the Republic of Cyprus.

Petsopoulos went to Dikman's villa in Turkey. Petsopoulos accused Dikman of lying to him and to the Menil Foundation about the origin of the frescoes. The meeting became "stormy" and there ensued an "enormous emotional explosion." Hopps Deposition 154-55. Petsopoulos proposed that to make up for having lied about the frescoes, Dikman should turn over what portions he possessed of the mosaic. Hopps Deposition 146-47. After an "emotional fracas," Dikman agreed and felt that the "honorable thing to do was to turn over what he had of the mosaics." Hopps Deposition 156. Petsopoulos arranged to effect transfer of the mosaics. Ambassador Leventis secured the recovery of four pieces of mosaic, two of which Cyprus determined were not genuine. Leventis Deposition 52-53. Dikman represented to Petsopoulos that he was returning all portions of the mosaic in his possession.

Throughout this series of events, officials of the Republic of Cyprus questioned *1391 Petsopoulos and Menil Foundation officials about who was in possession of the frescoes and mosaics, but no one would reveal such information. Leventis Deposition 48-49, 53; Tr. 207; Hopps Deposition 141- 42, 163. Ambassador Leventis questioned on several occasions whether the individual from whom the mosaics were recovered possessed any additional pieces of the mosaic, and he was always told no. Leventis Deposition 51, 52, 54. Hopps himself did not believe that Dikman possessed any additional parts of the mosaic. Hopps Deposition 149.

Hopps and Petsopoulos did not tell Cypriot officials who had possessed the frescoes and mosaics because they feared reprisals against any remaining artwork

or against the individuals or families of individuals who were involved in recovery. Hopps Deposition 150-53. Dr. Karageorghis stated that he understood this danger, having relayed at least one story of a violent reprisal in which the quarters of some individuals assisting Cyprus in recovering some antiquities were bombed. Hopps Deposition 152-53, 165, 187-89.

The Court concludes that throughout this series of events, the plaintiffs were not nor should they reasonably have been on notice of the possessor of the mosaics at issue in this case. The plaintiffs made diligent inquiries of those involved. However, the plaintiffs never learned of any identity or information sufficient to put them on notice of whom to investigate or of who possessed the mosaics. It was reasonable for both those involved in recovering antiquities for Cyprus and Greek Cypriot officials to fear reprisals against individuals or the art itself. It would be pointless and destructive to require the plaintiffs to have taken additional steps to investigate the recovery of its property if it was reasonable that such steps might result in physical harm or destruction to human life or the art itself. Cyprus concluded that no publicity should be given to the recovery of the mosaics at that **time, believing publicity might affect United Nations' negotiations involving the sensitive, political division of Cyprus.** Tr. 164.

The plaintiffs knew that the defendants were in possession of the mosaics in late 1988. The plaintiffs exercised due diligence but were unable to determine who possessed the mosaics until that time. Therefore, the plaintiffs' cause of action did not accrue until late 1988. The discovery rule prevents the statute from running until that time because the plaintiffs' **cause of action did not accrue until they** knew or were reasonably on notice of the identity of the possessor of the mosaics. *See O'Keefe, supra.* [FN8] **Accordingly, as the plaintiffs' complaint was** filed in March of 1989, it is within the six-year statute of limitations and is timely filed.

FN8. *See also* 54 C.J.S. Limitations of Actions § 87 (discovery rule extended to situations in which equity and justice call for its application).

[2] *Assuming, arguendo,* that the discovery rule does not apply under the facts of this case, **the Court concludes that the plaintiffs' action is timely filed under the doctrine of fraudulent concealment.** There is support for the proposition that a cause of action for the replevin of property accrues at the time of the theft. The *O'Keefe* court held that apart from the discovery rule, the statute of limitations in replevin actions "ordinarily will run against the owner of lost or stolen property from the time of the wrongful taking..." 416 A.2d at 872. [FN9] However the *O'Keefe* court further stated that this was ordinarily true "absent fraud or concealment. Where the chattel is fraudulently concealed, the general rule is that **the statute is tolled.**" *Id.* at 872-73 (citations omitted). [FN10] Assuming for purposes of discussion that the cause of action accrued in this case when the mosaics *1392 were stolen sometime between 1976 and 1979, the Court concludes that the doctrine of fraudulent concealment operates under the facts of this case to toll the six-year statute of limitations. [FN11]

FN9. *See also* 51 Am.Jur.2d Limitation of Actions § 124 (general rule is that statute of limitations begins to run against owner of lost or stolen property at the time of wrongful possession); 79 A.L.R.3d 847, 851.

FN10. *See also* 51 Am.Jur.2d Limitation of Actions § 124, *supra* (in presence of fraud or concealment, statute of limitations does not run); 54 C.J.S. Limitations of Actions § 88 (general rule is that statute of limitations is tolled by fraud or concealment); 79 A.L.R.3d 847, 851, 856.

FN11. The Indiana supreme court has previously noted that the doctrine of fraudulent concealment is applicable to many types of cases, including *inter alia* for the conversion of personal property and by an owner for the recovery of lost or stolen property. *Guy v. Schuldt*, 236 Ind. 101, 138 N.E.2d 891, 894-95 (1956) (citations omitted).

The doctrine operates because the possessor and location of the mosaics were actively and fraudulently concealed from the plaintiffs. The fact that the mosaics

were stolen and resurfaced in the art world after a period of approximately nine years indicates by its very nature that the mosaics were fraudulently concealed from the true owner, the Church of Cyprus. There is no evidence that the plaintiffs knew or reasonably should have known where the mosaics were from the time of the theft until 1988. As the court concluded above, nothing in a Turkish publication in 1982 did or reasonably should have put the plaintiffs on notice as to the possessor or location of the mosaics. Therefore, the doctrine of fraudulent concealment continued to run, uninterrupted. For purposes of this analysis it is sufficient to conclude that the doctrine tolled the running of the statute throughout **1983. As the plaintiffs' complaint was filed** in March 1989 and the statute was tolled throughout 1983, the complaint was filed within the six-year limitation and is timely. For this reason it is unnecessary for the Court to consider whether the doctrine tolled the statute beyond 1983.

To invoke the doctrine of fraudulent concealment, Indiana requires that the plaintiff exercise due diligence to investigate the claim and discover the fraud. *Guy v. Schuldt*, and cases cited, *supra*. Church officials and worshipers were forced to leave the Kanakaria Church and the village of Lythrankomi in 1976. Thereafter they have been prevented from exercising dominion over the Kanakaria Church. They experienced the threatened and actual destruction of their civilized existence and their physical safety. Because of these dangers, the plaintiffs' belief that they could not visit and worship in the church was reasonable. Thus, from the time the mosaics were stolen until the plaintiffs first learned of the theft in 1979, the Court concludes that the plaintiffs were reasonably unable to exercise due diligence because they were prevented from maintaining the Kanakaria Church and its property, including the mosaics. Once the plaintiffs learned of the theft of the mosaics, they exercised due diligence in searching for them. *See* discussion *supra* at p. 1389.

The plaintiffs have demonstrated that the doctrine of fraudulent concealment should operate in this case. [FN12] Because the ***1393** limitations period in this case is triggered by a specified event, *i.e.*, the theft of the mosaics, *see Burks, supra*, 534 N.E.2d at 1105, the Court concludes that the statute of limitations was tolled by fraudulent concealment and equitable estoppel such that the plaintiffs filed their complaint in a timely manner. Because the Court has concluded that the plaintiffs were duly diligent and that their action is timely filed, it is unnecessary to **address any of the defendants' other arguments, such as laches.**

FN12. One Indiana appellate case has held that concealment of the identity of a party, as opposed to the concealment of a cause of action, does not support tolling of the statute under the doctrine of fraudulent concealment. *Landers v. Evers*, 107 Ind.App. 347, 24 N.E.2d 796 (1940). However, the Court concludes that this case is distinguishable from the case at bar.

In *Landers* the plaintiff was in an automobile accident. The defendant gave his name as "Harold" Evers instead of "Howard" Evers. The plaintiff sued the wrong person but did not learn this until the statute of limitations had run. In a suit against the correct defendant, plaintiff contended that the defendant fraudulently concealed his true identity from her and should be estopped from relying on the statute of limitations. The trial court disagreed and entered judgment for the defendant. The Indiana appellate court affirmed, holding that in Indiana statutory fraudulent concealment relates to the cause of action and not to the identity of the person against whom suit may be brought. 24 N.E.2d at 797.

However, the court went on to note that the plaintiff in *Landers* did not exercise **due diligence. The court noted that the plaintiff "was in possession of the means to ascertain the proper person against whom to bring the action, if ordinary diligence had been exercised."** *Id.* (citations omitted). Thus the court in that case did not decide that fraudulent concealment was inapplicable as much as it decided that the plaintiff had not exercised due diligence. The court refused to apply fraudulent concealment or equitable estoppel because the plaintiff in that case was not duly diligent.

In the case at bar this Court does not believe *Landers* forecloses this Court's determinations herein. As discussed above, the Court concludes that as long as the plaintiff is duly diligent, the inability to discover the possessor of the stolen mosaics invokes the doctrine of fraudulent concealment and tolls the running of the statute of limitations for replevin purposes.

V. Choice-of-Law

A federal district court exercising diversity jurisdiction under 28 U.S.C. § 1332 must apply state substantive law. *Erie Railroad Co. v. Tompkins*, 304 U.S. 64, 58 S.Ct. 817, 82 L.Ed. 1188 (1938); *DeValk Lincoln Mercury, Inc. v. Ford Motor Co.*, 811 F.2d 326, 329 (7th Cir.1987). Moreover, a federal district court sitting in diversity must follow the choice-of-law rules of the state in which it sits to **determine which state's substantive law to apply**. *Klaxon Co. v. Stentor Elec. Mfg. Co.*, 313 U.S. 487, 61 S.Ct. 1020, 85 L.Ed. 1477 (1941); *DeValk*, 811 F.2d at 329. Therefore, this Court, exercising diversity jurisdiction over this suit, must apply the choice-of-law rules of the state in which it sits, namely, Indiana.

A. Indiana Law Analysis

Indiana's traditional choice-of-law doctrine was *lex loci delicti commissi*, which dictated that the place where the wrong was committed governed which state's substantive law to apply. *Hubbard Mfg. Co., Inc. v. Greeson*, 515 N.E.2d 1071, 1073 (Ind.1987). This traditional rule has been modified, however. In *W.H. Barber Co. v. Hughes*, 223 Ind. 570, 63 N.E.2d 417 (1945), the traditional *lex loci* rule was modified in the area of contract law. "The modified rule allowed the state with the most significant contacts to apply its substantive law even if the breach occurred in another state." *Hubbard*, 515 N.E.2d at 1073. Similarly, in *Hubbard, supra*, the Indiana supreme court modified the traditional rule in the area of tort law, and adopted the "most significant contacts" analysis in torts as well as in contracts. *Id.*; see *Consolidated Rail Corp. v. Allied Corp.*, 692 F.Supp. 924, 927 (N.D.Ind.1988). Today, *Hubbard* is the leading case to discuss Indiana's choice-of-law rules. [FN13]

FN13. No Indiana case discusses choice-of-law rules in the context of a replevin action. However, *Hubbard* and *Barber* are significant in that they demonstrate the Indiana supreme court's modifications to Indiana's traditional *lex loci* rule. These modifications clearly indicate Indiana's shift to the most significant contacts analysis in choice-of-law determinations. See also *Restatement (Second) of Conflict of Laws* § 145 (most significant relationship analysis in torts); § 188 (most significant relationship analysis in contracts) (1971). Therefore, this

Court believes that the analysis set forth in *Hubbard* provides the proper analytical framework for the choice-of-law issue presented in a replevin case such as this.

Further, the Court notes that conversion, a cause of action very similar to replevin, is a tort and therefore would fall under *Hubbard's* most significant contacts analysis for choice-of-law purposes. The fact that conversion would be analyzed under the most significant contacts approach is further support for this Court's decision to analyze this action for replevin under the most significant contacts approach as well.

In *Hubbard*, the Indiana supreme court adopted a two-step analysis to be used in determining choice of substantive law. The first step is to consider whether the place of the wrong "bears little connection" to the legal action. 515 N.E.2d at 1073-74. If the contact is significant, then the Court must apply the substantive law of the state (or jurisdiction) where the wrong was committed. *Id.* The place where the wrong was committed in the present case is Switzerland; it was there that Goldberg took possession of and control over the mosaics. Switzerland "bears little connection" to the plaintiffs' cause of action. Neither the plaintiffs nor the defendants are citizens of Switzerland. None of the other individuals involved in

the sale of the mosaics, namely, Dikman, Fitzgerald, van Rijn, or Faulk is a citizen of Switzerland. No Swiss citizen earned a profit on the sale of the mosaics, nor does any Swiss citizen own any interest in the mosaics.

***1394** Switzerland's lack of significant contacts is also highlighted by the fact that the mosaics never entered the Swiss stream of commerce. The mosaics were on Swiss soil no more than four days, [FN14] during which time they remained in the free port area of the Geneva airport. The mosaics never passed through Swiss customs.

FN14. The mosaics were transported from Munich to Geneva on July 5, 1988, and from Geneva to Indianapolis on July 8, 1988.

The defendants stress the fact that the money used to finance the purchase of the mosaics passed from Merchants Bank in Indianapolis to Goldberg, *via* a Swiss bank. However, the Swiss bank did not loan Goldberg money, nor does it have any security interest in the transaction. The Swiss bank merely served as a conduit to pass the funds from Merchants in Indianapolis to Goldberg. Defendants also dwell on the fact that the sale was consummated in Switzerland while both the buyer and seller were in that country. However, most of the negotiations for the sale occurred in The Netherlands, not Switzerland. Any contacts Switzerland may have had to the transaction at the heart of this suit were fortuitous and transitory. Switzerland has no significant interest in the application of its law to this suit. **For the foregoing reasons, the Court concludes that Switzerland "bears little connection" to this suit; its contacts to this case are insignificant.**

After a court has determined that the place where the wrong was committed bears little connection to the legal action, the second step in the *Hubbard* analysis is to apply additional factors to determine which state or jurisdiction has the more significant relationship or contacts. *Hubbard*, 515 N.E.2d at 1074. Among the factors a court may consider are:

- (1) the place where the conduct causing the injury occurred;
- (2) the residence or place of business of the parties; and
- (3) the place where the relationship is centered.

Id. at 1073-74; *see also Gollnick v. Gollnick*, 517 N.E.2d 1257, 1058 (Ind.Ct.App.1988). The Court concludes, after weighing these and other relevant factors, that Indiana has the most significant contacts to this suit. Therefore, Indiana law applies.

Indiana's contacts to this suit are more significant than those of any other jurisdiction. Defendant Peg Goldberg is a citizen of Indiana. Defendant Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. is an Indiana corporation with its principal place of business in Indiana. The purchase of the mosaics was effected largely through the efforts of an Indiana art dealer, Robert Fitzgerald. The purchase of the mosaics was financed by a loan obtained from an Indiana bank, Merchants; Merchants presently holds a security interest in the mosaics in the amount of \$1,200,000. Several Indiana residents (Goldberg, Fitzgerald, Dr. Bick, Frenzel) and one Indiana corporation (Merchants) hold an interest in any profits realized on the resale of the mosaics. The original resale agreement among Goldberg, Fitzgerald, van Rijn, and Faulk stipulated that Indiana law would govern any disputes arising out of the **agreement. This indicates Goldberg's belief that** the laws of her home state, Indiana, were more significant to this transaction. Finally, the mosaics are presently in Indiana and have been in Indiana since they were transported from Geneva in July 1988. For these reasons, Indiana has a significant interest in the application of its law to this transaction. Therefore, the Court concludes that Indiana has the most significant contacts to this suit. Indiana law applies.

B. Swiss Law Analysis

The conclusion that Indiana substantive law applies in this case is bolstered by Swiss choice-of-law principles. As Professor Arthur von Mehren [FN15] testified at trial:

FN15. Arthur Taylor von Mehren is Story Professor of Law at Harvard Law School. Professor von Mehren testified at trial as an expert witness for the plaintiffs on the subject of Swiss law. In summarizing Swiss law, the Court will cite to the transcript **of Professor von Mehren's testimony in lieu of citing directly to the Swiss statutes and treatises upon which Professor von Mehren based his conclusions.** The Court is **persuaded that Professor von Mehren's testimony is supported by applicable Swiss law.**

***1395** The choice of law rules of another system may assist in certain cases a **forum in determining its ultimate choice of the applicable law....** [I]t may be of interest to the forum and of help to the forum in reaching a conclusion to consider what view would be taken by the courts of another legal order if the matter were before those courts.

Tr. 9 (von Mehren). This Court will now examine Swiss choice-of-law principles for **whatever light they may shed on the issue of which jurisdiction's substantive law** should be applied under the facts of this case. Swiss choice-of-law rules also dictate that Indiana substantive law should control.

As a general rule, Swiss law applies the so-called *lex situs* principle in determining choice-of-law in cases where the ownership of tangible, movable property is disputed. *Id.* at 10. Under the *lex situs* rule, a forum court must apply the substantive law of the place where the tangible, movable property was physically located at the time of its sale. *Id.* If this general rule applies in the present case, then Swiss law governs because the mosaics were physically present in Switzerland when the sale was consummated. However, the general rule does not apply in this case.

Swiss law recognizes an exception to the general *lex situs* rule. As Professor von Mehren explained, under Swiss choice-of-law rules, an exception is made for situations in which the goods though physically present, have only a fortuitous and transitory or casual connection with the legal order in question. This is often expressed as the exception for goods in transit.

Id. at 10, 11. **If a transaction falls within this "in transit" exception, then the law of the situs does not apply; instead, the law of the place of destination applies.** [FN16] *Id.* at 11. In the case *sub judice*, the place of destination is Indiana. Therefore, if the exception for property in transit applies, then Indiana substantive law governs.

FN16. Swiss law is unsettled in this area. The opinion that, under the "in transit" exception, the law of the place of destination controls is, according to Professor von Mehren, "[t]he prevailing rule today." Tr. 11 (von Mehren). Other authorities argue that the law of the place of origin would apply. The Court finds persuasive **Professor von Mehren's conclusion that the law of the place of destination controls when the facts of a case fall within the "in transit" exception.**

The Court agrees with **Professor von Mehren's opinion that the "in transit" exception applies in this case.** *Id.* at 18. The mosaics were transported from Munich to Geneva. Upon their arrival in Geneva, the mosaics were placed in storage in the free port area of the Geneva airport; there they remained in storage for four days until being shipped to Indianapolis. The mosaics never passed through Swiss customs. The mosaics never entered the Swiss stream of commerce. Their presence in Switzerland was temporary, as was intended. Those involved with the transaction intended that if the sale were consummated, the mosaics were to be shipped to Indiana; if not, the mosaics were to be returned to Germany. For the foregoing reasons, the Court concludes that under Swiss law the **"in transit" exception to the general *lex situs* rule would apply.** Therefore, the law of the place of destination controls, which in this case is Indiana. Accordingly, **Swiss choice-of-law rules would agree with this Court's earlier conclusion that Indiana substantive law controls under the facts of this case.**

VI. *Substantive Law*

A. Indiana Substantive Law

At every appropriate opportunity in their complaint, the plaintiffs request that possession of the mosaics be awarded to the plaintiff Church of Cyprus. Under Indiana law, replevin is the proper legal theory for the recovery of personal property. "A replevin action is a speedy statutory remedy designed to allow one to recover possession of property wrongfully held or detained as well as any damages incidental to the detention. The only issue *necessarily* decided in a replevin action is the ***1396 right to present possession."** *State Exchange Bank of Culver v. Teague*, 495 N.E.2d 262, 266 (Ind.App.1986) (emphasis in original). Indiana courts have long adhered to this theory. [FN17] Although the mosaics were originally fixtures, attached to the apse of the Kanakaria Church, they may be replevied as long as their separate identities may be determined. A fixture severed from the real property to which it first attached becomes personal property and **may be replevied.** I.L.E. Fixtures § 14 (West 1959). [FN18]

FN17. "[Our] courts have long held the primary purpose of a replevin action is to recover the rightful possession of the property." *Kegerreis v. Auto-Owners Insurance Co.*, 484 N.E.2d 976, 982 (Ind.App.1985) (citations omitted). "Replevin is a possessory action, the gist or purpose of which is to determine the plaintiff's right to the possession of the property which is the object of the action and which the defendant has **wrongfully taken or has wrongfully retained.... The primary object is to recover the possession of the property.**" *Ring v. Ring*, 131 Ind.App. 623, 174 N.E.2d 58, 61 (1961) (citations omitted).

Replevin is a possessory action. The purpose of an action in replevin is to determine who shall have possession of the property sought to be replevied. Even in causes like the cause at bar, where the plaintiff alleges that he is the owner of the property sought to be replevied and is entitled to the possession thereof, the purpose of the cause is to determine whether or not the plaintiff is entitled to the possession of the property, and it is not the purpose to determine whether the plaintiff is the owner of the property.

Meyer v. Deifenbach, 100 Ind.App. 360, 193 N.E. 693 (1935). "[T]he question of possession enters into and becomes the very gist of the action of replevin." *Beatty v. Miller*, 47 Ind.App. 494, 94 N.E. 897, 898 (1911). "[I]n an action to recover the possession of personal property, judgment for the plaintiff may be for the delivery of the property, or the value thereof in case a delivery cannot be had, and **damages for the detention.**" I.L.E. Replevin § 45 (West 1960).

The Court notes that Indiana provides a statutory process for replevin. *See* I.C. § 34-1-9.1-1 *et seq.* However, neither plaintiffs nor defendants have pleaded nor tried the case expressly under these provisions. The parties have tried the case with reference to causes of action for the recovery of personal property as found in Indiana case law. The Court finds it unnecessary to refer to the statutory provisions above in light of its disposition on the merits under Indiana case law.

FN18. For a general discussion of replevin and similar actions, such as claim and delivery, trover, trespass, detinue, and detention, *see generally* 77 C.J.S. Replevin, §§ 1-6 ("Replevin is a possessory action. The property is the subject of the action. The gist of the action is plaintiff's right to immediate possession and the defendant's wrongful taking or wrongful or unlawful detention." *Id.*, § 4; "In the choice of remedies, as between replevin and trover, or trespass, the preference is with the former, in that it restores the property itself." *Id.*, § 6); 66 Am.Jur.2d Replevin, §§ 1-6.

The plaintiffs have requested the return of the mosaics. It is undisputed that the mosaics are significantly important to the Church and Republic of Cyprus. Papageorghiou testified that the mosaics have unique religious and spiritual significance to the Church and Republic of Cyprus. Tr. 84-85. Father Pavlos Maheriotis, Abbot of the Holy Monastery of Machaeras in Cyprus and a senior official and representative of the Archbishop of the Church of Cyprus, testified that **the Church of Cyprus wants the mosaics returned because "they are our spiritual**

treasures. They were once put up on the wall and they were sanctified through the prayers and through the holy liturgy and they are part of our Christian life." Tr. 263. Dr. Vikan, the plaintiffs' art expert, testified that wall mosaics were the spiritual and artistic manifestation of the Byzantium culture. By lining the walls of sacred places with holy figures, the people of the Byzantine culture "create[d] a kind of sacred space for worship and veneration within that interior." Tr. 337-38. Dr. Vikan further testified that the original Kanakaria mosaic is of even greater significance because only six or seven mosaics survived both the ravages of iconoclasm, in which "images were outlawed and then they were consciously destroyed by imperial edict in Byzantium," and the passage of time. Tr. 338. Because the plaintiffs have requested the return of their uniquely valuable mosaics, the Court considers replevin as the more appropriate characterization of this case, including return of the mosaics as the more appropriate remedy. **Therefore the Court will analyze the plaintiffs' claims under the elements of a cause of action for replevin.**

In Indiana to prove a claim for replevin, a plaintiff must prove that he has title or ***1397** right to ownership, that the property has been unlawfully detained, and that the defendant is in wrongful possession of the property. *Snyder v. International Harvester Credit Corp.*, 147 Ind.App. 364, 261 N.E.2d 71, 73 (1970) (citations omitted); I.L.E. Replevin § 42 (West 1960). The Court now applies the elements of replevin to the facts of this case.

First, the plaintiffs must prove ownership of title or the right to possession of the mosaics. **Indiana courts have held that "[i]n a replevin action it is fundamental that the plaintiff must prove his right to possession of the property. He must prove his right to possession on the strength of his own title, not merely the weakness of the defendant's title or right to possession."** *Tucker v. Capital City Riggers*, 437 N.E.2d 1048, 1051 (Ind.App.1982) (citations omitted). [FN19] Both Theodoros Avraam, a former resident of Lythrankomi, and Papageorghiou testified that the mosaics in this case are those from the Kanakaria Church. Tr. 43, 53, 63-68, 82-83, 90. Father Maheriotis testified that the Kanakaria Church is part of the Church of Cyprus. Tr. 262. He identified a document, exhibit 2013, as a Certificate of Registration of Immovable Property by the Land Registry Office of Cyprus. He testified the certificate indicates that the Kanakaria Church is a part of the Holy Archbishopric of the Church of Cyprus, which fact is duly noted by the seal of the church and the seal of the government. Tr. 262. In addition, Michael Kyprianou, senior counsel of the Republic of Cyprus in the **Attorney General's** office, testified that the mosaics, as property affixed to the Kanakaria Church, are owned by the Archbishop of the Church of Cyprus. Tr. 284, 302. The defendants presented no witnesses to contradict ownership of the mosaics by the Church of Cyprus. However, in questioning Kyprianou, defendants attempted to show that the Kanakaria Church is owned by a monastery. Even assuming this to be true, which the Court does not find as a fact, Kyprianou testified that the monastery is part of the Church of Cyprus as well. The Court concludes that the plaintiffs have presented credible and persuasive evidence that the right to ownership and possession of the mosaics rests with the plaintiff Church of Cyprus, for all times relevant to this litigation.

FN19. **See also Hayes v. Harris**, 479 N.E.2d 1359, 1361 (Ind.App.1985) (replevin action requires proof that defendant is in unlawful possession of plaintiff's personal property); *Aircraft Acceptance Corp. v. Jolly*, 141 Ind.App. 515, 230 N.E.2d 446, 449 (1967) (general rule in replevin is that plaintiff must have either a general or special ownership with a right to possession of the property sued for at the time the action is commenced); *Williams v. Padelinetti*, 73 Ind.App. 216, 127 N.E. 158, 159 (1920) (to recover in replevin plaintiff must prove that he was owner or entitled to possession of item and that defendant had wrongfully taken or detained item).

Second, the plaintiffs must show that the items to be replevied were unlawfully or wrongfully detained. The mosaics were removed from the Kanakaria Church at

some point between 1976 and 1979, during the Turkish occupation of northern Cyprus. Father Maheriotis testified that the Church of Cyprus has never authorized anyone to remove the mosaics or to sell anything from the Kanakaria Church. Tr. 261-263. Further, Father Maheriotis testified that the Church of Cyprus does not consider the Kanakaria Church to be abandoned and that, when civil conditions allow, the Church of Cyprus intends to re-establish its congregation at the Church. Papageorghiou testified that the Republic of Cyprus never granted permission to anyone to remove or export the mosaics of the Kanakaria Church. Kyprianou testified that, under the facts of this case, the Church of Cyprus has never lost title to the mosaics even though the Church has not had physical control of the Kanakaria Church since the Turkish occupation of the region. Tr. 285. He further stated that the mosaics were removed and carried away without the consent of the Republic of Cyprus. Tr. 288-89. The defendants presented no credible evidence or persuasive argument that the mosaics were removed in a manner inconsistent with the above evidence. [FN20] ***1398** The Court concludes the following: that the Church of Cyprus has never intended to relinquish title to or possession of the mosaics; that the Church of Cyprus has never abandoned the Kanakaria Church or the mosaics; and that the mosaics were improperly removed from the church, without the authorization or permission of the Church of Cyprus or the Republic of Cyprus. For purposes of this opinion, the mosaics were stolen from the church. For these reasons, the Court concludes that the mosaics were unlawfully detained or taken from the rightful possession of the Church of Cyprus.

FN20. Through their evidence the defendants have attempted to show, *inter alia*, that the mosaics were properly exported and that such removal was authorized by Turkish Cypriot officials. The Court is not persuaded by these attempts. Parenthetically, the Court notes that the Turkish Republic of Northern Cyprus, in its memorandum in support of its motion to intervene in this case, claims that the mosaics are the property of the Turkish Republic of Northern Cyprus and that the mosaics were improperly removed from the church in violation of Turkish Cypriot laws. These assertions cast further doubt on the defendants' claim that export of the mosaics was authorized by Turkish Cypriot officials.

Finally, to recover under replevin, the plaintiffs must prove that the defendants are in wrongful possession of the mosaics. The defendants concede that the mosaics **are in their possession. Thus the issue is whether the defendants' possession of the mosaics is wrongful.** As previously noted, the Court has concluded that the mosaics were stolen. There are long established rules of law in Indiana that a thief never obtains title to stolen items, and that one can pass no greater title than one has. *Torian v. McClure*, 83 Ind. 310 (1882); *Breckenridge v. McAfee*, 54 Ind. 141 (1876). Therefore, one who obtains stolen items from a thief never obtains title to or right to possession of the item. *Id.*

In *Breckenridge, supra*, one of the plaintiff's employees wrongfully and without the plaintiff's authorization took the plaintiff's wheat, sold it to defendants, and absconded with the money. The plaintiff sued for the return of the wheat, or if that was impossible, for money damages for the value thereof. At trial a jury returned a verdict for the plaintiff. The Indiana supreme court affirmed the judgment, holding as follows:

In our opinion, a thief can not [sic] acquire any title to stolen property, by means of a larceny thereof, and can confer no title thereto on his vendees; and this is so, whether the larceny thereof is a larceny at common law, or a larceny thereof as larceny is defined in the modern English and American authorities.

54 Ind. at 149 (1876). This case clearly stands for the proposition, then, that a thief never acquires title to stolen property, and cannot pass any title to any subsequent transferees, including subsequent purchasers.

Similarly, in *Torian, supra*, the thief rented a piano from the plaintiff. The thief then sold the piano to the defendant, a good faith purchaser for value. The plaintiff sued the defendant in replevin for the recovery of the piano. The trial court found for the plaintiff and ordered a return of the piano, or in the alternative money

damages, and ordered money damages for the detention of the piano. The Indiana supreme court affirmed the judgment, including this conclusion of law: that [the thief], at the time he sold the piano to the defendant, had no title thereto, and could confer none on the defendant, and that the plaintiff is the owner thereof.

83 Ind. at 311 (1882). This case as well stands for the proposition that a thief never acquires title to stolen property, and cannot pass any right to possession of stolen property to a subsequent transferee, including a *bona fide* purchaser for value. [FN21]

FN21. *See also Shearer v. Evans*, 89 Ind. 400, 403 (1883) (thief cannot confer good title to stolen goods); I.L.E. Conversion § 15 (West 1958) (“If the original conversion was a theft, a purchaser from the thief can generally acquire no title, regardless of his innocence or good faith in making the purchase”). *Accord, O’Keeffe v. Snyder*, 83 N.J. 478, 416 A.2d 862, (1980); *Kunstsammlungen Zu Weimar v. Elicofin*, 536 F.Supp. 829, 833 (E.D.N.Y.1981), *affirmed*, 678 F.2d 1150 (2d Cir.1982).

Under Indiana law, as outlined, a thief obtains no title to or right to possession of stolen items and can pass no title or right to possession to a subsequent purchaser. *1399 The mosaics were stolen. For purposes of this analysis, it is of no significance whether Aydin Dikman originally stole the mosaics, or who originally stole them. Further, it matters not whether Goldberg purchased the mosaics from Dikman alone, or from Dikman, van Rijn, and Fitzgerald, or from only van Rijn and Fitzgerald. The evidence of theft and chain of possession under the facts of this case lead only to the conclusion that Goldberg came into possession of stolen property. Under Indiana law, she never obtained any title or right to possession. [FN22] Therefore, the Court concludes that the defendants are in wrongful possession of the mosaics.

FN22. As shown above, under Indiana law even a *bona fide* purchaser cannot acquire title to or right to possession of stolen property. Therefore, because the Court has concluded that the mosaics were stolen, there is no need to determine whether Goldberg was a *bona fide* purchaser under Indiana law.

The Court notes that in some situations a “middleman,” for lack of a better term, may obtain voidable title and pass good title to a *bona fide* purchaser for value without notice of the original ownership. One who induces the original owner by fraudulent representations to sell an item acquires voidable title to the item. A *bona fide* purchaser for value, without notice of the original ownership, may acquire good title to the item from the middleman. Boyer, *Survey of the Law of Property*, 712-15 (1981). As between the original owner whose property is stolen and the *bona fide* purchaser who acquires the stolen item from a thief, the law will protect the original owner, because he did nothing and evidenced no intent to part with title to his property. As between an original owner who intentionally relinquished title to his property (albeit under fraudulent circumstances) and the *bona fide* purchaser from a fraudulent middleman, however, the law will protect the *bona fide* purchaser. The original owner lost his protection, ostensibly, when he parted with title to his property.

There is some indication that Indiana follows the voidable title rule. *Alexander v. Swackhamer*, 4 N.E. 433, 436 (Ind.1886); *Breckenridge v. McAfee, supra*, 54 Ind. at 147. However, it is not necessary to apply this analysis to the facts of this case because there is absolutely no evidence that the plaintiffs ever intended to part with title to or possession of the mosaics by sale, export, fraudulent relinquishment of title, or otherwise. As a matter of law no one in the chain of possession of the mosaics ever obtained voidable title; thus Goldberg could not be a *bona fide* purchaser under this analysis.

Under Indiana law, the Court concludes that the plaintiffs have made credible and persuasive showings on the elements necessary for the replevin of personal property. [FN23] The Indiana cases holding *1400 that a thief obtains no title to stolen property recognize a long- standing rule. The cases establish law which

increases in precedential value over time. As the plaintiffs have proven their case for replevin, the Court concludes that possession of the mosaics must be awarded to the plaintiff Church of Cyprus.

FN23. At some points counsel have referred to this case in a conversion context. This Court notes that Indiana recognizes the tort of conversion. Indiana courts **have held that the "essence of every conversion is the wrongful invasion of a right to, and absolute dominion over property owned or controlled by the person deprived thereof, or of its use and benefit ... the essential elements to be proved** are 'an immediate, unqualified right to possession resting on a superior claim of title'.... 'In actions for conversion, it is necessary for the plaintiff to show that before or at the time of the conversion, he had title, either general or special, to the property in controversy, coupled with the right of immediate possession, and that the property had been wrongfully converted by the defendant to his own use.' " *Noble v. Moistner*, 180 Ind.App. 414, 388 N.E.2d 620, 621 (1979). **See also** *Indiana & Michigan Electric Co. v. Terre Haute Industries, Inc.*, 507 N.E.2d 588, 610 (Ind.App.1987) (elements of conversion); *Howard Dodge & Sons, Inc. v. Finn*, 181 Ind.App. 209, 391 N.E.2d 638, 640 (1979) (elements of conversion). **The intent to convert one's property is not an essential element.** *Howard Dodge & Sons, supra*, 391 N.E.2d at 641; *Burras v. Canal Construction and Design Co.*, 470 N.E.2d 1362, 1368 (Ind.App.1984).

The general rule in Indiana is that in an action for conversion, the owner does not seek return of the property, but only money damages for its value, *Plymouth Fertilizer Co., Inc. v. Palmer*, 488 N.E.2d 1129, 1130 (Ind.App.1986), although one Indiana court has held that conversion is "cured" by the payment of damages or the return of the property, *Chesterton State Bank v. Coffey*, 454 N.E.2d 1233, 1237 (Ind.App.1983). Further, in Indiana actions for conversion are governed by a two-year statute of limitations. *French v. Hikman Moving & Storage*, 400 N.E.2d 1384, 1388 (Ind.App.1980) (citation omitted). One Indiana court has noted that a two-year statute of limitation for conversion is "an anomaly" when compared to the six-year statute of limitations which applies to an action to recover personal property. *Rush v. Leiter*, 149 Ind.App. 274, 271 N.E.2d 505, 508 (1971).

The *Rush* court also noted that at common law the tort of conversion had two remedies, trover, which resulted in a forced judicial sale of the property, and replevin, which resulted in recovery of the specific items.

271 N.E.2d at 508. As this Court has previously stated, possession of the mosaics is the more appropriate remedy in this case, and replevin is the more appropriate characterization of the case.

The Court notes that the elements necessary to prove conversion are very similar if not identical to those necessary to prove an action for replevin. This Court believes that under Indiana law, the cause of action for replevin stands on its own, and proof of a conversion is not a predicate to recovery in replevin. However, to the extent it may be necessary to support the decision reached herein, the Court concludes that the plaintiffs have also proven the elements of a conversion. **The plaintiffs' claim for conversion accrued when the defendants obtained possession** of the mosaics in July, 1988, **see** *Lee Tool & Mould, Ltd. v. Fort Wayne Parts, Inc.*, 791 F.2d 605, 608-09 (7th Cir.1986), **and thus the plaintiffs' filing of their complaint in March 1989 was properly within the two-year statute of limitations for actions for conversion.**

However, the Court states expressly that any rule or conclusion of law regarding conversion notwithstanding, the Court is of the firm belief that replevin and possession of the mosaics is the more appropriate characterization of and remedy for this case.

B. Swiss Substantive Law

Assuming, *arguendo*, that Indiana substantive law does not apply in this case, the Court next considers the issues under Swiss law. Under Swiss law, a purchaser of stolen property acquires title superior to that of the original owner only if he

purchases the property in good faith. Tr. 19 (von Mehren). A bad faith purchaser of stolen property never acquires title. *Id.* at 20. As Professor von Mehren explained at trial, to conclude that a purchaser did not act in good faith, a court must *either* find that the purchaser actually knew that the seller lacked title, *or find that “an honest and careful purchaser in the particular circumstances would have [had] doubts with respect to the capacity of the seller to transfer property rights.” Id.* at 24.

Swiss law presumes that a purchaser acts in good faith. *Id.* at 26. However, a plaintiff seeking to reclaim stolen property may overcome this presumption. *Id.* To do so he must show that suspicious circumstances surrounded the transaction which should have caused an honest and reasonably prudent purchaser to doubt **the seller’s capacity to convey property rights. Id.** If the plaintiff shows that the circumstances surrounding the transaction should have created such doubt, then the defendant purchaser has the burden of establishing his good faith. A purchaser **establishes his good faith by showing that he took steps to inquire into the seller’s capacity to convey property rights and that such steps reasonably resolved such doubt. Id.**

1. *Suspicious Circumstances*

As previously set forth, under Swiss law, this Court must begin its analysis by presuming that Goldberg purchased the mosaics in good faith. The plaintiffs argue that they have overcome this presumption by showing that suspicious circumstances surrounded the sale of the mosaics sufficient to cause an honest and reasonably prudent purchaser in Goldberg’s position to doubt whether Dikman had the capacity to convey property rights. Therefore, plaintiffs contend, Goldberg cannot rest on the presumption that she purchased the mosaics in good faith. The Court agrees.

Many suspicious circumstances surrounded the sale of the mosaics. First, Goldberg knew the mosaics came from an area occupied by foreign military forces. Goldberg testified that at the time of the sale she was aware that Turkish military forces had invaded Cyprus in 1974 and that the Turks have been in control of northern Cyprus since that time. Tr. 460. She was told by Michel van Rijn that the mosaics **had been “found” by the seller in the rubble of an “extinct” church in northern Cyprus** and that the church had been damaged during the Turkish invasion. Tr. 469-70. Goldberg herself admitted on direct examination that the origin of the mosaics raised suspicions in her mind:

Q. I believe you said that Mr. van Rijn told you these mosaics were from Cyprus. Did that set off any warning bells in your mind? A. Well, yes. I mean, I knew that Cyprus had been a British colony for a number of years. I knew that the island had changed hands, or parts ***1401** of it had changed hands many times, and I did know that at least for the last 14 or 15 years the island had been divided.

Tr. 459-60.

Second, the very nature of the items for sale warranted that a potential purchaser should proceed with caution. As Professor von Mehren explained:

Here we have not an ordinary object, nor do we have an object that is typical movable property. Instead we have mosaics that are unique, that have great cultural and artistic value, that have also great economic value. These mosaics were, up until very recently, not movable property at all. They were part of a building. They were immovable property. When one has an object that was not movable property and it then is turned into movable property and appeared on the market and is of great and unique value, the circumstances require an explanation as to how that came about. Was this a legitimate series of events, or not?

In addition, these objects are not ordinary commercial objects. They are objects that have religious and cultural significance. They are the kind of objects that do not ordinarily enter into commerce, and here they are in commerce, or being offered for sale. A careful and honest purchaser would have to understand and **explain why ... these mosaics should now be offered on the market.**

Tr. 27-28 (von Mehren).

Third, a vast disparity existed between the appraised value of the mosaics and the price Goldberg paid for them. Goldberg paid \$1.08 million, in cash, for the mosaics; six months later, she offered to sell them to the Getty Museum for \$20 million. [FN24] Exhibit 52. Prior to her purchase of the mosaics, Goldberg received an appraisal of their value from van Rijn. He valued the mosaics at approximately \$1.2 million for each of the three smaller pieces and approximately \$2.4 million for the mosaic depicting Christ, or a total of \$6 million for all four mosaics. Exhibit 43. Art dealer Robert Roozmond appraised the value of the mosaics at two million pounds, or approximately \$4 million. Exhibit 44. Robert Fitzgerald, an art dealer with 28 years experience, valued the mosaics at \$3 to \$5 million. Tr. 316. **The defendants' art expert, Andre Emmerich, [FN25] estimated the market value of the mosaics to be between \$5 and \$6 million. Emmerich Deposition 81.**

FN24. Goldberg testified that, upon seeing photographs of the mosaics for the first time, she "fell in love" with them. Tr. 447. **The fact that she quickly offered the mosaics for sale for \$20 million discredits her prior testimony.**

FN25. Andre Emmerich is an art dealer and the owner of Andre Emmerich Gallery, Inc., New York, New York.

Fourth, Goldberg knew very little about the seller, Aydin Dikman. [FN26] Everything she knew about Dikman she learned from middlemen: Fitzgerald, van Rijn, and Faulk. She was told that Dikman was a Moslem Turk attempting to sell **Christian mosaics from northern Cyprus. She was also told that Dikman "found" the mosaics while he was employed as "an archaeologist from Turkey assigned to northern Cyprus."** Tr. at 456. **The Court believes that a reasonable purchaser would have found it peculiar that a Turkish archaeologist would be in the business of selling Cypriot antiquities. As the plaintiffs' art expert Dr. Vikan testified:**

FN26. Goldberg was not told the identity of the seller at her initial meeting with van Rijn and Fitzgerald on July 1, 1988. It was not until July 3rd that she was told the seller was a man named Aydin Dikman, the one thing that really strikes me about this as being strange is that he [Dikman] is an archaeologist. This is a good thing, I guess, but when in the world did archaeologists get in the business of selling antiquities? I mean this is bizarre.

Tr. 350. In addition, Goldberg met the seller, Dikman, only once. [FN27] That brief ***1402** meeting occurred on July 5, 1988, or two days before the sale was consummated. This was the only time Goldberg and Dikman ever communicated directly with each other. Finally, as previously discussed, no document such as a bill of sale or export paper links *Dikman* to these mosaics.

FN27. Goldberg testified that on July 5, 1988, she met Faulk and Dikman in the free port area of the Geneva airport for the purpose of inspecting the mosaics. The meeting between Goldberg and Dikman was fleeting and proved uneventful, as **described in the following excerpt from Goldberg's testimony at trial:**

Q. What did you say to him [Dikman] and what did he say to you?

A. Well, that is about what it was. I had prepared a list of things that, if possible, to talk about. But I introduced myself and he introduced himself and we shook hands and the crates containing the mosaics were opened and he left.

Q. Did you perceive that he was—whether or not he was fluent in English?

A. I don't think so.

Tr. 484. Attorney Faulk does not remember this meeting between Goldberg and Dikman and is not sure whether they ever met in person. Faulk Deposition 228.

Fifth, the cast of characters acting as middlemen, namely, Michel van Rijn, Ronald Faulk, and Robert Fitzgerald, were themselves suspect. Goldberg knew very little about Michel van Rijn; she first met him on July 1, 1988, or six days before the

sale was consummated. She did know, however, that he was a felon. Goldberg testified that at the time of the sale she knew van Rijn had been convicted in France for art forgery. She also knew that van Rijn was being sued by an art gallery for “[f]ailure to pay money.” Next, Goldberg knew very little about Ronald Faulk. She knew only that he was an attorney from California and that he was representing Fitzgerald and van Rijn in this transaction. [FN28] Goldberg was, however, familiar with Robert Fitzgerald, the principal middleman. She “had known him casually for several years.” Tr. 533. She knew, for example, that in the past Fitzgerald had used the names Robert Jones, Robert Jones-Fitzgerald, and Robert Fitzgerald-Jones. Tr. 533. She also knew that Fitzgerald had been sued for his involvement in a transaction involving a purported Michelangelo modello. Tr. 323-24, 433-35. In addition, Goldberg knew that all three middlemen were to profit financially from the sale of the mosaics.

FN28. Attorney Faulk did not represent, nor claim to represent, Goldberg in this transaction.

Finally, the haste with which the transaction was carried out raises suspicions. Goldberg first learned of the mosaics on July 1, 1988. On July 4th, she signed a contract with the three middlemen to divide the mosaics’ resale profits. Later on July 4th Goldberg traveled from Amsterdam to Geneva. There she inspected the mosaics on July 5th. The sale was consummated on July 7th. On July 8th, the mosaics were on an airplane to the United States. The rush with which this sale took place raises suspicions. As Dr. Vikan testified:

The timing of the sale [raises suspicions]. July 2nd [to] July 7th. What is the big hurry? These things have been in somebody’s warehouse in Munich for ten years, nine years. Why such a hurry now? If you are in such a hurry why not put a good faith deposit down, why not put your funds in escrow, why not write a contract with the contingency this contract will go into effect on the 1st of September with the delivery of all funds contingent on the satisfactory resolution of provenance, authenticity, and restorability....

Tr. 352.

All of the foregoing sets of circumstances, especially when considered together, raise significant suspicions. For these reasons, the Court concludes that suspicious circumstances surrounded this sale sufficient to cause an honest and reasonably prudent purchaser in Goldberg’s position to doubt Dikman’s capacity to convey property rights to the mosaics. The Court cannot improve on Dr. Vikan’s summation of the suspicious circumstances surrounding this sale: “All the red flags are up, all the red lights are on, all the sirens are blaring.” Tr. 353. Because such suspicious circumstances existed, Goldberg cannot rest on the presumption, which she is afforded under Swiss law, that she purchased the mosaics in good faith. Instead, Goldberg now bears the burden of establishing her good faith. She may do so by showing that she took steps to inquire into Dikman’s capacity to convey property rights to the mosaics *1403 and that such steps reasonably resolved any doubts as to Dikman’s capacity to convey such property rights.

2. Goldberg’s Inquiry

Next, the Court will examine the steps Goldberg took to inquire into Dikman’s capacity to convey property rights to the mosaics. As a prefatory matter, the Court notes that all of Goldberg’s inquiries took place after July 4, 1988, which is the date she signed an agreement with the middlemen to split the profits from any future resale of the mosaics.

Goldberg testified that she telephoned authorities at UNESCO’s office in Geneva. She cannot recall the name of any individual she spoke with at UNESCO, Switzerland. Goldberg testified that the purpose of her call was to determine “whether or not there were any applicable treaties which would have covered the removal of the items from northern Cyprus in the mid to late 1970s to Germany.” Tr. 497. Thus, Goldberg inquired about treaties, not about the mosaics. She did not inquire as to whether the mosaics had been reported as stolen or whether

existing claims might exist. In fact, she did not mention the mosaics at all. **Further, Goldberg did not contact UNESCO's office in Paris, which is UNESCO's "central gathering point" for information concerning art and cultural property.** Emmerich Depo. at 73.

Goldberg also testified that she telephoned the International Foundation for Art Research (IFAR) in New York. IFAR is an international organization that collects information concerning stolen art. Goldberg does not recall the name of any individual she spoke with at IFAR. No document sent to or received by IFAR **confirms Goldberg's telephone call. IFAR has no record of Goldberg's alleged telephone call in July 1988.** IFAR has a procedure whereby a formal search can be made of its files to determine whether a particular work of art has been listed as missing or stolen. Lowenthal Deposition 17. The cost is \$25, which is billed to the requesting party. *Id.* Goldberg did not request that such a formal search be conducted, nor was she billed for any informal search IFAR may have conducted of its files in July 1988.

Next, Goldberg testified that she telephoned customs offices in the United States, Switzerland, Germany, and Turkey. She cannot recall, however, the name of any person she allegedly contacted at any of these customs offices. She testified that she asked whether the mosaics had been reported as missing or stolen. Tr. 493-97. Her testimony is not corroborated by a single document sent to or received from any such customs office. In addition, on December 18, 1988, Goldberg prepared "an outline" of "the steps that we [Goldberg and Feldman] took and the knowledge we had of the pieces." Tr. 567. **No mention is made in this outline of any calls placed to or contacts made with U.S., Swiss, German, or Turkish Customs.**

Next, the Court will examine briefly the steps Goldberg failed to take in determining whether Dikman had the capacity to transfer property rights to the mosaics. First, and most significantly, Goldberg never contacted the Republic of Cyprus or the Church of Cyprus, even though she was told the mosaics came from **an "extinct" church in northern Cyprus. Contacting Cyprus is the first logical and necessary step a potential purchaser should have taken to determine the provenance of the mosaics.** The importance of contacting Cyprus was highlighted by Dr. Vikan during his direct examination:

Q. Assuming that a prudent person did not want to walk away from this transaction, what, if anything, should that person have done to pursue the transaction?

A. Call the Republic of Cyprus, the only thing you can do.

Q. And why, in your view, is that the only thing you can do?

A. Because the object is [from] there. I'll use the metaphor of the smelly fish. The smelly fish is lying in front of you and it ha[s] Cyprus written on [its] side. The only way you can lift that is to get in touch ***1404** with the people who can tell you the truth.

Tr. 353.

Second, Goldberg never contacted the so-called Turkish Republic of Northern Cyprus, formerly known as the Turkish Federated State of Cyprus, even though she was told that the seller, Dikman, discovered the mosaics while he was working **as "an archaeologist from Turkey assigned to northern Cyprus." Goldberg later refers to Dikman as "the official archaeologist for the northern one-third of Cyprus, known as the Turkish Federated Republic of Cyprus." Exhibit 12. By contacting the Turkish Republic of Northern Cyprus, Goldberg could have verified whether Dikman had ever served as the "official archaeologist" of that country and whether the mosaics had ever been exported properly from northern Cyprus.**

Third, Goldberg failed to contact Interpol, the international police organization headquartered in France, to investigate whether the mosaics had been reported as **stolen. In light of this, the defendants' point that plaintiffs failed to report the theft of the mosaics to Interpol is of little significance.**

Finally, Goldberg did not consult a single disinterested expert on Byzantine art prior to purchasing the mosaics. Goldberg is not, nor does she claim to be, an expert in Byzantine art. Rather, she deals almost exclusively in 19th and 20th century American and European paintings, etchings, and sculptures. Art dealer Barbara Divver suggested to Goldberg that she seek independent, expert advice from one familiar with Byzantine art, but Goldberg failed to do so. Even **defendants' own art expert, Andre Emmerich, testified that an art dealer should secure expert advice before venturing into areas in which he is not expert.** Emmerich Deposition 57-61.

As the foregoing discussions indicate, Goldberg made only a cursory inquiry into the suspicious circumstances surrounding the sale of the mosaics. Further, the Court has noted additional steps that Goldberg utterly failed to undertake. Therefore, the Court concludes that **Goldberg's inquiry was deficient in resolving doubts as to Dikman's capacity to convey property rights to the mosaics.**

In summary, the Court concludes that suspicious circumstances surrounded the sale of the mosaics which should have caused an honest and reasonably prudent purchaser to doubt whether Dikman had the capacity to convey property rights. Further, the Court concludes that Goldberg, in making only a cursory inquiry into **Dikman's capacity to convey property rights to the mosaics, failed to take reasonable steps to resolve that doubt.** Goldberg did not purchase the mosaics in good faith.

Conclusion

Regarding issues of credibility in this case, the Court finds that the evidence and testimony of the plaintiffs is more credible and persuasive. Indeed, in many instances the manner in which the defendants and associated individuals **proceeded in this case reflects negatively on the credibility of the defendants' case.** As previously discussed, under Indiana law and in the alternative under Swiss law, defendant Goldberg never obtained good title to or any right to possession of the mosaics. The plaintiffs have made a proper showing in all respects for the return of the mosaics. The Court concludes that under the circumstances of this case, possession of the property at issue, and not money damages in lieu of return of the actual property, is the more appropriate remedy. Accordingly, the Court orders that the mosaics must be returned to the true and rightful owner, the Church of Cyprus.

The Court notes that damages may be awarded for the loss of the use of the property in a replevin action. *Lou Leventhal Auto Co., Inc. v. Munns*, 164 Ind.App. 368, 328 N.E.2d 734 (1975). Before trial, the issue of damages was separated from the issue of rightful possession of the mosaics. Issues of potential damages **and other counts in the plaintiffs' complaint remain. For purposes of determining** issues such as damages, remaining claims, and custody or transfer of the mosaics, the Court will address these matters as necessary***1405** in such further proceedings as might be required.

ORDER

This case came before the Court for trial to determine possession of the mosaics at issue in this case. Whereupon the Court, having heard and reviewed the evidence and having reviewed the briefs and submissions of counsel, and being duly advised in the premises, hereby concludes that possession of the mosaics should be awarded to the plaintiff, the Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus.

THEREFORE, IT IS ORDERED, ADJUDGED, AND DECREED that possession of the mosaics at issue in this case is awarded to the plaintiff, the Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus.

IT IS SO ORDERED.

AUTOCEPHALOUS GREEK-ORTHODOX CHURCH OF CYPRUS and THE REPUBLIC OF CYPRUS, Plaintiffs-Appellees, vs. GOLDBERG AND FELDMAN FINE ARTS, INC., and PEG GOLDBERG, Defendants-Appellants

No. 89-2809

United States Court Of Appeals For The Seventh Circuit

917 F.2d 278, 1990 U.S. App. Decision

October 24, 1990, Decided

Appeal from the United States District Court for the Southern District of Indiana, Indianapolis Division, reported at 717 F.Supp. 1374.

No. IP 89-304-C — James E. Noland, Senior District Judge. John D. Hoover, Sally F. Zweig, Johnson, Smith, Densborn, Wright & Heath, Indianapolis, Indiana, Thomas R. Kline, Thomas E. Starnes, Andrews & Kurth, Washington, District of Columbia, for Plaintiffs-Appellees. Joseph H. Yeager, Jr., Joe C. Emerson, Baker & Daniels, Indianapolis, Indiana, Phillip A. Terry, Brian K. Peters, McHale, Cook & Welch, Indianapolis, Indiana, Ezra H. Friedlander, Friedlander & Kirsh, Indianapolis, Indiana, for Defendants-Appellants.

Bauer, Chief Judge, Cudahy, Circuit Judge, and Pell, Senior Circuit Judge. Cudahy, Circuit Judge, concurring.

[*279] BAUER, Chief Judge

There is a temple in ruin stands,
Fashion'd by long forgotten hands;
Two or three columns, and many a stone, Marble and granite, with grass
overgrown!
Out upon Time! it will leave no more
Of the things to come than the things before!
Out upon Time! who for ever will leave
But enough of the past and the future to grieve
O'er that which hath been, and o'er that which must be:
What we have seen, our sons shall see; Remnants of things that have passed
away,
Fragments of stone, reared by creatures of clay!

from *The Siege of Corinth*,

George Gordon (Lord Byron)¹

Byron, writing here of the Turkish invasion of Corinth in 1715, could as well have been describing the many churches and monuments that today lie in ruins on Cyprus, a small, war-torn island in the eastern corner of the Mediterranean Sea. In this appeal, we consider the fate of several tangible victims of Cyprus' turbulent history: specifically, four Byzantine mosaics created over 1400 years ago. The district court awarded possession of these extremely valuable mosaics to plaintiff-appellee, the Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus ("Church of Cyprus" or "Church"). *Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus v. Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc.*, 717 F. Supp. 1374 (S.D. Ind. 1989). Defendants-appellants, Peg Goldberg and Goldberg & Feldman Fine Arts, Inc. (collectively "Goldberg"), claim that

in so doing, the court committed various reversible errors. We affirm.

I. Background

In the early sixth century, A.D., a large mosaic was affixed to the apse of the Church of the Panagia Kanakaria (“Kanakaria Church”) in the village of Lythrankomi, Cyprus. The mosaic, made of small bits of colored glass, depicted Jesus Christ as a young boy in the lap of his mother, the Virgin Mary, who was seated on a throne. Jesus and Mary were attended by two archangels and surrounded by a frieze depicting the twelve apostles. The mosaic was displayed in the Kanakaria Church for centuries, where it became, under the practices of Eastern Orthodox Christianity, sanctified as a holy relic. It survived both the vicissitudes of history, *see Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1377 (discussing the period of Iconoclasm during which many religious [*280] artifacts were destroyed), and, thanks to restoration efforts, the ravages of time.²

Testimony before Judge Noland established that the Kanakaria mosaic was one of only a handful of such holy Byzantine relics to survive into the twentieth century. Sadly, however, war came to Cyprus in the 1970s, from which the mosaic could not be spared.

The Cypriot people have long been a divided people, approximately three-fourths being of Greek descent and Greek-Orthodox faith, the other quarter of Turkish descent and Muslim faith.³ No sooner had Cyprus gained independence from British rule in 1960 than this bitter division surfaced. Civil disturbances erupted between Greek and Turkish Cypriots, necessitating the introduction of United Nations peacekeeping forces in 1964. (U.N. forces still remain in Cyprus.) Through the 1960s, the Greek Cypriots, concentrated in the southern part of the island, became increasingly estranged from the Turkish Cypriots, concentrated in the north.⁴

The tensions erupted again in 1974, this time with more violent results. In July, 1974, the civil government of the Republic of Cyprus was replaced by a government controlled by the Greek Cypriot military. In apparent response, on July 20, 1974, Turkey invaded Cyprus from the north. By late August, the Turkish military forces had advanced to occupy approximately the northern third of the island. The point at which the invading forces stopped is called the “Green Line.” To this day, the heavily-guarded Green Line bisects Nicosia, the capital of the Republic, and splits the island from east to west.

The Turkish forces quickly established their own “government” north of the Green Line. In 1975, they formed what they called the “Turkish Federated State of Cyprus” (“TFSC”). In 1983, that administration was dissolved, and the “Turkish Republic of Northern Cyprus” (“TRNC”) was formed. These “governments” were recognized immediately by Turkey, but all other nations in the world — including the United States — have never recognized them, and continue to recognize the Republic of Cyprus (“Republic”), plaintiff-appellee in this action, as the only legitimate government for all Cypriot people.

The Turkish invasion led to the forced southern exodus of over one-hundred thousand Greek Cypriots who lived in northern Cyprus. Turkish Cypriots living in southern Cyprus (and tens of thousands of settlers from mainland Turkey) likewise flooded into northern Cyprus, resulting in a massive exchange of populations.

Lythrankomi is in the northern portion of Cyprus that came under Turkish rule. Although the village and the Kanakaria Church were untouched by the invading forces

in 1974, the villagers of Greek ancestry were soon thereafter “enclaved” by the Turkish military. Despite the hostile environment, the pastor and priests of the Kanakaria Church continued for two years to conduct religious services for the Greek Cypriots who remained in Lythrankomi. Hardy as they must have been, these clerics, and virtually all remaining Greek Cypriots, were forced to flee to southern Cyprus in the summer of 1976. Church of Cyprus officials testified that they intend to re-establish the congregation at the Kanakaria Church as soon as Greek Cypriots are permitted to return safely to Lythrankomi. (Thirty-five thousand Turkish troops remain in northern Cyprus.)⁵

When the priests evacuated the Kanakaria Church in 1976, the mosaic was still intact. In the late 1970s, however, Church [*281] of Cyprus officials received increasing reports that Greek Cypriot churches and monuments in northern Cyprus were being attacked and vandalized, their contents stolen or destroyed. (Such reports were necessarily sketchy and unverifiable as officials from the Republic and Church of Cyprus have been denied access to northern Cyprus.) In November, 1979, a resident of northern Cyprus brought word to the Republic’s Department of Antiquities that this fate had also befallen the Kanakaria Church and its mosaic. Vandals had plundered the church, removing anything of value from its interior. The mosaic, or at least its most recognizable and valuable parts, had been forcibly ripped from the apse of the church. Once a place of worship, the Kanakaria Church had been reduced to a stable for farm animals.

Upon learning of the looting of the Kanakaria Church and the loss of its mosaics (made plural by the vandals’ axes), the Republic of Cyprus took immediate steps to recover them. As discussed in greater detail in Judge Noland’s opinion, *see* 717 F. Supp. at 1380, these efforts took the form of contacting and seeking assistance from many organizations and individuals, including the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (“UNESCO”); the International Council of Museums; the International Council of Museums and Sites; Europa Nostra (an organization devoted to the conservation of the architectural heritage of Europe); the Council of Europe; international auction houses such as Christie’s and Sotheby’s; Harvard University’s Dumbarton Oaks Institute for Byzantine Studies; and the foremost museums, curators and Byzantine scholars throughout the world. The Republic’s United States Embassy also routinely disseminated information about lost cultural properties to journalists, U.S. officials and scores of scholars, architects and collectors in this country, asking for assistance in recovering the mosaics. The overall strategy behind these efforts was to get word to the experts and scholars who would probably be involved in any ultimate sale of the mosaics. These individuals, it was hoped, would be the most likely (only?) actors in the chain of custody of stolen cultural properties who would be interested in helping the Republic and Church of Cyprus recover them.

The Republic’s efforts have paid off. In recent years, the Republic has recovered and returned to the Church of Cyprus several stolen relics and antiquities. The Republic has even located frescoes and other works taken from the Kanakaria Church, including the four mosaics at issue here. These four mosaics, each measuring about two feet square, depict the figure of Jesus, the busts of one of the attending archangels, the apostle Matthew and the apostle James.

To understand how these pieces of the Kanakaria mosaic resurfaced, we must trace the actions of appellant Peg Goldberg and the other principals through whose hands they passed in 1988.

Peg Goldberg is an art dealer and gallery operator. Goldberg and Feldman Fine Arts, Inc., is the Indiana corporation that owns her gallery in Carmel, Indiana. In the summer of 1988, Peg Goldberg went to Europe to shop for works for her gallery. Although her main interest is 20th century paintings, etchings and sculptures, Goldberg was enticed while in The Netherlands by Robert Fitzgerald, another Indiana art dealer and “casual friend” of hers, to consider the purchase of “four early Christian mosaics.” In that connection, Fitzgerald arranged a meeting in Amsterdam for July 1st. At that meeting, Fitzgerald introduced Goldberg to Michel van Rijn, a Dutch art dealer, and Ronald Faulk, a California attorney. Van Rijn and Faulk were strangers to Goldberg. All she knew about them was what she learned in their few meetings, which included the fact that van Rijn, a published expert on Christian icons (she was given a copy of the book), had been convicted by a French court for art forgery; that he claimed to be a descendant of both Rembrandt and Rubens; and that Faulk was in Europe to represent Fitzgerald and van Rijn.

At that first meeting in Amsterdam on July 1, 1988, van Rijn showed Goldberg photographs of the four mosaics at issue in [*282] this case and told her that the seller wanted \$ 3 million for them. Goldberg testified that she immediately “fell in love” with the mosaics. Van Rijn told her that the seller was a Turkish antiquities dealer who had “found” the mosaics in the rubble of an “extinct” church in northern Cyprus while working as an archaeologist “assigned (by Turkey) to northern Cyprus.” (Goldberg knew of the Turkish invasion of Cyprus and of the subsequent division of the island.) As to the seller, Goldberg was also told that he had exported the mosaics to his home in Munich, Germany with the permission of the Turkish Cypriot government, and that he was now interested in selling the mosaics quickly because he had a “cash problem.” Goldberg was not initially given the seller’s identity. Goldberg also learned that Faulk, on behalf of Fitzgerald and van Rijn, had already met with this as-yet-unidentified seller to discuss the sale of these mosaics. Her interest quite piqued, Goldberg asked Faulk to return to Munich and tell the seller — whose identity, she would eventually learn, was Aydin Dikman — that she was interested.

Faulk dutifully took this message to Dikman in Munich, and returned to Amsterdam the following day. Faulk returned from that meeting with a contract he signed as agent for van Rijn to purchase the mosaics from Dikman for \$ 350,000. When Goldberg met with Faulk on July 2, she was not told of this contract, however. Faulk merely informed her that Dikman still had the mosaics (though he was “actively negotiating with another buyer”), and that, in Faulk’s opinion the export documents he had been shown by Dikman were in order. Faulk apparently showed Goldberg copies of a few of these documents, none of which, of course, were genuine, and at least one of which was obviously unrelated to these mosaics. See *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1382.

The next day (all of this happening rather fast), the principals gathered again in Amsterdam. Goldberg, van Rijn, Fitzgerald and Faulk agreed to “acquire the mosaics for their purchase price of \$ 1,080,000 (U.S).” The parties agreed to split the profits from any resale of the mosaics as follows: Goldberg 50%; Fitzgerald 22.5%; van Rijn

22.5%; and Faulk 5%. A document to this effect was executed on July 4, 1988, which document included a provision reading, "This agreement shall be governed by and any action commenced will be pursuant to the laws of the state of Indiana."

In those hectic early days of July, Goldberg contacted Otto N. Frenzel III, a friend and high-ranking officer at the Merchants National Bank of Indianapolis ("Merchants"), and requested a loan from Merchants of \$ 1.2 million for the purchase of the mosaics. She told Frenzel that she needed \$ 1,080,000 to pay van Rijn and the others, and she required the additional \$ 120,000 to pay for expenses, insurance, restoration and the like. Merchants assured her that financing could be arranged, if she could provide appraisals and other documents substantiating the transaction. With Fitzgerald's and van Rijn's help, Goldberg obtained the appraisals (all three of which valued the mosaics at between \$ 3 and \$ 6 million), and sent them to Merchants. That done, she and Fitzgerald hurried to Geneva, Switzerland, for the transfer of the mosaics, which was to take place on July 5. After arriving in Switzerland, Goldberg learned that her requested loan had been approved by Merchants and the money would be forthcoming, though a few days behind schedule. Her financing secured, Goldberg proceeded to the July 5 meeting as scheduled. She could not yet turn over the money, but she wanted to get a look at what she was buying.

The July 5 meeting was held in the "free port" area of the Geneva airport, an area reserved for items that have not passed through Swiss customs. Faulk and Dikman arrived from Munich with the mosaics, which were stored in crates. Dikman introduced himself to Goldberg and then left; this brief exchange was the only time the two would meet. Goldberg then inspected the four mosaics. She testified that she "was in awe," and that, despite some concern about the mosaics' deteriorating condition, she wanted them "more than ever."

[*283] During the few days that Goldberg waited in Switzerland for the money to arrive from Merchants, she placed several telephone calls concerning the mosaics. She testified that she wanted to make sure the mosaics had not been reported stolen, and that no treaties would prevent her from bringing the mosaics into the United States. She called UNESCO's office in Geneva and inquired as to whether any treaties prevented "the removal of items from northern Cyprus in the mid- to late-1970s to Germany," but did not mention the mosaics. She claims also to have called, on advice from an art dealer friend of hers in New York, the International Foundation for Art Research ("IFAR"), an organization that collects information concerning stolen art. She testified that she asked IFAR whether it had any record of a claim to the mosaics, and that, when she called back later as instructed, IFAR told her it did not. Judge Noland clearly doubted the credibility of this testimony, noting, among other things, that neither Goldberg nor IFAR have any record of any such search. (A formal IFAR search involves a fee and thus generates a bill that would serve as proof that a search was performed.) *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1403. Judge Noland also questioned Goldberg's testimony that she telephoned customs officials in the United States, Switzerland, Germany and Turkey. *Id.* The only things of which Judge Noland was sure was that Goldberg did *not* contact the Republic of Cyprus or the TRNC (from one of whose lands she knew the mosaics had come); the Church of Cyprus; "Interpol," a European information-sharing network for police forces; nor "a single disinterested expert on Byzantine art." *Id.* at 1403-04.

However Goldberg occupied her time from July 5 to July 7, on the latter date the money arrived. Goldberg took the \$ 1.2 million, reduced to \$ 100 bills and stuffed into two satchels, and met with Faulk and Fitzgerald at the Geneva airport. As arranged, Goldberg kept \$ 120,000 in cash and gave the remaining \$ 1,080,000 to Faulk and Fitzgerald in return for the mosaics. Faulk and Fitzgerald in turn split the money with van Rijn, Dikman and their other cohorts as follows: \$ 350,000 to Dikman (as per Faulk and van Rijn's prior agreement with him); \$ 282,500 to van Rijn; \$ 297,500 to Fitzgerald; \$ 80,000 to Faulk; and \$ 70,000 to another attorney in London. Along with the mosaics, Goldberg received a "General bill of sale" issued by Dikman to Goldberg and Feldman Fine Arts, Inc. The following day, July 8, 1988, Goldberg returned to the United States with her prize.

Back home in Indiana, Goldberg took what she had left of her \$ 120,000 cut and deposited it into several of her business and personal bank accounts. After paying for the insurance and shipment of the mosaics, as well as a few unrelated art purchases, that sum amounted to approximately \$ 70,000. Her friends and business associates in Indiana soon took quite an interest in her purchase; literally. For large sums of money, Frenzel, Goldberg's well-placed friend at Merchants, and another Indiana resident named Dr. Stewart Bick acquired from van Rijn and Fitzgerald substantial interests in the profits from any resale of the mosaics.

Peg Goldberg's efforts soon turned to just that: the resale of these valuable mosaics. She worked up sales brochures about them, and contacted several other dealers to help her find a buyer. Two of these dealers' searches led them both to Dr. Marion True of the Getty Museum in California. When told of these mosaics and their likely origin, the aptly-named Dr. True explained to the dealers that she had a working relationship with the Republic of Cyprus and that she was duty-bound to contact Cypriot officials about them. Dr. True called Dr. Vassos Karageorghis, the Director of the Republic's Department of Antiquities and one of the primary Cypriot officials involved in the worldwide search for the mosaics. Dr. Karageorghis verified that the Republic was in fact hunting for the mosaics that had been described to Dr. True, and he set in motion the investigative and legal machinery that ultimately resulted in the Republic learning that they were in Goldberg's possession in Indianapolis.

After their request for the return of the mosaics was refused by Goldberg, the Republic [*284] of Cyprus and the Church of Cyprus (collectively "Cyprus") brought this suit in the Southern District of Indiana for the recovery of the mosaics. Judge Noland bifurcated the possession and damages issues and held a bench trial on the former. In a detailed, thorough opinion (that occupies thirty-one pages in the Federal Supplement), Judge Noland awarded possession of the mosaics to the Church of Cyprus. Goldberg filed a timely appeal.

II. Analysis

A. Jurisdiction

Subject matter jurisdiction in this action was based on diversity of citizenship under 28 U.S.C. § 1332(a)(2), which vests jurisdiction in the federal district courts for actions of sufficient value between "citizens of a State, and foreign states or citizens or subjects thereof."⁶ Judge Noland found that the requirements of this subsection were met based on the following citizenships:

Plaintiff the Republic of Cyprus is a sovereign nation located on the island of Cyprus in

the Mediterranean Sea. Plaintiff Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus is a religious organization with its principal offices in Nicosia, Cyprus. Defendant Goldberg and Feldman Fine Arts, Inc. is a corporation organized and existing under the laws of the state of Indiana, with its principal place of business in Carmel, Indiana. Defendant Peg Goldberg is a citizen of the state of Indiana.

Autocephalous, 717 F. Supp. at 1377.

Goldberg did not question these facts before the district court, nor in her original jurisdictional statement and briefs filed in this court. Cyprus, for its part, asserted in its jurisdictional statement that “the Church of Cyprus is a citizen and subject of the Republic of Cyprus, and is a religious corporation under Cypriot law, maintains its principle [sic] place of business in Cyprus, and is empowered to own, regulate and administer property.” Appellees’ Brief at 2 (citing record references). Goldberg has since filed an “Amendment to Jurisdictional Statement and Suggestion of Jurisdictional Issue,” stating that she “has now concluded that the record does not appear to support diversity jurisdiction because the record does not address the legal status and the citizenship of [the Church of Cyprus].”⁷ She alleges that, because “she has been unable to locate evidence in the record to establish that the Church of Cyprus is incorporated under the laws of any foreign state or that the Church should be considered a ‘citizen or subject’ of a foreign state,” the Church should be considered an unincorporated association whose citizenship includes all jurisdictions of which its members are citizens. *Cf. Hummel v. Townsend*, 883 F.2d 367 (5th Cir. 1989). Goldberg recommends at least a remand for further proceedings as to the citizenship of all of the Church’s members (if any are domiciled in Indiana, the argument goes, diversity is destroyed), and at best a remand with directions to dismiss for lack of jurisdiction. Neither option is warranted.

Goldberg’s argument substantially misstates the issue. The primary question here is not whether the Church of Cyprus is incorporated under the laws of Cyprus. Proving that it is incorporated under Cypriot [*285] law is indeed one method for the Church to establish that it is a “citizen or subject” of Cyprus, *see Panalpina Welttransport GMBH v. Geosource, Inc.*, 764 F.2d 352, 354 (5th Cir. 1985) (“A corporation incorporated in a foreign country is a citizen of that country for diversity purposes.”) (citing, *inter alia*, *National Steamship Co. v. Tugman*, 106 U.S. 118, 27 L. Ed. 87, 1 S. Ct. 58 (1882)); but it is only one method. The primary issue here is whether the record contains sufficient evidence that, under the laws of the Republic of Cyprus, the Church is considered a juridical entity distinct from its members, regardless of its corporate status. *See Puerto Rico v. Russell & Co.*, [288 U.S. 476](#), 479-82, 77 L. Ed. 903, 53 S. Ct. 447 (1933); *Cohn v. Rosenfeld*, 733 F.2d 625, 628-30 (9th Cir. 1984). We stress that the citizenship status generally attributed to religious organizations under American law, as well as the characteristics of and requirements for the corporate form under American law, are irrelevant. As we stated in *Sadat v. Mertes*, 615 F.2d 1176, 1183 (7th Cir. 1980):

The generally accepted test for determining whether a person is a foreign citizen for purposes of 28 U.S.C. § 1332(a)(2) is whether the country in which citizenship is claimed would so recognize him. This is in accord with the principle of international law that “it is the inherent right of every independent nation to determine for itself, and according to its own constitution and laws, what classes of persons shall be

entitled to citizenship.”

(quoting *United States v. Wong Kim Ark*, [169 U.S. 649](#), 668, 42 L. Ed. 890, 18 S. Ct. 456 (1898)). See generally 13B C. Wright, A. Miller & E. Cooper, *Federal Practice and Procedure: Jurisdiction* 2d, §§ 3604 & 3611 (1984).

Cyprus presented the following evidence to the district court: 1) the Constitution of the Republic of Cyprus recognizes the existence of the Autocephalous Greek-Orthodox Church of Cyprus and grants to it the “exclusive right of regulating and administering its own internal affairs and property in accordance with the Holy Canons and its Charter;” 2) under the “Immovable Property (Tenure, Registration and Valuation) Law” of the Republic of Cyprus, a “religious corporation” — defined as a “religious establishment or religious institution belonging to any denomination and any throne, church, chapel, monastery, mosque, tekya, shrine or synagogue” — may own and register property; and 3) the Church of Cyprus registered the Kanakaria Church in the Land Registry Office of the Republic of Cyprus pursuant to this statute. (As to this last point, see *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1397, wherein Judge Noland discusses and describes the certificate of registration.)⁸ We conclude that this evidence sufficiently established that the Church is recognized under and by the laws of the Republic of Cyprus as a distinct juridical entity, and thus is a “citizen or subject” of that state. Cf. *Puerto Rico*, 288 U.S. at 481-82 (concluding that a Puerto Rican entity known as a *sociedad en comandita* is a “juridical person” for purposes of federal jurisdiction because the Puerto Rican Code, among other things, gives *sociedades* the power to contract, own property, transact business and sue or be sued in its own name); *Cohn*, 733 F.2d at 628-29 (concluding that Liechtenstein regards its *anstalts* as “juridical persons” for purposes of diversity jurisdiction based on similar factors). See also *Swan v. First Church of Christ, Scientist*, 225 F.2d 745, 747-48 (9th Cir. 1955) (Though state law vested in the religious organizations at issue powers “far more limited than those found in the Puerto Rican *Sociedad*,” the organizations should be treated as state corporations for purposes of diversity jurisdiction because state law provided that they were to be “deemed bodies corporate for the purpose of taking and holding . . . real or personal property,” and other limited purposes).

[*286] B. Choice of Law

As a federal court sitting in diversity, the district court was obligated to (and did) apply the law of the state in which it sat — Indiana. See *Erie R.R. Co. v. Tompkins*, [304 U.S. 64](#), 82 L. Ed. 1188, 58 S. Ct. 817 (1938). This included Indiana law as to which body of substantive law to apply to the case, i.e. Indiana’s choice of law rules. See *Consolidated Rail Corp. v. Allied Corp.*, 882 F.2d 254, 255 (7th Cir. 1989) (citing *Klaxon Co. v. Stentor Elec. Mfg. Co.*, [313 U.S. 487](#), 85 L. Ed. 1477, 61 S. Ct. 1020 (1941)). From his analysis and application of Indiana rules and decisions regarding choice of law, Judge Noland concluded that Indiana would choose to apply its own substantive law to this case. *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1393-95. This ruling actually contained two parts. First, Judge Noland applied the two-step “most significant contacts” test used by Indiana courts for choice of law in Indiana tort cases. See *Hubbard Mfg. Co., Inc. v. Greeson*, 515 N.E.2d 1071 (Ind. 1987). Second, with the help of the trial testimony of an expert in the law of Switzerland, Judge Noland looked to Swiss choice of law principles and determined that they, too, dictate that Indiana substantive law should control. On appeal, Goldberg claims that both of these determinations were in

error. Because we find Judge Noland’s analysis under Indiana law to be free of error,⁹ we affirm his conclusion that Indiana law applies without reaching his discussion of Swiss law.

The district court properly considered Cyprus’ suit to recover the mosaics a replevin action, long recognized in Indiana law as the proper legal action for the recovery of wrongfully detained personal property. See 25 Indiana Law Encyclopedia (“I.L.E.”) *Replevin* §§ 1, 2 & 11 (West 1960). The district court could find no Indiana case dealing specifically with choice of law in replevin actions, nor can we. Thus, we will look (as did Judge Noland) to the choice of law principles Indiana generally applies in tort cases.¹⁰

In *Hubbard*, 515 N.E.2d 1071, the Indiana Supreme Court modified Indiana’s traditional *lex loci delicti commissi* rule for choice of law in tort cases. Under the traditional rule, the court chose the law of the state in which occurred “the last event necessary to make an actor liable,” most times meaning the place of injury. *Id.* at 1073. See also *Consolidated Rail*, 882 F.2d at 256. Citing the often anomalous results that can obtain from the rigid application of this rule, as well as the recent trend away from it, the court in *Hubbard* declared that the *lex loci* rule should be applied only when the place of the tort is also the place with the most significant contacts. When the place of the tort bears little connection to the legal action, the court declared, the following factors should be considered:

- [*287] 1) the place where the conduct causing the injury occurred;
- 2) the residence or place of business of the parties; and
- 3) the place where the relationship is centered.

Id. at 1073-74 (citing Restatement (Second) of Conflicts of Laws § 145(2) (1971)). See also *Tompkins v. Isbell*, 543 N.E.2d 680 (Ind. App. 1989) (discussing and applying *Hubbard* approach). Thus, the court established a two-step test, the first inquiry focusing on the contacts between the place of the wrong and the legal action. If these contacts are significant, the *lex loci* rule should be applied; if not, the court should move to the second inquiry, which focuses on which jurisdiction has the most significant contacts.

In this case, Judge Noland first determined that Switzerland — “the place of the wrong” because it was at the Geneva airport that Goldberg took possession and control of the mosaics — bears little connection to Cyprus’ cause of action. *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1393-94. He reached this conclusion based on his findings regarding the following facts: no Swiss citizen has or ever had an interest in this action, as none of the parties, actors in the transaction, or past or current interest-holders are Swiss citizens; and the temporal and geographical connection between the mosaics and Switzerland were “fortuitous and transitory,” as the mosaics were on Swiss soil for only four days, never passed through Swiss customs (they remained in the “free port” area of the Geneva airport), and never otherwise entered the Swiss stream of commerce. Goldberg has failed to establish error in either these factual findings or the conclusion based thereon, choosing instead to reiterate Swiss “connections” considered and rejected by Judge Noland (e.g. the money Peg Goldberg paid for the mosaics was wired to her through a Swiss bank), and to cite us to an Indiana court’s application of the *lex loci* doctrine in a factually inapposite case. *Tompkins*, 543 N.E.2d at 681-82 (law of place of tort applied in auto

collision case where “the place of the tort has extensive connection with the legal action”). Thus, we agree that in this case an Indiana court would find Switzerland’s contacts too attenuated to apply the *lex loci* rule, and thus would proceed to the second step of the analysis. *Cf. Hubbard*, 515 N.E.2d at 1074 (events in Illinois unrelated to the action do not equal significant contacts).

Moving to step two of the *Hubbard* approach, the contacts between the action and the two contending jurisdictions (Indiana and Switzerland) must be reviewed, with special attention given to the Second Restatement factors. Applying this approach, Judge Noland noted the following facts that weigh in favor of applying Indiana law: the defendants, those who financed and effected the transfer of the mosaics, and those who now hold the principal monetary interests in the mosaics are all Indiana citizens; the money used to purchase the mosaics came from an Indiana bank; the agreement among Goldberg, Fitzgerald, van Rijn and Faulk stipulates that Indiana law will apply, indicating Goldberg’s reliance on the law of her home state; and the mosaics are presently being held in Indiana, where they have been stored since they entered the U.S. in July, 1988. Based on our review of these and other facts as found by Judge Noland, we agree with his conclusion that Indiana has the more significant contacts with and interest in this action. Thus, Indiana law and rules govern every aspect of this action, from the statute of limitations issues through the application of the substantive law of replevin.

C. Statute of Limitations

With great zeal, Goldberg has from the beginning of this action challenged the timeliness of Cyprus’ complaint. Under Indiana’s statute of limitations for replevin actions, Cyprus had six years from the time its cause of action accrued in which to sue for the recovery of the mosaics. Ind. Code § 34-1-2-1 (1982). Though the exact date of the looting of the Kanakaria Church is unknown, it is agreed that Cyprus first learned of the theft of their mosaics in November, 1979. It is also agreed that Cyprus first learned that the mosaics were [*288] in Goldberg’s possession in late 1988. If Cyprus’ cause of action accrued on the former date, their complaint, filed in March, 1989, was untimely. If, on the other hand, it accrued on the latter date (or at any other point after March, 1983), their complaint was timely. Thus, the dispositive determination is when did Cyprus’ cause of action “accrue” within the meaning of Indiana’s limitations statute.

The determination of when Cyprus’ cause of action accrued involves the interpretation of Indiana authorities and their application to the facts of this case. As we state above, *supra* at note 9, we give substantial deference to the district court’s resolution of such issues, as we assume that the district court has greater expertise in interpreting and applying the law of the state in which it sits. Our review of Judge Noland’s statute of limitations analysis convinces us that he has here proved true that assumption.

As Judge Noland noted, it is well-established in Indiana law that it is the courts’ responsibility to determine, based on the facts of each case, when the cause of action accrues. *See, e.g., Burks v. Rushmore*, 534 N.E.2d 1101, 1103 (Ind. 1989). In carrying out this responsibility, Indiana courts start with the following general rule: a cause of action accrues when the plaintiff ascertains, or by due diligence could ascertain, actionable damages. *Burks*, 534 N.E.2d at 1103-04 (citing, *inter alia*, *Barnes v. A.H. Robins Co., Inc.*, 476 N.E.2d 84 (Ind. 1985)). Several Indiana decisions have recognized,

as a corollary to this general rule, a “discovery rule” for the accrual of a cause of action; *to wit*, “the statute of limitations commences to run ‘from the date plaintiff knew or should have discovered that she suffered an injury or impingement, and that it was caused by the product or act of another.’” *Burks*, 534 N.E.2d at 1104 (quoting *Barnes*, 476 N.E.2d at 87-88). Although the first enunciation of the discovery rule was quite guarded, *see Barnes*, 476 N.E.2d at 87, Indiana courts have since evidenced a willingness to extend it to new types of cases and situations. *See, e.g., Covalt v. Carey Canada, Inc.*, 543 N.E.2d 382 (Ind. 1989); *Burks*, 534 N.E.2d at 1103-04; *Groen v. Elkins*, 551 N.E.2d 876, 879 (Ind. App. 1990). *See also Walters v. Owens-Corning Fiberglass Corp.*, 781 F.2d 570, 572 (7th Cir. 1986).

Apart from but related to the discovery rule, Indiana recognizes, by both statute and case law, the doctrine of fraudulent concealment. Under this doctrine, a defendant who has by deceit or fraud prevented a potential plaintiff from learning of a cause of action cannot take advantage of his wrongdoing by raising the statute of limitations as a bar to plaintiff’s action. *See Ind. Code § 34-1-2-9(1982); Burks*, 534 N.E.2d at 1104.¹¹

Central to both the discovery rule and the doctrine of fraudulent concealment is the determination of the plaintiff’s diligence in investigating the potential cause of action. *See Burks*, 534 F.2d at 1104 (under discovery rule, statute begins to run when damage was “ascertained or ascertainable by due diligence”); *Guy v. Schuldt*, 236 Ind. 101, 138 N.E.2d 891, 896 (1956) (despite fraudulent concealment, if plaintiff was not reasonably diligent in discovering fraud “the statute will run from the time discovery ought to have been made”).

Applying these Indiana rules and principles to this case, and unguided by any directly analogous Indiana precedent, Judge Noland concluded that an Indiana court would find that Cyprus’ action was timely filed. *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1388-93. His primary ground for so concluding was his determination that, under a discovery rule, Cyprus’ cause of action did not accrue until Cyprus learned [*289] from Dr. True that the mosaics were in Goldberg’s possession in Indiana. In so holding, he looked not only to Indiana cases but also to general discovery rule principles, *see* 51 Am.Jur.2d *Limitation of Actions* § 146 (1970); 54 C.J.S. *Limitation of Actions* § 87 (1987); and to *O’Keeffe v. Snyder*, 83 N.J. 478, 416 A.2d 862 (1980), a decision of the New Jersey Supreme Court addressing the accrual of a cause of action in the context of a replevin action involving a work of art. (In *O’Keeffe*, the court held that artist Georgia O’Keeffe’s cause of action for replevin of three paintings stolen from a gallery in 1946 accrued “when she first knew, or reasonably should have known through the exercise of due diligence, of the cause of action, including the identity of the possessor of the paintings.” 416 A.2d at 870.) Further, Judge Noland found, as a necessary pre-condition to the application of the discovery rule, that Cyprus exercised due diligence in searching for the mosaics. Thus, Judge Noland ruled that Cyprus was not, nor reasonably should have been, on notice as to the possessor or location of the mosaics until late 1988. *Auotcephalous*, 717 F. Supp. at 1389-91.

Goldberg attacks Judge Noland’s discovery rule analysis on two grounds. First, she charges that in applying the discovery rule in this case Judge Noland “announced a new rule of Indiana law in conflict with established Indiana limitations principles.” Not so. Judge Noland applied legal principles set out in Indiana cases, and generally accepted elsewhere, to a new situation not yet addressed by the Indiana courts,

exactly what a district court sitting in diversity is obligated to do when presented with a novel issue under state law. See 19 C. Wright, A. Miller & E. Cooper, *Federal Practice and Procedure: Jurisdiction* § 4507 (1984). Further, his conclusion that in this case the operative “discovery” had to include the identity of the holder of the mosaics is eminently sound. In the context of a replevin action for particular, unique and concealed works of art, a plaintiff cannot be said to have “discovered” his cause of action until he learns enough facts to form its basis, which must include the fact that the works are being held by another and who, or at least where, that “other” is. See *O’Keefe*, 416 A.2d at 869-70. Further, we note that any “laziness” this rule might at first blush invite on the part of plaintiffs is heavily tempered by the requirement that, all the while, the plaintiff must exercise due diligence to investigate the theft and recover the works.

Second, Goldberg attacks Judge Noland’s due diligence finding. Specifically, she argues that Cyprus failed to contact several organizations it should have, particularly IFAR and Interpol. She also repeats the argument she made to Judge Noland that events occurring before the end of 1983¹² should have started the clock ticking on Cyprus’ cause of action, with particular emphasis on an article that appeared in a Turkish newspaper. We note first that the due diligence determination is, as Judge Noland noted, highly “fact-sensitive and must be decided on a case-by-case basis.” *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1389. Although Goldberg cites some support for a *de novo* standard of review on this issue, see *DeWeerth v. Baldinger*, [836 F.2d 103](#), 110 (2d Cir. 1987), *cert. denied*, 486 U.S. 1056, 108 S. Ct. 2823, 100 L. Ed. 2d 924 (1988), we ordinarily review determinations such as this, which involve the application of law to facts, under the “clearly erroneous” standard. See *supra* at note 9. See also *Mucha v. King*, 792 F.2d 602, 604-06 (7th Cir. 1986). Further, in this case the assessment of Cyprus’ diligence necessarily involves a contextual analysis of “a particular and nonrecurring set of historical events,” *Mucha*, 792 F.2d at 605, as well as an assessment of the credibility of the various witnesses who testified as to what Cypriot officials knew and when they knew it. Thus, there is substantial support for a very deferential standard of review. Cf. *Louis Dreyfus Corp. v. 27,946 Long Tons of Corn*, 830 F.2d 1321, 1325-27 (5th Cir. [*290] 1987) (due diligence finding reviewed under clearly erroneous standard). Under any standard of review, however, Judge Noland’s due diligence determination must be affirmed.

The record evidence (summarized above) makes it clear that, although the Republic of Cyprus may not have contacted all the organizations Goldberg in hindsight would require, it took substantial and meaningful steps, from the time it first learned of the disappearance of the mosaics, to locate and recover them. The efforts by the Republic’s officials, targeted at the likely points of sale of the mosaics, were sweeping and consistent with trade practices. Indeed, one expert, a curator from The Walters Art Gallery in Baltimore, Maryland, testified at trial that Cyprus “stands apart” in its efforts to recover stolen cultural properties. *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1389 (quoting testimony of Dr. Vikan). As to Goldberg’s repetition here of her arguments regarding the article in the Turkish publication and the other events, the record adequately supports Judge Noland’s conclusion that these events did not nor should not have put Cyprus on notice as to a possible cause of action. The article, which fingered Dikman as a man wanted in Cyprus and Turkey for smuggling artifacts and later mentioned the mosaics from the Kanakaria Church, did not reveal that Dikman

might be in possession of the mosaics from the Kanakaria Church. What's more, the record reveals that, upon learning of such Turkish press reports, Cyprus redoubled its efforts at notification and recovery. In sum, then, Judge Noland's conclusion that Cyprus was duly diligent and should not have discovered its cause of action before late 1988 stands on firm factual footing. Goldberg's fervent attack on this conclusion at most establishes that an alternative view of the evidence was plausible, which is not enough to merit our disturbing it.

Judge Noland backstopped his discovery rule analysis by also applying the doctrine of fraudulent concealment to the facts of this case. From that application, Judge Noland concluded that the statute of limitations on Cyprus' action was tolled until at least the end of 1983, and thus Cyprus' March, 1989 complaint was timely. *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1391-93. Goldberg takes issue with this conclusion, arguing, *inter alia*, that it is counter to Indiana law as expressed in *Landers v. Evers*, 107 Ind. App. 347, 24 N.E.2d 796 (1940), a case Judge Noland distinguished on the ground that, in *Landers*, the court found that the plaintiff did not exercise due diligence. Because we find no error in Judge Noland's analysis and application of the discovery rule, we need not and will not pass on the fraudulent concealment issue. Similarly, because we find no error in Judge Noland's determination that Cyprus was duly diligent and their action timely filed, we agree with his decision to reject without further discussion Goldberg's laches and estoppel arguments, and we follow the same prudent course.

D. The Merits of the Replevin Claim

Under Indiana law, replevin is an action at law "whereby the owner or person claiming the possession of personal goods may recover such personal goods where they have been wrongfully taken or unlawfully detained." 25 I.L.E. *Replevin* § 1. "The gist of the action is the defendant's unlawful detention of the plaintiff's property. The issue litigated is the present right to the possession of the property in controversy, and the purpose of the action is to determine who shall have possession of the property sought to be replevied." *Id.* at § 2 (citations omitted). *See also State Exchange Bank of Culver v. Teague*, 495 N.E.2d 262, 266 (Ind. App. 1986). To recover the item sought to be replevied, (which is the primary remedy in a replevin action, *see Kegerreis v. Auto-Owners Insurance Co.*, 484 N.E.2d 976, 982 (Ind. App. 1985)), the plaintiff must establish three elements: "his title or right to possession, that the property is unlawfully detained, and that the defendant wrongfully holds possession." 25 I.L.E. *Replevin* § 42 (citations omitted). *See also Snyder v. International Harvester Credit Corp.*, 147 Ind. App. 364, 261 N.E.2d 71, 73 (1970).

[*291] Judge Noland applied these elements to the facts of this case and determined that Cyprus had met its burden as to each. *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1397-1400. Our review of this application of Indiana law to the facts convinces us that it is free of error: 1) the Kanakaria Church was and is owned by the Holy Archbishopric of the Church of Cyprus, a self-headed (hence "Autocephalous") church associated with the Greek-Orthodox faith; 2) the mosaics were removed from the Kanakaria Church without the authorization of the Church or the Republic (even the TRNC's unsuccessful motion to intervene claimed that the mosaics were improperly removed); and 3) Goldberg, as an ultimate purchaser from a thief, has no valid claim of title or right to possession of the mosaics.¹³

We note that Judge Noland again backstopped his conclusion, this time conducting an alternative analysis under Swiss substantive law. *See Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1400-04. Briefly, the court concluded that the Church had superior title under Swiss law as well, because Goldberg could not claim valid title under the Swiss “good faith purchasers” notion having only made a cursory inquiry into the suspicious circumstances surrounding the sale of the mosaics. (Under Indiana law, such considerations are irrelevant because, except in very limited exceptions not applicable here, a subsequent purchaser (even a “good faith, *bona fide* purchaser for value”) who obtains an item from a thief only acquires the title held by the thief; that is, *no* title. 6 I.L.E. *Conversion* § 15.) As we state above, Indiana law controls every aspect of this action. Thus, Judge Noland’s extensive (and quite interesting) discussion of Swiss law, as well as Goldberg’s lengthy attack thereon, need not be reviewed. Cyprus adequately established the elements of replevin under Indiana law, on which ground alone we affirm the district court’s decision to award the possession of the mosaics to the Church of Cyprus.

E. The Effect of the TFSC Edicts

Finally, Goldberg argues that several decrees of the TFSC (the entity established in northern Cyprus by the Turkish military immediately after the 1974 invasion) divested the Church of title to the mosaics.¹⁴ Goldberg asks us to honor these decrees under the notion that in some instances courts in the United States can give effect to the acts of nonrecognized but “*de facto*” regimes if the acts relate to purely local matters. *See Restatement (Third) of the Foreign Relations Law of the United States (“Third Restatement”) § 205(3)* (1987);¹⁵ *Salimoff v. Standard Oil Co.*, [262 N.Y. 220](#), 186 N.E. 679 (1933) (Under Soviet law, U.S.S.R. nationalization decree effective to pass title to oil within Russia despite fact that U.S.S.R. was not yet recognized by the U.S.). The TFSC decrees at issue, all propagated in 1975, are principally these: 1) the “Abandoned Movable Property Law,” which provided that all movable property within the boundaries of the TFSC abandoned by its owner because of the owner’s “departure” from northern Cyprus “as a result of the situation after 20th July 1974” now belongs to the TFSC “in the name of the Turkish Community” and that the TFSC “is responsible for the possession and control of such property;” and 2) the “Antiquities Ordinance,” which provided that all religious buildings and antiquities, including specifically “synagogues, basilicas, churches, monasteries and the [*292] like,” located north of the Green Line, as well as any and all “movable antiquities” contained therein, are now the property of the TFSC.¹⁶ Because these decrees were enacted before the Kanakaria Church was looted and its mosaics stolen, the argument concludes, the Church cannot here claim to hold title to the mosaics.

It is helpful to note at the outset what is *not* being claimed here. First, Goldberg does not (and cannot) suggest that this court should pass on the validity of the Turkish administration in northern Cyprus. We repeat here precepts that are well-established in the law of this country:

The conduct of foreign relations was committed by the Constitution to the political departments of the government, and the propriety of what may be done in the exercise of this political power [is] not subject to judicial inquiry or decision, . . . [and] who is the sovereign of a territory is not a judicial question,

but one the determination of which by the political departments conclusively binds the courts[.]

United States v. Belmont, [301 U.S. 324](#), 328, 81 L. Ed. 1134, 57 S. Ct. 758 (1937) (citing *Oetjen v. Central Leather Co.*, [246 U.S. 297](#), 62 L. Ed. 726, 38 S. Ct. 309 (1918)). Indeed, Goldberg herself supports the district court's decision to deny the TRNC's motion to intervene in this case, which decision was based on the TRNC's continued status as a nonrecognized entity. See *Third Restatement* § 205(1) (entity not recognized as a state ordinarily denied access to U.S. courts); *Republic of Vietnam v. Pfizer, Inc.*, [556 F.2d 892](#) (8th Cir. 1977).

Second, this is not a case in which one party is claiming title under the laws of a state that has been entirely displaced, and the other is claiming title under the laws of the new, displacing regime. All Goldberg can hope to gain from the invocation of these TFSC edicts is a finding that the Church's claim of title is defective; she has no plausible claim of valid title in herself based on these edicts. This fact sets this case apart from the cases cited by Goldberg, including *Salimoff*, [262 N.Y. 220](#), 186 N.E. 679 (plaintiff Russian nationals claimed title to property under laws of the old Russian Empire and defendant U.S. companies claimed title due to purchase from Soviet government, which seized the property pursuant to nationalization decree); and *The Denny*, 127 F.2d 404 (3d Cir. 1942) (dispute between Lithuanian citizens wherein both claimed right to possess property as agents under Lithuanian law, one relying on the effect of nationalization decrees of the Lithuanian Soviet Socialist Republic, the other on pre-nationalization law). See also *Hesperides Hotels Ltd. v. Aegean Turkish Holidays Ltd.*, [1978] [1 Q.B. 205](#) (C.A. 1977), *aff'd*, [1979] [A.C. 508](#) (H.L. 1978) (House of Lords declined to allow suit which would require British courts to determine who had the superior claim of title to hotels in northern Cyprus as between the pre-invasion owners or the owners recognized and protected by the Turkish administration).

What Goldberg is claiming is that the TFSC's confiscatory decrees, adopted only one year after the Turkish invasion, should be given effect by this court because the TFSC and its successor TRNC should now be viewed as the " *de facto* " government north of the Green Line. This we are unwilling to do. We draw on two lines of precedent as support for our decision. First, we note that, contrary to the New York court's decision in *Salimoff*, [262 N.Y. 220](#), 186 N.E. 679, several courts of the same era refused to give effect to the nationalization decrees of the as-yet-unrecognized Soviet Republics. These courts relied on a variety of grounds, including especially the fact that the political branches of our government still refused to recognize these entities. See, e.g., *Latvian State Cargo & Passenger S.S. Line v. McGrath*, 88 U.S. App. D.C. 226, 188 F.2d 1000, 1002-04 (D.C. Cir. 1951) (also stating as a possible alternative ground the following view: "since the nationalization decrees here involved were confiscatory and thus [*293] contrary to the public policy of this country, our courts would in no event give them effect," and citing cases); *The Maret*, 145 F.2d 431, 442 (3d Cir. 1944) ("No valid distinction can be drawn between the political or diplomatic act of nonrecognition of a sovereign and nonrecognition of the decrees or acts of that sovereign. . . . Nonrecognition of a foreign sovereign and nonrecognition of its decrees are to be deemed to be as essential a part of the power confided by the Constitution to the Executive for the conduct of foreign affairs as recognition.") (citing *United States v. Pink*, [315 U.S. 203](#), 86 L. Ed. 796, 62 S. Ct. 552 (1942)). Similarly, as regards the Turkish administration in northern Cyprus, the United States

government (like the rest of the non-Turkish world) has not recognized its legitimacy, nor does our government “recognize that [the Turkish administration] has functioned as a de facto or quasi government . . . , ruling within its own borders.” *Salimoff*, 186 N.E. at 682 (relying on the fact that the U.S. government had so “recognized” the Soviet government).

Second, we are guided in part by the post-Civil War cases in which courts refused to give effect to property-affecting acts of the Confederate state legislatures. In one such case, *Williams v. Bruffy*, 96 U.S. 176, 24 L. Ed. 716 (1878), the Supreme Court drew a helpful distinction between two kinds of “*de facto*” governments. The first kind “is such as exists after it has expelled the regularly constituted authorities from the seats of power and the public offices, and established its own functionaries in their places, so as to represent in fact the sovereignty of the nation.” *Id.* at 185. This kind of *de facto* government, the Court explained, “is treated as in most respects possessing rightful authority, . . . [and] its legislation is in general recognized.” *Id.* The second kind of *de facto* government “is such as exists where a portion of the inhabitants of a country have separated themselves from the parent State and established an independent government. The validity of its acts, both against the parent State and its citizens or subjects, depends entirely upon its ultimate success. . . . If it succeed, and become recognized, its acts from the commencement of its existence are upheld as those of an independent nation.” *Id.* at 186. (The Court held that the Confederacy was a government of the second type that ultimately failed.) Goldberg argues that the TFSC and its successor TRNC have achieved the level of “ultimate success” contemplated by this standard, because they have maintained control of the territory north of the Green Line for over fifteen years. We will not thus equate simple longevity of control with “ultimate success.” The Turkish forces, despite their best efforts, did not completely supplant the Republic nor its officers. Instead, the TFSC and the TRNC, neither of which has ever been recognized by the non-Turkish world, only acceded to the control of the northern portion of Cyprus. The Republic of Cyprus remains the only recognized Cypriot government, the sovereign nation for the entire island. Rejecting Goldberg’s invitation to delve any further into facts and current events which are not of record in this proceeding, we conclude that the confiscatory decrees proffered by Goldberg do not divest the Church of its claim of title.

III. Conclusion

As Byron’s poem laments, war can reduce our grandest and most sacred temples to mere “fragments of stone.” Only the lowest of scoundrels attempt to reap personal gain from this collective loss. Those who plundered the churches and monuments of war-torn Cyprus, hoarded their relics away, and are now smuggling and selling them for large sums, are just such blackguards. The Republic of Cyprus, with diligent effort and the help of friends like Dr. True, has been able to locate several of these stolen antiquities; items of vast cultural, religious (and, as this case demonstrates, monetary) value. Among such finds are the pieces of the Kanakaria mosaic at issue in this case. Unfortunately, when these mosaics surfaced they were in the hands not of the most guilty parties, but of Peg Goldberg and her gallery. Correctly applying Indiana law, the district [*294] court determined that Goldberg must return the mosaics to their rightful owner: the Church of Cyprus. Goldberg’s tireless attacks have not established reversible error in that determination, and thus, for the reasons discussed above, the

district court's judgment is AFFIRMED.

Lest this result seem too harsh, we should note that those who wish to purchase art work on the international market, undoubtedly a ticklish business, are not without means by which to protect themselves. Especially when circumstances are as suspicious as those that faced Peg Goldberg, prospective purchasers would do best to do more than make a few last-minute phone calls. As testified to at trial, in a transaction like this, "All the red flags are up, all the red lights are on, all the sirens are blaring." *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1402 (quoting testimony of Dr. Vikan). In such cases, dealers can (and probably should) take steps such as a formal IFAR search; a documented authenticity check by disinterested experts; a full background search of the seller and his claim of title; insurance protection and a contingency sales contract; and the like. If Goldberg would have pursued such methods, perhaps she would have discovered in time what she has now discovered too late: the Church has a valid, superior and enforceable claim to these Byzantine treasures, which therefore must be returned to it.

CUDAHY, Circuit Judge, concurring.

I. Although I concur in all respects in the excellent majority opinion, there are two points that I believe merit elucidation. The first of these involves the difficult problem of the time of accrual of the cause of action in replevin. The majority opinion affirms the holding of the district court, based on its interpretation of Indiana law, that the plaintiff's cause of action does not accrue until it has, *or reasonably should have*, discovered the location of the stolen property — in this case the Cypriot mosaics. Although we accept the district court's construction of Indiana law, it is unnecessary to rely solely upon this application of the discovery rule. For, as a recent study of the law of missing property demonstrates, whenever the possessor of lost or stolen personal property commits "fraud in the concealment," the statute of limitations does not run against the original owner until that owner has *actual knowledge* of the location of the property and of the identity of the possessor.¹

This concept is analogous to the requirement that one who asserts a statute of limitations defense against an action for the recovery of *real* property must have possessed the property in an "open and notorious" manner. Because it is difficult to assess openness of possession in the realm of personal property, courts have required good faith on the part of the possessor to satisfy, or substitute for, the openness requirement. Most courts considering this problem have thus concluded that the statute of limitations should not run against an original owner who lacks the facts necessary to institute suit as long as the property is held by the original thief or by a subsequent holder acting in bad faith.²

If a good faith requirement were applied to the facts of the case before us, the [*295] statute of limitations would not have begun to run so long as the mosaics were in the hands of Dikman, the original thief. Nor would Goldberg's purchase of the mosaics in July 1988 have triggered the running of the statute. As Judge Noland pointed out, Goldberg undertook only a cursory inquiry into Dikman's ability to convey good title under circumstances which should have aroused the suspicions of a wholly innocent and reasonably prudent purchaser. She thus does not appear to have been a good faith purchaser. Under the foregoing analysis, the cause of action would not have accrued until later in 1988, when Cyprus first ascertained the location of the mosaics and the identity of the current possessor. This approach, which seems

equitable to me, thus poses no bar to a cause of action for replevin of the mosaics. An owner should not be at risk under the statute of limitations until she has actual knowledge or the property has passed into innocent hands.

II. A second and unrelated, but important, aspect of this case involves the treatment of the cultural heritage of foreign nations under international and United States law. The United States has both acceded to international agreements and enacted its own statutes regarding the importation of cultural property. These regulatory efforts have encompassed transfers of property during both wartime and peacetime and apply whether the property was originally stolen or “merely” illegally exported from the country of origin. The two most significant international agreements that attempt to protect cultural property are the 1954 Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (the “1954 Hague Convention”), 249 U.N.T.S. 215 (1956), and the UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Transport, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (the “UNESCO Convention”), 823 U.N.T.S. 231 (1972). Under both these multinational treaties, as well as under the United States’ Convention on Cultural Property Implementation Act, 19 U.S.C. § 2601 *et seq.* (1983), the Cypriot mosaics would be considered cultural property warranting international protection. For example, [*296] Article I of the UNESCO Convention defines cultural property as “property which, on religious or secular grounds, is specifically designated by each State as being of importance for archaeology, prehistory, history, literature, art or science and which belongs to one or more of the following categories:

(d) elements of artistic or historical monuments or archaeological sites which have been dismembered;

(e) antiquities more than one hundred years old . . . ;

(g) property of artistic interest, such as:

(i) pictures, paintings and drawings produced entirely by hand on any support and in any material. . . .”

The 1954 Hague Convention may be applicable to the case before us given the incursion of Turkish armed forces into Cyprus in 1974 and our ongoing refusal to recognize the government established in the northern part of Cyprus. The 1954 Hague Convention, which is but the most recent multilateral agreement in a 200-year history of international attempts to protect cultural property during wartime,³ prohibits the destruction or seizure of cultural property during armed conflict, whether international or civil in nature, and during periods of belligerent occupation. The Hague Convention also applies to international trafficking during peacetime in cultural property unlawfully seized during an armed conflict. The attempt of the government established in northern Cyprus by the Turkish military to divest the Greek Cypriot church of ownership of the mosaics might be viewed as an interference of the sort contemplated by the 1954 Hague Convention. If this were the case, the acts and decrees of the northern Cyprus government divesting title to this cultural property would not demand the deference of American courts.

The second international agreement, the UNESCO Convention, focuses on private conduct, primarily during peacetime, and thus is also applicable to the theft and removal of the mosaics from Cyprus.⁴ Article 7 of that Convention requires signatory nations:

(a) To take the necessary measures, consistent with national legislation, to prevent museums and similar institutions within their territories from acquiring cultural property originating in another State Party which has been illegally exported. . . .;

(b)(i) to prohibit the import of cultural property stolen from a museum or a religious or secular public monument or similar institution in another State Party . . . , provided that such property is documented as appertaining to the inventory of that institution;

(ii) at the request of the State Party of origin, to take appropriate steps to recover and return any such cultural property . . . , provided, however, that the requesting State shall pay just compensation to an innocent purchaser or to a person who has valid title to that property. . . .

It is clear that the mosaics in the case before us were stolen (under any reasonable definition of that word) from a religious institution and that the mosaics were extensively documented by the Dumbarton Oaks publication as belonging to the Kanakaria Church. While the UNESCO Convention seems to contemplate primarily measures to be implemented by the executive branch of a government through its import and export rules and policies, the judicial branch should certainly attempt to reflect in its decisionmaking the spirit as well as the letter of an international agreement to which the United States is a party.

The UNESCO Convention, although ratified by Congress in 1972, was not formally implemented in the United States until the [*297] enactment of the Cultural Property Implementation Act in 1983. The Cultural Property Implementation Act, 19 U.S.C. §§ 2601-2613, focuses primarily on implementation of Articles 7(b) and 9 of the UNESCO Convention, which call for concerted action among nations to prevent trade in specific items of cultural property in emergency situations. The delay in the enactment of the Cultural Property Implementation Act apparently was caused, in part, by pressure from art dealers and traders, who argued that if the United States undertook unilateral import controls, illegal cultural property would simply be sold to those art market countries lacking similar import controls. In fact, the Cultural Property Implementation Act was perhaps finally enacted only because it was perceived as a restraint of sorts on certain Customs officers. These officials had deemed all archaeological materials that a foreign country had claimed were “stolen” to be subject to seizure under the National Stolen Property Act, 18 U.S.C. § 2311 *et seq.* (1934). The Cultural Property Implementation Act, therefore, emphasized the need for concerted action and, in particular, seemed to prefer action resulting from bilateral treaties between the United States and the affected source countries. Such treaties have now been put into effect with a few countries, including Mexico, Guatemala and Peru.

As indicated, the Cultural Property Implementation Act addresses primarily the question of import controls and, in section 2607, prohibits the importation into the United States of any “cultural property documented as appertaining to the inventory of a museum or religious or secular public monument or similar institution in any State Party which is stolen from such institution. . . .” This section is not directly applicable here, first, because the mosaics were stolen after the effective date of the statute and, second, because the statute is directed at import controls rather than

replevin suits. Nonetheless, the policy that the Act embodies is clear: at the very least, we should not sanction illegal traffic in stolen cultural property that is clearly documented as belonging to a public or religious institution. This is particularly true where this sort of property is “important to the cultural heritage of a people because of its distinctive characteristics, comparative rarity, or its contribution to the knowledge of the origins, development, or history of that people.” 19 U.S.C. § 2601(2)(C)(ii)(II).

Focusing on a relatively short segment of what might otherwise be considered its “history,” the United States chooses in considerable measure to ignore the ancient cultural heritage of the land which it now occupies. But a short cultural memory is not an adequate justification for participating in the plunder of the cherished antiquities that play important roles in the histories of foreign lands. The UNESCO Convention and the Cultural Property Implementation Act constitute an effort to instill respect for the cultural property and heritage of all peoples. The mosaics before us are of great intrinsic beauty. They are the virtually unique remnants of an earlier artistic period and should be returned to their homeland and their rightful owner. This is the case not only because the mosaics belong there, but as a reminder that greed and callous disregard for the property, history and culture of others cannot be countenanced by the world community or by this court.

FOOTNOTES

1 *Reprinted in The Complete Poetical Works of Byron* 384-96 (Cambridge ed. 1933).

2 For more on the history, significance and restoration of the Kanakaria mosaic, see A. Megaw & E. Hawkins, *The Church of the Panagia Kanakaria at Lythrankomi in Cyprus: Its Mosaics and Frescoes* (1977).

3 For a full treatment of the pre-independence history of Cyprus, see Hill, *A History of Cyprus* (4 vols.) (1949).

4 This anxious period of Cypriot history is examined in T. Ehrlich, *Cyprus, the “Warlike Isle”: Origins and Elements of the Current Crisis*, 18 Stan. L. Rev. 1021 (1966).

5 A fascinating, first-hand account of current conditions in Cyprus appears in Weaver, *Report from Cyprus*, *The New Yorker*, Aug. 6, 1990, pp. 65-81.

6 In 1988, Congress amended 28 U.S.C. § 1332, changing, among other things, the language of § 1332(a)(2). Because Cyprus filed this action before May 18, 1989 (the effective date of the 1988 amendments), the pre-amended version of 28 U.S.C. § 1332(a) applies. (The changes to § 1332(a)(2) were, in any regard, only cosmetic.)

7 We note that the belated nature of Goldberg’s “discovery” of this jurisdictional issue does not foreclose our review, as the lack of subject matter jurisdiction may be raised at any stage in the case by any party, including this court on its own motion. See Fed. R. Civ. P. 12(h)(3); *Insurance Corporation of Ireland, Ltd. v. Compagnie Des Bauxites De Guinee*, [456 U.S. 694](#), 701-02, 72 L. Ed. 2d 492, 102 S. Ct. 2099 (1982). *But see Bueth v. Britt Airlines, Inc.*, 787 F.2d 1194, 1196 (7th Cir. 1986) (diversity jurisdiction established where “essential facts” regarding citizenship were adequately alleged and there was no “persuasive reason” to think allegations were false); *Kanzelberger v. Kanzelberger*, 782 F.2d 774, 777 (7th Cir. 1986) (“We do not suggest that the district court or this court must always or even often conduct an inquest on jurisdiction.”).

8 As Cyprus has noted, that the Republic and the Church brought this suit as co-plaintiffs is also witness to the Republic's acceptance of the Church's right to sue (and be sued) in its own name.

9 We must employ a mixed standard of review as to this determination by Judge Noland. His conclusions as to the relevant Indiana choice of law principles, as legal conclusions, would ordinarily be reviewed *de novo*. See, e.g., *Forum Corp. of America v. Forum, Ltd.*, 903 F.2d 434, 438, 14 U.S.P.Q. 2d 1950 (7th Cir. 1990). As we have often stated, however, we give an extra measure of deference in diversity cases to the district judge's interpretation of the law of the state in which he sits. See *PPG Indus., Inc. v. Russell*, 887 F.2d 820, 823 (7th Cir. 1989) (citing cases); *Goldstick v. ICM Realty*, 788 F.2d 456, 466 (7th Cir. 1986) (same). Judge Noland's findings as to the facts necessary to resolve this issue, as well as his application of the law to these facts, will be reversed only upon a showing of clear error. See *Forum*, 903 F.2d at 438 (clearly erroneous standard for factual findings under Fed. R. Civ. P. 52(a)); *David Berg and Co. v. Gatto Int'l Trading Co., Inc.*, 884 F.2d 306, 309 (7th Cir. 1989) (clearly erroneous standard for district court's application of law to fact).

10 We chose tort principles because, as it is invoked by Cyprus, replevin, a free-standing cause of action in Indiana, is identical in all relevant respects to a tort claim for conversion. Compare 25 I.L.E. *Replevin* § 45 (plaintiff's burden in replevin claim) with *Noble v. Moistner*, 180 Ind. App. 414, 388 N.E.2d 620, 621-22 (1979) (elements of conversion claim). We note that Goldberg claims error in Judge Noland's decision similarly to look to tort principles, and expends a great deal of effort arguing conflict of laws principles used in actions involving the transfer of chattels, which is apparently how this action would be characterized under Swiss law. As to the application of Indiana law and principles, Goldberg's argument entirely misses the mark.

11 Judge Noland also discusses the doctrine, recognized by Indiana courts, of equitable estoppel. *Autocephalous*, 717 F. Supp. at 1388. As this doctrine is identical in all respects relevant here to the statutory doctrine of fraudulent concealment, see, e.g., *Spoljaric v. Pangan*, 466 N.E.2d 37, 44-45 (Ind. App. 1984); *Weinstock v. Ott*, 444 N.E.2d 1227, 1235-36 (Ind. App. 1983), and as the application of the discovery rule alone adequately resolves the issue in this case, we will not explore further this equitable doctrine.

12 Note that any events occurring after 1983, including the acquisition in 1984 by the Menil Foundation in Texas of other Kanakaria mosaic fragments and frescoes from Dikman (of which Goldberg makes much), even if they triggered the accrual of Cyprus' six-year statute of limitations, would not make Cyprus' March, 1989 complaint untimely.

13 The only allegation of error as to this analysis raised by Goldberg regards the first element. Goldberg claims that certain decrees of the Turkish administration in northern Cyprus stripped the Church of its claim of title to the Kanakaria Church and any movable property contained therein or taken therefrom. This allegation is discussed in a separate section below.

14 Judge Noland ignored these decrees, presented to him at the latter stages of the trial and in a lengthy post-trial submission, as irrelevant.

15 This Restatement section provides:

Courts in the United States ordinarily give effect to acts of a regime representing an entity not recognized as a state, or of a regime not recognized as the government of a state, if those acts apply to territory under the control of that regime and relate to domestic matters only.

16 We note that Cyprus has raised arguments that cast substantial doubt on the actual meaning and effect of these and other TFSC decrees, even should we decide to apply them. For the purposes of disposing of Goldberg's argument, however, we will assume that the TFSC decrees actually mean what Goldberg represents them to mean.

FOOTNOTES (Concurring Opinion)

1 Gerstenblith, *The Adverse Possession of Personal Property*, 37 Buffalo L. Rev. 119, 127 (1989).

2 See, e.g., *Frye v. Commonwealth Inv. Co.*, 107 Ga. App. 739, 741, 131 S.E.2d 569, 571, *aff'd*, 219 Ga. 498, 134 S.E.2d 39 (1963); *Commercial Union Ins. Co. v. Connolly*, 183 Minn. 1, 6, 235 N.W. 634, 636 (1931); *Lightfoot v. Davis*, 198 N.Y. 261, 266, 91 N.E. 582, 583-84 (1910). See generally Gerstenblith, *supra* note 1, at 126-31.

The "demand and refusal" rule applied by the New York courts, however, constitutes one exception to this general approach. Under the "demand and refusal" rule, the statute of limitations for a replevin action does not run until the original owner makes a demand of the current possessor for the return of the property and the possessor refuses. See, e.g., *De Weerth v. Baldinger*, [836 F.2d 103](#) (2d Cir. 1987), *cert. denied*, 486 U.S. 1056, 108 S. Ct. 2823, 100 L. Ed. 2d 924 (1988); *Kunstsammlungen zu Weimar v. Elicofon*, 678 F.2d 1150 (2d Cir. 1982); *Menzel v. List*, 22 A.D.2d 647, 253 N.Y.S.2d 43 (1964), and 49 Misc. 2d 300, 267 N.Y.S.2d 804 (Sup. Ct. 1966), *modified on other grounds*, 28 A.D.2d 516, 279 N.Y.S.2d 608 (1967), *modification rev'd*, 24 N.Y.2d 91, 246 N.E.2d 742, [298 N.Y.S.2d 979](#) (1969). An old Indiana decision, in fact, holds that the original owner of stolen property cannot sue the good faith possessor for conversion until the owner has made a demand upon the possessor for the return of the property. See *Wood v. Cohen & Another*, 6 Ind. 455 (1855). The original purpose of this rule was to protect the good faith possessor who, upon learning of the original theft, would presumably return the property to the rightful owner voluntarily and without need for litigation.

Some courts adopt a slightly different approach — the *O'Keefe* "discovery" rule — emphasizing the due diligence of the original owner, as in *O'Keefe v. Snyder*, 83 N.J. 478, 416 A.2d 862 (1980), rather than lack of good faith on the part of the possessor. In *DeWeerth v. Baldinger*, [836 F.2d 103](#) (2d Cir. 1987), the Second Circuit, exercising its diversity jurisdiction and interpreting New York law, found that New York's "demand and refusal" rule incorporates the requirement that the original owner exercise reasonable diligence in locating the stolen property. In a recent statement on the subject by a New York court, however, the defense was characterized as one of laches, rather than as a statute of limitations bar. The laches defense required a showing of prejudice to the defendant by the delay as well as knowledge or imputed knowledge on the part of the plaintiff and a showing of reasonableness of the plaintiff's conduct under the particular circumstances. See *Solomon R. Guggenheim Foundation v. Lubell*, 153 A.D.2d 143, 550 N.Y.S.2d 618 (N.Y. App. Div. 1990), *leave to*

appeal to the N.Y. Court of Appeals granted, App. Div., 554 N.Y.S.2d 992 (1990). The New York appellate court, in remanding to the trial court, was reluctant to conclude that the defendant was prejudiced by any asserted delay by the plaintiff even though the defendant was arguably a good faith purchaser of the stolen art works. The court there stated that the “defendant’s vigilance is as much in issue as plaintiff’s diligence.” 153 A.D.2d at 152, 550 N.Y.S.2d at 623. The emphasis in the present case on Cyprus’ diligence should also be tempered by the plaintiff’s lack of good faith, as found by Judge Noland. Lack of good faith minimizes the likelihood of prejudice to the defendant. Following the *Lubell* decision, a judge in the Southern District of New York recently denied a motion to dismiss by the defendant in a suit in which the Turkish government is attempting to recover various archaeological materials from the Metropolitan Museum of Art. Judge Broderick denied defendant’s motion based on the statute of limitations, so that the issues of prejudice allegedly caused by plaintiff’s delay and the defendant’s good faith could be extensively considered. See N.Y. Times, July 20, 1990, at C 25, col. 1.

3 For more detailed discussion of this two hundred year development, see Bassiouni, *Reflections on Criminal Jurisdiction in International Protection of Cultural Property*, 10 Syracuse J. of Int’l Law and Commerce 281, 287-97 (1983).

4 For a more detailed discussion of the UNESCO Convention, see Jora, *The Illicit Movement of Art and Artifact: How Long Will the Art Market Continue to Benefit from Ineffective Laws Governing Cultural Property* 13 Brooklyn J. Int’l L. 55, 62-66 (1987), and for discussion of the United States’ implementation of the UNESCO Convention, see Note, *Harmonious Meeting: the McClain Decision and the Cultural Property Implementation Act*, 19 Cornell Int’l L.J. 311, 318-21 (1986).